

ათაბაგნი

ბექა და ალბულა

და

მათი სამართალი

ნ. ურბნელისა.

ტფილისი. 1892 წ.

მაქსიმე შარაძის სტამბა.

ათაბაგნი ბექა და ალბულა

და

მათი სამართალი

ნ. ურბნელისა.

ტფილისი

სტამბა-ლიტოგრაფია მესხიევისა და პოლეტაევისა.

1890 წ.

I

მონგოლების ბატონობის მოსპობამ დიდი გავლენა იქონია საქართველოს მდგომარეობაზედ. ცხოვრება განახლდა და წარმატებას დაადგა. საათაბაგოსაც ცვლილება უნდა ლასტყობოდა. იმ დროს ეს სამთავრო საერთო სამეფოს ნაწილს შეადგენდა და ჯერ არ განდგომილიყო. რაღა თქმა უნდა, რომ ცხოვრებამ იქაც ფერი იცვალა. თუ საქართველოში „უსჯულო“ და სამოქალაქო წესნი განაბრწყინვეს“, არც საათაბაგო დარ-

ჩა სჯულისა და წესის განუბრწყინვე-
ბლად. ბექა მეორემ და ალბულამ ახა-
ლი სამართალი დაუდვეს თავის სა-
მთავროს. პერველი ამ ათაბაგთაგანი
მოღვაწეობდა მეთოთხმეტე საუკუნის
დამლევს (1361-1391 წ.), იმ ბნე-
ლსა და შავს დროს, როცა ლანგ-
თემური შემოესია ჩვენს ქვეყანას და

– 2 –

რამდენჯერმე ააოხრა საქართველო.
ხოლო ალბულა, ბექას შვილის შვი-
ლი, შემდეგ ათაბაგობდა, მეთხუთმეტე
საუკუნის პირველ ნახევარს (1444-
1451 წ.). ბექამ ჩაჰყარა სჯულ-მდე-
ბლობის საძირკველი და თავის სამთა-
ვროს საკუთარი სამართალი გაუჩინა.
თითქო მარტოს საძირკველი არა კმა-
როდა და საჭირო იყო „სჯულისა და
სამოქალაქო წესთა“ დამთავრება. ამი-
ტომაც ალბულა პაპის კუალაგ დაადგა
და იმის ხელთა-ქმნილება დაასრულა:
„დავიდევით წინა პატრონისა პაპისა,
ჩემისა მანდატურთ-უხუცესის ბექას
განაჩენი და რაცა ჟამითა სხვა-და-
სხვანი უწესონი საქმენი შემოსული-
ყვნენ, მათი სამართალიც ზედ დაურ-
თეთო“, ამბობს სჯულ-მდებელი ათა-
ბაგი. მაშასადამე, სამცხე-საათაბაგოს
სჯული, რომელიც ცნობილია „ალ-
ბულას სამართლად“, მარტო ალბუ-
ლას არ ეკუთვნის და შეცდომით უწო-
დებენ ასეთს სახელს.

სამართალსაც ცხადად ეტყობა, რომ

– 3 –

იგი სხვა-და-სხვა დროს დაწერილია.
მი-
სი შინაარსი და ორი წინა-სიტყვაობა
(მუხ. ა. და დზ) პირდაპირ ამტკიცებს
ამ აზრს და აგრეთვე გვიჩვენებს, რომ
იგი სამართალი ორ ნაწილად გაიყო-
ფება. პირველი ნაწილი ბექას შეუდ-
გენია და იმის შვილის შვილს საჭი-
როდ უცვნია პაპის განაჩენი უცვლე-
ლად დაეტოვებინა – „სრულებით და
უკლებრად, დავწერეთო“. მაშ რაღად

სწერა და აღბუღამ მეორე ნაწილი?
როგორც სჩანს, იმის დროს ავ-კა-
ცობა და ბოროტმოქმედება გამრავ-
ლებულა და ათაბაგს „სწყენია“ „სა-
პარო საუნჯოთა“ და მეკობრო-
ბა. ამიტომაც... „საპატიოთა კაცთა
სხდომითა და ბჭობითა საპარო საუნ-
ჯოთა და მეკობრის საპატიჟოსა გა-
ნაჩენი ძველსავე მივაყოლეთ და ეს-
რედ გავაჩინეთ“, – ქურდობისა და
მეკობრობის განაჩენს ეს ახალი სა-

– 4 –

მართალი დავურთევითო. მართლაც
და, აღბუღას სჯულ-მდებლობას სხვა
ხასიათი სდევს, იმისი საკუთარი სა-
მართალი სხვა მიმართულებისაა. „სა-
უნჯოთა საპაროს“ და მეკობრობას
რომ თავი დავანებოთ, თუმცა აღ-
ბუღამ „ესეც იწყინა“, სხვა ახალი
უწყესობაც გამრავლებულა მაშინდელს
დროს. სამართალიდამ სჩანს, მაგალი-
თად, რომ ყმისა და ბატონის დამო-
კიდებულობა გამწვავებულა. საჭირო
იყო ყურადღება მიექციათ „ჟამთა სია-
ვისათვის“ და აღბუღამ სწორედ ამ
განზრახვით დაურთო პაპის განაჩენს
„სხვა-და-სხვა უწყესოთა საქმეთა“ სა-
მართალი. სჯულ-მდებლობა დროების
საჭიროებასა და მოთხოვნილებას მის-
დევს და ემორჩილება. აღბუღაც ამ
გზას დაადგა.

ბექას და აღბუღას სამართალი ¹⁾
ჩვენის ძველის ცხოვრების ღირს შე-

¹⁾ ქართული ხელთ-ნაწერი შეიცავს 176
მუხლს. ბროსსე-კი ამბობს, რომ პარიჟის წიგნთ-
საცავის ხელთ-ნაწერში აღბუღას სამართალი
178 შესდგება და თვით სამართალი ძრიელ
ძნელი გასაგებიაო“, Hist. de la G. I, p.
684, n. 3.

– 5 –

სანიშნავი ნაშთია და ნათელს ჰფენს
იმ დროინდელ საქართველოს ყოფა-
ცხოვრებას.¹ გარდა ამისა, საათაბაგოს
სამართალმა გავლენა იქონია მთელს
ქართულს სჯულ-მდებლობაზედ. ვახ-
ტანგ მეფემ, მაგალითებრ, ბევრი რა-

მე ამოიღო ამ სამართლიდან და დაურთო თავის საკუთარს სჯულსა. მაგრამ მაინც აღბუღას სამართალი ადგილობრივი სჯულია და საქართველოს დამოუკიდებლობის დროს სავალდებულო იყო მხოლოდ სამცხე-საათაბაგოსათვის. ამ სამთავროს იმ დროს დიდი და ვრცელი ადგილი ეჭირა, მთლად ეგრედ წოდებული ზემო ქართლი ტრაპიზონისა და დიდ სომხეთის მიდგამამდე ²⁾.

თუმცა

ასე ვრცელი იყო საათაბაგო, მაგრამ

²⁾ wakhoucht, Descr. Géogr. P. 77.

იმ დროს სამცხე-საათაბაგოს შეადგენდა აწინდელი ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრა, არტანის ოლქი და ჭოროხის ხეობა თავისი მიდამოთი, Сб. Зап. Бахт. Стр. 95, სხოლიო.

– 6 –

მაინც XIV და XV საუკუნეში, როცა სამართალი დაუდეს ამ სამთავროს, ათაბაგნი საქართველოს მეფეს ემორჩილებოდნენ და მაშასადამე სამართლის დებაც მეფის ნებართვით უნდა მომხდარიყო. აღბუღამ აღწერილ სამართლის წიგნი დაუდვა მესხთა ბრძა-

ნებითა მეფისათაო“, გვაუწყებს ვახუშტი. ³⁾ ამ გარემოებას დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენის საგნისათვის და ამიტომ უნდა განვმარტოთ მეფისა და ათაბაგის დამოკიდებულება და თვით ათაბაგობის მნიშვნელობა.

ძველ დერიდამ საქართველოში ჩვეულება ჰქონდათ, დიდისა და წარჩინებულის ოჯახის შვილი სხვის სახლში აღეზარდათ. ასეთს ჩვეულებას მისდევენ თვით მეფენიც, რომელნიც სეფე-წულს აღსაზრდელად აბარებდნენ რომელსამე დიდებულსა და მაღალს ხელის-უფალს. ვახტანგ გორგასლანი,

³⁾ საქართველოს ისტორია, დ. ბაქრაძის გამოცემული, გვ. 302.

– 7 –

მაგ., საურმაგ სპასპეტმა აღზარდა, იმისი და მირანდუხტ კასპის სპასპეტმა, რამეთუ წესი იყო მეფეთა ძეთა აღზრდიდნენ დიდებულნიო“, ამბობს ვახუშტი ⁴⁾). ხსენებულს ჩვეულებას ეხლაც მისდევენ კავკასიის მკვიდრნი და ჩვენი მეზობლები ათალიქობას უწოდებენ ⁵⁾). საქართველოში ამ ჩვეულებას მამა-მძუძეობა ერქვა ⁶⁾). შემდეგში, თუმცა მამა-მძუძეობა ისევ დარჩა, მაგრამ სახელი-კი გამოეცვალა. მამა-მძუძეობის მაგიერად ათაბაგობა შემოიღეს. ათაბაგობა პირველ დროს იმასვე ნიშნავდა, რასაც ქართული მამა-მძუძეობა, ე. ი. ბატონისა და მთავრის აღზრდას (ატტა-გამდელი, ბეგი-ბატონი, მთავარი ათაბაგი აღმზრდელი მთავრის შვილისა ⁷⁾).

⁴⁾ ვახუშტი. გვ. 87, 88.

⁵⁾ Проф. Леонтовичъ, Алаты Кавказ.

Горцевъ, I, стр. 363-364.

⁶⁾ „მოკვდა საურმაგ სპასპეტი. მამა-მძუძე ვახტანგისი“, ქ.-ცხოვ. I, გვ. 112.

⁷⁾ ნახე ამ სიტყვის განმარტება, ვახუშტი.

– 8 –

სალჩუკების დროს, როცა საქართველო ძლიერ სამეფოდ ითვლებოდა, სხვა ახალს წესებს გარდა, ათაბაგობაც შემოიღეს და მაშინ ათაბაგობა ნიშნავდა უმაღლეს ხელისუფლებას, რომელიც ებოძებოდა ხოლმე მხოლოდ დიდად დამსახურებულს და წარჩინებულს მოღვაწეს. ამ გვარად, სალჩუკების მიბაძვით, ძველი ჩვეულება სახელისუფლო დაწესებულად გარდაიქცა და პირვანდელი თავისი მნიშვნელობა დაჰკარგა. ვამზობთ დაჰკარგაო, რადგანაც არა სჩანს, რომ ჩვენში ათაბაგნი მეფის აღმზრდელნი ყოფილიყვნენ.

თუმცა ვახუშტი ამბობს, რომ „არლარა იწოდებოდა სპასალარი სპასალარად, არამედ ათაბაგად“ ⁸⁾, მაგრამ, როგორც სამართლიანად შენიშნავს

გვ. 191, სხოლიო, სადაც ნაჩვენებია, რომ ქართველებს ათაბაგობა მიუღიათ ადერბეიჯანის ათაბაგთაგან. თვით ათაბაგობა შემოუღიათ სალ-

დ. ბაქრაძე, ეს აზრი უსაფუძვლოა: ათაბაგობას და სპასალარობას საერთო არა ჰქონიათ რა და ერთი-ერთმანეთისაგან განირჩეოდნენ ⁹.) თუ საქართველოს შინაგანს წყობილებას მივმართავთ, უცილობლად იმის თქმა შეიძლება, რომ ერთსა და იმავე დროს რომელიმე უმაღლესი მოხელე ათაბაგიც იყო და ჯარის უფროსიც. ამირ-სპასპასალარიც; მაგალითებზე, მეფე გიორგი ბრწყინვალემ „მიუბოძა სარგისს ჯაყელსა ათაბაგობა და ამირ-სპასალარობა“¹⁰.) მაშასადამე, ათაბაგობა სხვა იყო და ამირ-სპასალარობა კიდევ სხვა. ამასთანავე ისიც სჩანს, რომ ათაბაგობა მალლა იდგა თვით ამირ-სპასალარობაზედაც: ქ. - ცეზის სიტყვით, „იყო ათაბაგობა უმეტეს სხვათა ერისთავთა განდიდებული“, „ავაგ, რომელი ამირ-სპასალარობისაგან ათაბაგ იქმნა“¹¹)... რა მოხელეობა იყო

⁹) *ibid.* სხოლიო 3.

¹⁰) ქ. - ცხოვ. I, გვ. 448.

¹¹) *ibid.* გვ. 339, 365.

ათაბაგობა? – როგორც სალჩუკებში, ისე საქართველოში ათაბაგობით იხსენიებდნენ პირველს მინისტრს, დიდს ვეზირს, უმაღლეს გამგებელს. გამოჩენილს სარდალს იოჰანე მხარგძელს თამარ მეფემ მიანიჭა ათაბაგობა და ლაშა გიორგის დროს მოხსენებულა, რომ ეს „უმეტეს სხვათა ერისთავთა განდიდებული“ ათაბაგი „იყო ვეზირი კარსა მეფისასაო“¹²). თუ ასეა, მაშ ათაბაგობა ნიშნავდა დიდსა და პირველს ვეზირობასა.

მართალია. მატიანის ერთს ალაგას იოანე მხარგძელი მოხსენებულა პირველ ათაბაგად ¹³), მაგრამ ნამვილადკი ყველაზედ უწინ ათაბაგობა ებოძა იოანე ახალციხელს, გამოჩენილს

¹²⁾ *ibid.* გვ. 339.

¹³⁾ ... და უბოძა ათაბაგობა, რომელ არა ყოფილიყო ქართველთა მეფისა წინაშე და არცა ვის ბოძოდა. ქ.-ცხოვ. გვ. 332. ეს იოანე ძმა იყო ზაქარია მხარგრძელისა და თითონვე უარი სთქვა ამირსპასალარობაზე – ღირსი არა ვარ და ათაბაგობა მიბოძეთო.

– 11 –

სარდალს, რომელიც თავის ქველურის მკლავით შიშის ზარს სცემდა გალალეებულს თურქებს, და რომელმაც შემუსრა ყარსი და დაამარცხა მძლავრი მტერი როკნ-ედ-იდინი ¹⁴⁾. შემდეგ ათაბაგობა იოანე ახალციხელის გვარის სამკვიდრო ხელის უფლებად გადაიქცა და თვით სამცხეს საათაბაგოს ეწოდა. ვახუშტი პირველ ათაბაგად იოანე ახალციხელს იხსენიებს ¹⁵⁾, მაგრამ თავის სხვა თხზულებაში თითქო უარჰყოფს ამ აზრსა და გადაჭრით ამბობს, რომ საათაბაგო დაარსდა მეფე გიორგი ბრწყინვალეს დროსაო. ¹⁶⁾ აქ ერთისა და იმისავე საგნის შესახებ ორი სხვა-და-სხვა აზრი

¹⁴⁾ ქ.-ცხოვ. გვ. 318. პირდაპირ სჩანს, რომ იოანე ახალციხელს ებოძა ათაბაგობა ჯერ ისევ ზაქარია მხარგრძელის დროს. იოანე მხარგრძელს-კი ათაბაგობა მისცეს ზაქარიას სიკვდილის შემდეგ. *Hist de la G. I.p.* 474. n. 2.

¹⁵⁾ საქართველოს ისტორია. გვ 211.

¹⁶⁾ *Descr. géogr.* P. 77.

– 12 –

ადვილად მისახვედრია. საქმე იმაშია, რომ იოანე ახალციხელს სამკვიდროდ არ უბოძეს ათაბაგობა, მხოლოდ პირადად მიანიჭეს დიდის ღვაწლისათვის. ამ სახელოვანის სარდლის შემდეგ, თუმცა საცხე განდიდდა და განძლიერდა, მაგრამ მაინც საკმაო დრომ განვლო, ვიდრე ათაბაგობას საშვილი-შვილოდ სამცხის მთავრებს უბოძებდნენ. საშვილი-შვილოდ ათაბაგობა სამცხის მთავრებს მიანიჭა მეფე გიორგი ბრწყინვალემ. იგი მეფე, დედის მხრით, ნათესავი იყო ამ მთავ-

რებისა და კიდევ სწყალობდა. როცა ყვარყვარე პირველს გიორგი ბრწყინვალემ ათაბაგობა დაუმკვიდრა, ბედნიერებს და მძლავრს ათაბაგს მიეცნენ კლაჯეთის, არტანუჯის და სხ. ერისთავნი. მოწყალე მეფეს ეს დამორჩილება სრულიადაც არ ჰსწყინდა, პირიქით კიდევ ესიამოვნებოდა... თვით ყვარყვარეს გავლენა, რიხი და გამჭრიახობა ხელს უწყობდა იმის განდიდებას. სწორედ ამ დროდამ დაარს-

– 13 –

და „საათაბაგო“ და ათაბაგობაც სამკვიდრო ხელის უფლება შეიქმნა.

როგორც შევნიშნეთ, პირველად სალჩუკებმა შემოიღეს ათაბაგობა – რადგანაც მძლავრს მეზობლებს გავლენა ჰქონდათ საქართველოზე და ჩვენს სახელმწიფოს წესი და რიგი უცხოეთიდგანაც შემოჰქონდა, ათაბაგობაც სალჩუკების მიზამვით გადმონერგეს სამშობლოს ნიადაგზედ. ადერბეიჯანის ათაბაგნი მეზობლობდნენ საქართველოს და მით უფრო ადვილი იყო ახალის მოხელეობის დაწესება. მაგრამ როგორც პოლიტიკური ისტორია ამტკიცებს, უცხოელებს არასოდეს მსწრაფი ზედმოქმედება არა ჰქონიათ ჩვენს შინაურს ცხოვრებაზედ. იმათ გავლენას მხოლოდ ნელ-ნელა და დიდის ხნის განმავლობაში მოუკიდნია ფეხი საქართველოს მიწაწყალზედ. რომელიმე უცხო ხელის უფლება და წესიც საქართველოში დროთა მსვლელობით იკვალავდა გზას. ათაბაგობასაც ასე მოუვიდა.

– 14 –

სალჩუკნი გამოვიდნენ ასპარეზზედ X საუკუნის დამდეგს. ათაბაგს ვხედავთ ჯერ ისევ დავით აღმაშენებლის დროს, მაგ., განძელი ათაბაგი, ათაბაგი რანისა¹⁷⁾, მაგრამ თვით საქართველოში ათაბაგობა შემოიღეს მხოლოდ თამარ მეფის დროს.

დროთა და ჟამთა ვითარების გა-

მო ათაბაგობამ დიდი ძალა და გავლენა შესძინა სამცხის მთავრებს და ბოლოს, XV საუკუნის დამლევს, პირველად საათაბაგო განდგა, სახელმწიფოს ერთობა და ტახტი უარჰყო. მაგრამ სანამდე განდგომა მოხდებოდა, ძლიერნი ათაბაგნი მაინც მეფეს ემორჩილებოდნენ, იმის ხელისუფალნი იყვნენ, მეფის გამგებლად და ვეზირად ითვლებოდნენ. უმაღლესი მპყრობელობა და ბატონობა, უზენაესი ძალა და უფლება საათაბაგოში ისევ მეფის ხელთ იყო. თუმცა ჟამითი-ჟამად ათაბაგანი, ლაღნი და „ქედ-

¹⁷⁾ ვახუშტის ისტორია, გვ. 176, 182.

– 15 –

მაღალნი“, დამოუკიდებლობას სცდილობდნენ, მაგრამ მაინც გვირგვინოსანი ბაგრატიონი ბრძანებლობდა. აქ არის მიზეზი, რომ სამართლის წიგნი აღიწერა „ბრძანებითა მეფისათა“...

ძველადვე ათაბაგების გვარი წოდებულია ჯაყელად და ჯაყელი კიდეც მოხსენებულია ძველთა მთავართა სიაში ¹⁸⁾. სახელ-წოდება ჯაყელი წარმოსდგა ჯაყისაგან, რომელიც ციხე-სიმაგრე იყო და მდებარეობდა სამცხეში, ჩრდილოეთად, ჯაყის წყლის პირად. ¹⁹⁾ მართალია, გეოგრაფი და „მეცნიერი ისტორიკოსი“ – ასე უწოდებს ბროსსე ვახუშტსა – არ იხსენიებს ჯაყის ციხეს, მაგრამ ეს მოუხსენებლობა არაფერია. საქართველ ოს ისტორია გვიჩვენებს არა ერთსა და ორს მაგალითს, რომ მთავრები რომლისამე ადგილის, მაგ., დაბის, ციხის სახელს ირქმევდნენ გვარად.

¹⁸⁾ *ibid.* გვ. 13.

¹⁹⁾ Wakhoucht, *Descr. Géogr.* p. 89.

– 16 –

ჯაყელეზმაც გვარად ჯაყის ციხის სახელი დაირქვეს. ვგონებთ ჩვენი არხეოლოგი სცდება, როცა ამბობს,

ვითომ ძველი ჯაყი (აწინდელი ჯაყის-მანი) ფოცხოვის წყალზედ მდებარეობდაოს. ²⁰⁾ არა, ფოცხოვის წყალი სულ სხვა მდინარეა და ჯაყის წყალს ერთვის, როგორც ეს ცხადად სჩანს რუკაზედ. ²¹⁾ ყოველ შემთხვევაში თუ აწინდელი ჯაყისმანი ფოცხოვის წყალზეა, ეს კიდევ იმას არ ამტკიცებს, რომ ძველი ჯაყიც ამ მდინარის პირად მდებარეობდა. შესაძლებელია, შემდეგში ჯაყს ჯაყისმანის

²⁰⁾ დ. ბაქრაძის „Археологическое путешествие“ стр. 67 прим. 4. მისივე რედაქტორობით გამოცემული Сб. Зак. Вахт. Стр. 956 прим..

²¹⁾ იხ. ბროსესაგან ჩართული „Descr. géogr.“ -ში carte № 1. საყურადღებოა, ჩვენს მატიანეში სულ პირველად იხსენიება ბეშქენ ჯ ა ყ ე ლ ი , რომელიც წოდებულია თ უ ხ ა რ ი ს მ თ ა ვ რ ა დ , Hist. De la.G. p. 318, n 7.

– 17 –

სახელი უწოდეს, ჯაყმა ადგილი იცვალა და ფოცხოვის წყლის პირად მოექცა. ასეთი ამბავი საქართველოში იშვიათი არა ყოფილა.

ჯაყელნი ციხის-ჯვარელებადაც იწოდებოდნენ. არც „ციხის ჯვარია“ მოხსენებული ვახუშტის გეოგრაფიაში, ნაჩვენებია მხოლოდ დიდი და მაგარი ციხე „ჯვარის ციხე“, მთაში აშენებული, მშვენიერ მონასტრის ჭვინტას მახლობლად ²²⁾. იქმნება ეს ორი სახელი ერთსა და იმავე ციხეს ერქვა. აქ სიტყვის წინ და უკან დასმა არაფერს შუაში უნდა იყოს და ამიტომ შეიძლება, „ციხის ჯვარი“ იგივე „ჯვარის ციხეც“ იყო. ყოველ შემთხვევაში „მთავარი ციხის-ჯვარელი ძველადვე გამოდის სახელმწიფო სარბიელზედ, სწორედ იმ მღელვარე და შფოთიანს დროს, როცა ბაგრატ IV ეომებოდა თავის მძლავრს ქვეშევრდომს ლიპარიტს. მოხსენებულია მაგ.,

²²⁾ Descr. Géogr. p. 85 et carte № 1.

– 18 –

ხიხა ციხისჯვარელი, რომელიც ბა-
გრატს მიემხრო და ებრძოდა ურჩსა
და ლაღს ფეოდალს. იმიტომაც გა-
მარჯვებულმა ლიპარიტმა პატიმრად
შეიპყრა მეფის ერთგული ხიხა. თუმ-
ცა პირველად ციხის-ჯვარელების მო-
ღვაწეობა მორჩილებით აღიბეჭდა, მა-
გრამ შემდეგში იგივე ციხის-ჯვარელნი
მეფის ორ-გულნი შეიქმნენ და საფ-
ლავი გაუთხარეს ერის ერთობას, ამ
უზენაესს კაწონიერებას!.. ცოტა მერე
ციხის-ჯვარელნი ჯაყელის სახელით
იხსენიებიან, რადგანაც ორივე ციხე -
ჯაყი და ციხის-ჯვარი იმათ გვარს
ეკუთვნოდა. ბეშკენ ჯაყელს, რომე-
ლიც მოღვაწეობდა დავით აღმაშე-
ნებელის დროს, თან მოსდევს ბოცო
ჯაყელი, თამარ მეფის გამოჩენილი
სპასალარი²³). თამარ მეფისავე დროს,

²³) ბოცო ჯაყელი უფრო ადრეა მოხსენე-
ბული, სახელდობრ 1053 წ. ერთს წარწე-
რაში იგი წოდებულია მ ა რ ზ ა პ ა ნ ა დ ა ო
(მ ა რ ზ ა პ ა ნ ი - სამზღვრის მცველი), ამბობს
ბროსსე. ვახუშტი, გვ. 107, სხოლიო. თუ

როგორც ვიცით, იოანე ახალციხელმა
პირველად მიიღო ათაბაგობა. ხოლო
ახალციხელი იგივე ჯაყელი და ციხის-
ჯვარელი იყო. ალბად თამარ მეფემ
ჯაყელ-ციხის - ჯვრელებს ახალციხე
უბოძა და ამიტომ იოჰანეს ახალციხე-
ლი უწოდეს. როგორც უნდა ყოფი-
ლიყო, მაინც ახალციხელი ჯაყელებ-
სა და ციხის-ჯვრელებს ერქვათ და
სხვას არავის. სულ ბოლოს, გიორგი
ბრწყინვალეს დროდამ, ჯაყელ-ცი-
ხის-ჯვრელ-ახალციხელებს მხოლოდ
ათაბაგობით იხსენიებდნენ და სიტყვა
„ათაბაგი“ იმათ გვარის სახელად გარ-
დაიქცა²⁴).

რაც დრო და ჟამი გადიოდა, გა-
რემოება უფრო ხელს უწყობდა ათა-

მართლა ასეა. წარწერის- ბოცო ჯაყელი სხვა
უნდა იყოს, ან არადა, წარწერის ქორონიკო-
ნი საეჭვოა.

²⁴) ბროსსე, Hist. De la G. II, liv. I,

205. n. I. გვარის „ათაბაგი“ დამაარსებ-
ლად სარგისს სთვლის. ეს სარგისი სცხოვ-
რებდა დავით მე-V დროს.

– 20 –

ბაგების განდიდებას. ამ მოვლენის
უმთავრეს მიზეზად მონგოლთა ბა-
ტონობა შეიქმნა, მაგრამ ათაბაგების
ზნე-ხასიათმაც თავისი გავლენა იქო-
ნია. ათაბაგ სარგის პირველიდამ და-
წყებული ყველა სამცხის მთავარი შე-
მკობილი იყო სხვა-და-სხვა მაღალის
თვისებითა და პირადის ღირსებით.
ბედთან ერთად თითქო ბუნებაც
სწყალობდა ათაბაგებსაო და თითქმის
თითოეული ათაბაგი აღმატებოდა
სხვა მთავრებს სულისა ძალით და გუ-
ლისა სიმტკიცით. გარეშე მტერნი და
შინაური მოკეთენი კრძალვითა და
მოწიწებით შესცქეროდნენ ათაბაგებს.
ასე გასინჯეთ, მეფეებიც-კი ხათრითა
და ბევრჯელ იქნება რიდიტაც ეპყრო-
ბოდნენ თავის ძლიერს ქვეშევრდო-
მებს. მაგრამ საათაბაგომ თავისი არ
დაიშალა და მეფობას განუდგა. დი-
დად საინტერესოა ეს ამბავი და ის
დრო, როცა სამეფო საბოლოოდ ირ-
ღვეოდა და ნაწილ-ნაწილად იშლებო-
და. სწორედ იმ დროს სცხოვრებდნენ
ბექა და აღბუღა.

– 21 –

II

ბექა მეორე ყვარყვარე ათაბაგის
შვილი იყო და სცხოვრობდა მეფე ბაგ-
რატ V დროს. საათაბაგოს მთავარნი
ჯერ ისევ მეფეს ემორჩილებოდნენ,
იმის ქვეშევრდომნი იყვნენ და ბაგ-
რატმაც ბექას ათაბაგობა უბოძა. ათა-
ბაგობას გარდა, ბექას სხვა უმაღლე-
სი ხელისუფლებაც ჩააბარეს. სახელ-
დობრ მანდატურთ-უხუცესობა. ათაბა-
გობა ხომ სამკვიდროდ ეკუთვნოდა და,
რასაკვირველია, მარტო იგი ღირსება
არა ჰკმაროდა წარჩინებულის მთავ-
რისათვის. არა სჩანს, როგორ ას-
რულებდა ბექა თავის მოვალეობას,

რა გვარად ათაბაგობდა და მანდატურთ-უხუცესობდა. არავითარიმე ცნობა არ დარჩენილა იმის სახელმწიფო მოღვაწეობის შესახებ. მხოლოდ ის ვიცით, რომ სამართალი დასწერა. სამწუხაროდ, არც არაფერი იმის ყმაწვილობისა და აღზრდისა ვიცით-რა. ის-კი შეიძლება ვსთქვათ, რომ ჯა-

– 22 –

ყელები „სამართლის მოქმედებას“ მისლევდნენ და ოჯახში სამხედრო და საღმთო სწავლას საფუძვლიანად იძენდნენ. ამის მაგალითი არა ერთი და ორია. ვახუშტიმ მხოლოდ მცირედი რამე დაგვიტოვა ბექას ცხოვრებისა²⁵⁾. ეს ცნობები ბროსემ „შემატებად“ ჩაურთო თავის შრომას და ამბობს, არ ვიცი ვახუშტიმ საიდან შეჰკრიბა იგინიო²⁶⁾. ჩვენც ცოტას უნდა დავჯერდეთ და რაც დარჩენილა, ის ვიკმართო. საჭირო-კია იმ დროინდელ ისტორიულს გარემოებას მივმართოთ. იქნება ამით ცოტაოდენი ნათელი მაინც მოეფინოს ათაბაგის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის წყვიდადს.

თითქო ეს მოღვაწეობა კარგის ნიშნით დაიწყო და როგორც მთლად საქართველოს, ისე სამცხეს გამარჯვებას უქადდა. საქმე აი რაშია: 1361 წელს საათაბაგოს ახალი განსაცდელი მო-

²⁵⁾ საქართველოს ისტორია, გვ. 282.

²⁶⁾ Hist. De la G. I p. 662-663. n 4.

– 23 –

ევლინა. თურქნი²⁷⁾ თორმეტის ათასის მხედრით დაეცნენ ამ სამთავროს. იმ დროს სამეფო ჯერ ისევ ძლიერი იყო, ლანგ-თემურს თავისი ბასრი მახვილი არ ამოეღო საქართველოზედ და ბაგრატი მეხუთეც ხომ არ შეუდრკებოდა ისეთს მცირედს ძალას, როგორც თორმეტი ათასი მხედარია. საშიშიც მაგრე რიგად არა იყო-რა, რადგანაც გულ-დიდი მეფე „ორასი-

თა მხედართა არა ჰრიდებდა ათასთა და უმეტესთაცა და მოსწყვეტდა სრულიად“ ... ბაგრატმა შეჰკრიბა ჯარი და მტრისაკენ წაემართა. სისწრაფით გაიარა სამცხე და არეზს იქით მოეწია ალაფითა და ტყვეებით დატვირთულს თურქებს. გამარჯვება მეფეს დარჩა. თურქნი სამინლად დამარცხდნენ. ამ გამარჯვების შემდეგ, იმავე

²⁷⁾ აქ მოხსენებულნი თურქნი ქ.-ცხოვ. ცნობილნი არიან სალჩუკებად. სალჩუკი მხედართმთავარი იყო თურქესტანში. იხ. სალჩუკებზედ ცნობა, ვახუშტი, გვ. 157, სადაც დ. ბაქრაძეს მოჰყავს ლელოს სიტყვები.

– 24 –

წელს, ყვარყვარე გარდაიცვალა და ათაბაგად იმისი შვილი ბექა ავიდა.

ცოტა ხანმა განვლო, და საქართველოს ნამდვილად შავი და ბნელი დრო დაუდგა. «ზვავი და ამჰარტავანი» ლანგ-თემური „წარმოემართა ქართლსა ზედა, ვითარცა ლელვანი ზღვისანი“ ... „სპითა ურიცხვითა, რომელი ჰფარვიდა ყოველთა ველთა ქვეყნისათა“ ²⁸⁾. საშინელებასა და ნამდვილს ქვეყნიურს ჯოჯობხეთს მოასწავებდა ეს შემოსევა, რადგანაც ულმობელსა და გულ-ქვავს მტერს ჰსურდა, სრულიად აღმოეფხვრა საქართველო და ქრისტიანობა ²⁹⁾. ქართველო-

²⁸⁾ ქ.-ცხოვ. I. გვ. 453.

²⁹⁾ როგორც მაჰმადიანთა ისტორიკოსი შერიფ-ედ-დინი ჰმოწმობს, ლანგ-თემურის აღმხედრებას საბაბად უფრო მაჰმადიანობის გავრცელება ჰქონდა, ბროსეს Addit. Et éclaircis. p. 386, 387, 390. ამიტომ ანგრევდა ეკლესიებს და მონასტრებსა და ქართველებს მშვიდობიანობას ჰპირდებოდა, თუ დაუტევებთო.

– 25 –

ბა ყოველთვის მოწინავე რაზმი ყოფილა ქრისტეს სარწმუნოებისა, და მაშინაც მზად იყო მტრისათვის თავი შეეკლა. სამწუხაროდ, მხოლოდ საათაბაგომ უღალატა მამა-პაპათა ანდერძს და თითქო ქრისტეს მცნება უარჰყო ... უბრძოლველად მტერს ქე-

დი მოუხარა და შემოსევის უმაღვე მორჩილების სალამი მიაართვა. ეს მით უფრო შესანიშნავია, რომ იქ, საათაბაგოში ყველა სამთავროზედ მეტად ჰბრწყინაედა ქრისტიანობა. როცა თემურმა გაანადგურა სომხეთი, ყარსი აიღი და სამცხეს მოადგა, მაშინ „წარვიდა ათაბაგი და მორჩილ ექმნა მას (თემურს), რამეთუ ვერ ძალედვა წინააღდგომა მისი ³⁰⁾. რა-

³⁰⁾ ქ.-ცხოვ. I. გვ. 453. თუმცა ბექა დასახელებული არ არის, მაგრამ იმ დროს იგი ათაბაგობდა. პირველად თემური შემოესია საქართველოს 1386 წ. ქ.-ცხოვ. ჩვენებით, პირველი შემოსევა მოხდა 1393 წ. ჩამჩიანის სიტყვით, 1388 წელს. ერთსაცა და მეორესაც ბროსსე უარ-ჰყოფს, Hist. de la G. I. p. 652, n 2.

– 26 –

საკვირველია, დაბეჯითებით ძნელია ვსთქვათ, ამ შემთხვევაში რამ აიძულა ბექა – მტრის შიშმა, თუ სიფრთხილემ და პოლიტიკურმა საზრისმა. უცილობლად მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ ჯაყელებს ჩვეულებად ჰქონდათ – სადაც არა ღირს, გაცლა სჯობს კარგისა ვაჟკაცისათვისაო. არც ბექამ უღალატა მამა-პაპეულს ჩვეულებას. მაგრამ, როგორც უნდა იყოს, იმის საქციელს მაინც ღალატის მეტი სხვა სახელი არ ეთქმოდა. სანუგეშოდ, მთელი საათაბაგო არ ექმნა მორჩილი „ზვავსა და ამპარტავანს“ მტერს. ზოგნი მეფესაც მიემხრნენ და როცა ბაგრატი მტრის დასახვედრად ლაშქარს ჰკრებდა, „მესხნიც რომელნიმე შემოიკრიბაო“, ამბობს ვახუშტი ³¹⁾. რალა თქმა უნდა, რომ მეფეს ძლიერ ეწყინა ბექას განდგომა. საწყენიც იყო. მაგრამ წყენით საქმეს ვერა ეშველებოდა-რა და

³¹⁾ გვ. 284.

– 27 –

საჭიროება თხოულობდა, სხვებს მაინც არ მიებაძათ მოღალატე ათაბა-

გისათვის. ბაგრატს კარგად ესმოდა მაშინდელი გარემოება, იცოდა, რა საფრთხილო და საეჭვო იყო მთავრობის ერთგულობა და უმაღვე გაგზავნა თავისი შვილი გიორგი იმერეთში – იქაც არ განდგნენო ³²⁾). თითქო გულმა მეფეს მართლა უგრძნო. ათაბაგის საქციელი ბევრს მოეწონა და, როგორც მატიანე ჰმოწმობს, თემურს დაემორჩილნენ „სხვანიცა მრავალნი“ ³³⁾ მოხსენებული-კი არ არის, მტრისადმი დამორჩილებით რომელნი მთავარნი გაბედნიერდნენ.

ბაგრატ დადი – ასე უწოდებს ქ.-ც-ბა ბაგრატ მეხუთეს – მაინც სასოწარკვეთილებას არ მიეცა. იგი გულადად და უშიშრად დაუხვდა მრის

³²⁾ *ibid.* ეს ამბავი სხვა ნაირად არის მოხსენებული მატიანეში: „ადიყარა მეფე გიორგი ლიხთ-იმერეთითა... გვ. 453.

³³⁾ ქ.-ცხოვ. I. გვ.453.

ხანე მტერს, იმ მძვინვარე ბარბაროსს, რომელმაც სისხლით მორწყო მთელი მცირე აზია და ველსა და მინდორზე კაცის თავების მალაღნი კომპნი აღმართა. ასეთს მტერთან პირდაპირ გამკლავება არ გამოდგებოდა. მეფე ტფილისში გამაგრდა. მთელის ექვსის თთვის განმავლობაში არც ერთი დღე არ შეწყვეტილა სისხლის ღვრა და იარაღის ტრიალი. სატახტო ქალაქი ბურჯივით მაგრად იდგა და ბოლოს მხოლოდ მანქანებამ სძლია: თემურმა რკინის ლასტებით ³⁴⁾ შეაიარაღა თავი-

³⁴⁾ „ქმნეს ჩ ე ლ ტ ე ბ ი რკინითა შემზადებული; ეს ადიფარეს და მიეტევნეს ციხესა მას ტფილისისასა“, ქ.-ცხოვ. გვ. 454. ს.

ს. ორბელიანის განმარტებით, ჩ ე ლ ტ ი ლასტს ნიშნავს. საკვირველია, რომ ბროსსეს და დ. ბაქრაძეს ლ ა ს ტ ი ს მაგიერ ლ ა ხ ტ ი ამოუკითხიათ, თუმცა ლახტი სატევარი იარაღია და გულზედ იმის აფარება არ შეიძლება. რაკი ლასტი დახტად წაუკითხავთ, ვერც ერთს და ვერც მეორეს ვერ გაუგია ზემოდ მოყვანილი ადგილი, Hist. d la G. I. p. n 2. სამქ. ისტორია ვახუშტისა, გვ.

სი ლაშქარი და ტფილისზედ იერიში მიიტანა. მაშინ-კი შველა არსაიდგან იყო. ტფილისი გასტეხეს. დაატყვევეს მეფე და დედოფალი ანნა. ტყვედ მოჰყვა მეფის შვილი დავითიც³⁵). არ ვიცით, მტრის გამარჯვებაში ბექასაც წილი ედვა, თუ არა, ეს პირდაპირ არა სჩანს. ის-კია, რომ ლანგ თემური ცალიერს დამორჩილებას არასოდეს არა ჰყაბულობდა და დამორჩილებულს დაადებდა თუ არა ხარჯს, მაშინვე ამა-საც უბძანებდა – აბა, ჩქარა ,ჯარიცაო...

ლანგ-თემურის გამარჯვებამ დიდი უბედურება მიაყენა საქართველოს. მთელი შიდა ქართლი დასწვეს და დასდაგეს. ხალხი ტყესა და გამო-

284, შენიშვნა I, სადაც დ. ბაქრაძე ბროსსესა და ლიტრეს იშველიებს თავის აზრის განსამარტებლად.

³⁵) ეს მოხდა 1387 წ. Hist. De la G. p. 653, n. 3. შერიფ-ედ-დინი, რმელიც ბაგრატს უწოდებს მაღაქიპოკრატად, ამბობს, რომ დატყვევება მეფისა იყო 1386 წელსაო, Addit. Et éclaircis. p. 387.

ქვაბულს კლდეებში იმალებოდა, მაგრამ იქაც არ ასვენებდნენ. თითონ მაჰმადიანთა მწერალი ჰმოწმობს, რომ წვეროდამ გოდრებით ჯარი ქვემოდ ჩაჰყვანდათ და ისე ჟლეტდნენ გამოქვაბულს კლდეებში ქართველებსაო³⁶). გამმაგებულნი ბარბაროსნი არაფერს ჰზოგავდნენ, ძირიანად ჰგლეჯდნენ ხეხილს, ვაზებს, სწვავდნენ და ახდენდნენ ნათესსა და ნამუშავარს³⁷). ტაძრებსა და მონასტრებს ხომ უფრო შავი დრო დაუდგათ. ტრაგიკულს სურათს წარმოადგენს, მაგ., ქვაბთა-ხევის მონასტრის დაწვა და გული უნებლიედ სთრთის და ჰგმინაეს, როცა იგი სურათი თვალ-წინ გიდგებათ. ბერებსა და მონოზნებს ჯერ ეჟვნები შეაბეს და სამასხაროდ ათამაშეს და მერე ცოცხლები ცეცხლში დასწვეს. ეხლაც ჰღაღადებს მათი უმანკო სისხლიო, გულ-ამოსკვნით ამბობს მემატიანე³⁸).

³⁶⁾ Addit. Et éclaircis. p. 391

³⁷⁾ ibid p. 392.

³⁸⁾ Hist. de la G. I. p. 656. ბრო-

ამ ვაებასა და ვაგლახს ზედ
სხვაც დაერთო. მეფეს დატყვევებამ
სრულიად ასწეწ-დასწეწა სახელმწიფო
და შინაური შფოთი და არეულობა
დაჰზადა. თუმცა კეთილგონიერი და
გამჭრიახე ბაგრატის შვილი გიორგი
დიდს სიმხნეს იჩენდა და ჰქადაგებდა,
ძლიერი მტერი შემოგვესია, უნდა შე-
ვერთდეთო, თორემ „შეუერთებელნი

სსეს გამოანგარიშებით, შვიდის წლის გან-
მავლობაში 1386-1403 წწ. ლანგთემური
ექვსჯერ შემოესია საქართველოს და ხანდა-
ხან თითო შემოსევაზედ ორ-გზით ააოხრა ეს
ქვეყანა, ib. p. 675, n. 4. მატიანე ამბობს,
„შვიდ გზის იავარ-ჰყო საქართველო“,
გვ. 471. ამ შემოსევის დროს, ქალაქებსა
და ციხეების გარდა, შვიდასი სოფელი ძი-
რიანად აღმოფხვრეს და ამოაგდეს, Addit.
Et éclaircis. p. 386, 397. ასე გასინჯეთ,
თემურმა იალბუზიცი-კი გადაიარა და ჩრდი-
ლო-კავკასია დაიპყრა. შერიფ-ედ-დინი მთლად
კავკასიას საქართველოს უწოდებს. მაჰმადია-
ნებიც მთლად კავკასიას საქართველოდ სთვლი-
დნენ და ეს ამტკიცებს იმ დროინდელს სა-
ქართველოს პოლიტიკურს ძლიერებასაო, ibid.
p. 389, n. 3.

მოვისვრით ყოველნიო“ ³⁹⁾: მაგრამ
იმერეთს თითქოს სმენა და გაგება დაე-
კარგა: იქაური ერისთავი ალექსანდ-
რე განდგა და იმერეთის მეფედ ეკურთ-
ხა. ბექამ ხომ მეფე წინადვე უარჰყო.
ბაგრატის შვილმა გიორგიმ მოინდო-
მა კიდევ გალაშქრება მოლალატე
ათაბაგზე, შეჰკრიბა ჯარი, მაგრამ წა-
დილს ისევ თავი დაანება: მამა ტყვედ
ჰყავდა და ეშინოდა, იქნება თემურ-
მა ჩემი ჯავრი იმაზედ ამოიყაროსო...

მთავრების განდგომას ვილა სჩი-
ვის. სავალალო უფრო ის იყო, რომ
განდგომილნი სხვებსაც აქეზებდნენ
და უკუღმართობის გზაზედ აყენებ-
დნენ. იმერეთის მეფის ალექსანდრეს
ძმა გიორგი, რომელმაც ძმასავით ძა-
ლად მიიღო მეფობა, სამეგრელოს თავს

დაესხა მარტო იმიტომ, რომ მეფე
ბაგრატის ერთგულნი რადა ხართ და
რატომ მე არ მიწამებთ მეფედაო.
კიდევ კარგი, რომ მეგრელებს მხარი

³⁹⁾ ვახუშტი, გვ. 287.

– 33 –

მისცეს აფხაზებმა და შფოთის მოყვა-
რე უკანონო მეფე ბრძოლაში მო-
ჰკლეს (1392 წ.)⁴⁰⁾. როგორც ჰხე-
დავთ, საქართველო მეტად უნუგე-
შო ყოფაში ჩავარდა. აღმოსავლე-
თი მტერს ეჭირა, სადაც იგი დაუ-
ცხრომლად მძვინვარებდა, იმერეთი
შფოთავდა და იმ გაჭირებულს დროს
ძმობასა და ერთობას ძირს უთხრიდა.
აი სწორედ ამ დროს ათაბაგობდა
ბექა მეორე.

⁴⁰⁾ ib გვ. 288. Hist. De la G. I. p.

677, n. 4. 1258 წელს, მონგოლების ბა-
ტონობის დროს, დაარსდა ორ-მეფობა და
იმერეთის მეფედ დაჯდა დავით-ნარინი, რუ-
სუდანის შვილი. შემდეგ მეფე გიორგი
ბრწყინვალემ შეაერთა სამეფო და დავით-ნარი-
ნის შთამომავლობას იმერეთის მთავრობა მისცა.
რაკი მეფის შთამომავალისა იყვნენ, იმერეთის
მთავრები ასე ადვილად იმიტომ ადიოდნენ
მეფის ტახტზედ, უფლება გვაქვსო. ორ-მე-
ფობა შეიქმნა მიზეზი ცალკე იმერეთის სამე-
ფოს დაარსებისა ბაგრატის დროს და შემ-
დეგშიაც, ვიდრე საქართველო საბოლოოდ
გაიყოფებოდა სამ და ხუთ სამთავ-
როდ.

– 34 –

თუმცა ბექა განდგა და იმერეთმა
კანონიერს მეფეს უღალატა, მაინც
სამეფო ტახტს ჯერ კიდევ ღირსება
და პატივი არა ჰქონდა დაკარგული.
გარდაიცვალა თუ არა განდგომილი
მთავარი, „ნებითა მეფის ძის გიორ-
გისითა დაჯდა ათაბაგად ძე ბექასი
იოანე“ (ვახუშტი, გვ. 288). მაშასა-
დამე ათაბაგად ისევ მეფე ანუ იმის
მოადგილე ამტკიცებდა. ეს კიდევ
არაფერი. საყურადღებო უფრო ისაა,
რომ სამცხემ მალე შეიგნო თავისი
შეცდომა და თითქო შეინანა დანა-

შაულობა. აი როგორ. ტყვეობაში
ბაგრატ მეფემ სიტყვით იწამა მაჰმადი.
იმას აზრად ჰქონდა, იქნება როგორ-
მე თავი დავახწიო მტერს და საქა-
რთველოს ვუშველოვო. ლანგ თე-
მურს ძლიერ ესიამოვნა ბაგრატის გა-
მაჰმადიანება და თორმეტი ათასი სა-
უკეთესო ჯარი მისცა – წადი და რო-
გორც მპირდები, მთლად საქართვე-
ლოს დაატოვებინე ქრისტიანობაო.
მეფემაც აღთქმა მისცა, მაგრამ იმავე

– 35 –

დროს თავის შვილს გიორგის ჩუმიად
შემოუთვალა – მზად იყავი და მტრის
ლაშქარი გავწყვიტოთო. გიორგი
ჯარის შეკრებას შეუდგა. ამ შეთქ-
მულობაში საათაბაგომაც მონაწილე-
ობა მიიღო და ათაბაგმა იოანემ თავისი
მხედრობა გიორგის ლაშქარს
შეუერთა. მართლაც-და, თორმეტი
ათასი თემურის ჯარი ღალატით სრუ-
ლიად ამოსწყვიტეს მდინარე ბერდუ-
ჯის ნაპირას. ამ საქმეში, მეფე ბაგ-
რატისა და იმის შვილის გიორგის
გარდა, ათაბაგიც ერია ⁴¹). ეს ამბავი
ცხადად ამტკიცებს, რომ ბექა განდ-
გა თავის სურვილისამებრ და არა
იმიტომ, რომ საათაბაგოს ჰსურდა
მეფისთვის ეღალატა და მტერს მიმხ-

⁴¹) ათაბაგ იოანეს ღალატი იყო მიზეზი,
რომ თემური სამცხესაც შეესია და ააოხრა
ქვეყან აივანესი (იოანესი), რომელიც იყო ერ-
თი ძლიერთაგანი ბატონი საქართველოსიო,
ამბობს შერიფ-ედ-დინი. Addit. Et éclaircis.
p. 396, n. 3. ბროსსე სცდება, ვითომ
ათაბაგი იოანე ბექა პირველის შვილი იყო,
უნდა იყოს ბექა მეორესი.

– 36 –

რობოდა. ადვილად შევძელიო ბექას მე-
ფის ერთგულობა დაეცვა და გაჭირ-
ვების დროს ცოტად მაინც დაჰხმარებო-
და სამშობლოს. და მერე ვინ იცის,
რა ნაყოფს მოიტანდა ათაბაგის შვე-
ლა, რა ნაირად დატრიალდებოდა
საქართველოს ბედი! არ უნდა დავი-
ვიწყოთ ბაგრატ მეფისა და იმის შვი-

ლის გიორგის იშვიათი ვაჟკაცობა და მრავალი სხვა ღირსება. ბაგრატ მეფე საოცარი ენერგიული კაცი იყო და ამასთანავე მოხერხებული, გამჭრიახი. მან სრულიად მოჰხიბლა, დაიმონავა თემური. არც გიორგის ეთქმის შუათანა კაცი. იმის რაინდობას თვით მტერიც-კი განცვიფრებაში მოჰყავდა. პირველს შეტაკებაზედ ცოტას გაწყდა არ აჯობა თემურს და თუ იძლია, მარტო იმიტომ, რომმტერი ბევრად მეტი იყო ქართველების ჯარზედ ⁴²⁾.

⁴²⁾ თემურმა, როცა პირველად გიორგი მეფეზედ გაილაშქრა, მიზეზად ის დაიხვია, რომ ჩემს დაუკითხავად მეფედ რად ეკურთხეო. მეფემ პასუხად შეუთვალა, თუ სეფე-ქა-

– 37 –

ასეთის მამასა და შვილის წყალობით შეიძლება სამეფოს ის რისხვა აღარ მოვლენოდა, რაც მოევლინა, მაგრამ სავალალოც ის არის, რომ პირველადვე ღალატმა იჩინა თავი და მოღალატე ბექა შეიქმნა.

III

აღბუღას ცხოვრებაც ბნელ ით მოც ცულია. იმაზედაც ორიოდე ცნობა თუ დაგვრჩა და ისიც უფრო უცხოყლ-მწე4,ლებისაგან. ამ შესანიშნავის ათაბაგის კერძო ცხოვრებისა არა ვიცით-რა. მოხსენებულია მხოლოდ, რომ იმ შფროსა და მღელვარე დროს, როცა აღბუღა სცხოვრობდა, იგი ყოფილა „კაცი მშვიდი და უშფოთველი და სამართლის მოქმედი ⁴³⁾. ასეთი თვისება ბრწყინვალე შარავანდედს

ლი და დიაცი არა ხარ, აბა მოდიო, Hist. De la G. I. p. 664-665. ერთხელ მეფემ და გაიმარჯვა კიდევ და აღინჯა წაართვა მონგოლებს. ამას თვით შერიფ-ედ-დინი ამბობს, Addit. Et èlsircis. p. 390.

⁴³⁾ ვახუშტი, გვ. 302.

– 38 –

ჰვეის ათაბაგის ხასიათს, მით უმეტეს,

რომ იმის დრო თითქო სრულიად ხელს არ უწყობდა კაცის ზნეობრივს განვითარებას სავალალო და სავაგლახოა ის დრო როგორც საქართველოსათვის, ისე კერძოდ საათაბაგოსათვის. ლანგ-თემური დაუცხრომლად მძვინვარებდა და სწადდა, სრულიად შთაენთქა ჩვენი სამშობლო. გულოვანი და რაინდი მეფე გიორგი მეშვიდე (ზაგრატ მეფის შვილი) პირველ ხანს არას ეპუებოდა ძლევა მოსილს მტერს. ათაბაგი იოანეც, აღბუღას მამა, მხარს უჭერდა მეფეს, „მტკცედ იდგა მეფისადმი“⁴⁴) და ამის გამო თემური უფრო მრისხანებდა. როგორც ზემოდაც მოვიხსენიეთ, თემურმა ხელზედ დაიხვია იოანეს ერთგულობა მეფისა და სამშობლოსადმი და ააოხრა სამცხე, ეს ოდესმე აყვავებული სამ-

⁴⁴) იბ. გვ. 292. „ახლდა სპითა რჩეულითა პირველ ომში და იყო მორჩილ მისა“ მეფისა, ქ.-ცხოვ. გვ. 466.

თავრო, დაანგრია ტურფა ტაძარ-მონასტრები და მრავალი მკვიდრი დაატყვევა. ქართლ-კახეთი ხომ წინად მოსწვეს და მოსდაგეს. უწყალო ბარბაროსს მთაც-კი არ გადარჩა აუოხრებელი. ფშავ-ხევსურეთ-გუდამაყარიც ცეცხლისა და მახვილის მსხვერპლი შეიქმნა. იქნება მთა გადარჩენოდა საერთო ჭირს, მაგრამ მეფე გიორგი იქ იმალებოდა და თემურმა იმის შეპყრობა მოინდომა. მართალია, მეფე ვერ შეიპყრო, მაგრამ მთას-კი დიდი ზიანი და უბედურება დააყენეს⁴⁵). მეფე შველასა და სასოებას არსაიდგან ელოდა და იმედმიხდილმა გამარჯვებულს მტერს ზავი მოსთხოვა. თემური მაშინ მანგლისში იდგა ბანაკად. იქ იახლნენ გიორგი მეფის ძმა კონსტანტინე, სომხეთის თავადნი და, რასაკვირველია, საკადრისი ძღვენი და

⁴⁵) მთაში შესვლას და იმის აოხრებას შერიგ-ედ-დინიც იხსენიებს. ბროსესეს სიტყვით ეს ამბავი მოხდა 1394 წელს, Addit. et

საჩუქარი მიართვეს. ძლეულმა სამცხემაც მუხლი მოიდრიკა, და ან მეტი რა ღონე ჰქონდა. იოანე ათაბაგმა თემურს თავისი შვილი აღბულა აახლა. პირველად ამ დროს ვხედავთ აღბულას. მემატთანესა და შერიფ ედ-დინს კი შეცდომით აქვთ ნაამბობი თემურთან აღბულას წასვლა ზავის-სათხოვრად. ქ.-ც-ბა იხსენიებს, რომ „კვალად წარვიდა აღბულას ივანე“⁴⁶⁾, მაგრამ ასე არა ყოფილა. იოანე

⁴⁶⁾ ქ.-ცხოვ. I გვ. 468. შერიფ ედ-დინ-ც შეცდომით იხსენიებს ამ ამბავს და მამას შვილად ჰხადის, – იო ა ნ ე ა ლ ბ უ ლ ა ს შ ვ ი ლ ი წ ა ვ ი დ ა ო . ჩვენს მატთანეს შეცდომა გაურკვევლად გადმოუღია შერიფ-ედ-დინის ისტორიიდან, Addit. Et éclaircis. p. 395. საკვირველია, ბროსსეს ეს შეცდომა ვერ გაუგია, თუმცა იმას-კი დასძენს, რომ მატთანეს ცნობები მოჰყავს შერიფ-ედ-დინის მიბაძვითაო, *ibid.* 393, n. 7. აღბულა მოხსენებულია მთავრად, რომელიც იმყოფებოდა თემურის ლაშქარში ერინჯანგის ციხის აღების დროს, 1401 წ. *Hist. De la G. I.* p. 670, n. 3. მაშინ სამცხე ახლად დაქე-

აღბულას ძე-კი არა, ბექა მეორეს შვილი იყო, და არცა სჩანს, რომ აღბულას შვილი ჰყოლოდეს და იმის შვილს იოანე ჰრქმეოდეს. გარდა ამისა, მთელს ათაბაგებში მხოლოდ ერთი აღბულა იყო, სახელდობრ იოანე ათაბაგის ძე⁴⁷⁾. უძღვნოდ და უსაჩუქროდ ვერც აღბულა იახლებოდა დიდების მოყვარე ბატონსა და აღბულამ, როგორც შერიფ-ედ-დინი გადმოგვცემს, მშვენიერი ცხენები მიართვა თემურსაო⁴⁸⁾. იმავე ისტორიკოსის სიტყვით, ეს ამბავი მომხდარა 1402 წელს, და იმ დროს-კი აღბულა ვაჟკაცი უნდა ყოფილიყო.

ვერც ძვირფასის ძღვნით მოინადირეს მტრის გული. თემურს ჰსურ-

რილი თემურს და იქმნება ეს მო-

ლაშქრე აღბუღა მთავარი ჩვენი სჯულ-მდებელი აღბუღა იყოს. თუ ასეა, მაშ აღბუღას ასპარეზზედ გამოსვლა ამ ამბით უნდა დაიწყოს.

47) Hist. De la G. II, liv. I, p. 206.

48) Addit. et éclaircis. p. 395.

– 42 –

და, საქართველო უეჭველად გამაჰმადიანებულყო და პირად მეფე გიორგი ჰხლებოდა, – ოღონდაც-კი მნახე და დიდის ხაჩუქრით გაგისტუმრებო. მე-

ფემაც კარგად იცოდა, რა საჩუქარსაც უბოძებდნენ და უარზედ იყო. ურჩობა გულს უსივებდა „ზვავსა და ამპარტავანს“ თემურს და იგი თავის ჯავრს საქართველოზედ ჰყრილობდა. კიდევ აი კლეს უიმისოდაც მრავალტანჯული ქართველობა. იმერეთი ისევ გულგრილად შესცქეროდა ქართლის წვასა და დაგვას და შემწეობის მაგიერად, „ამ ჟამად განდგა მე ბაგრატიანსავე (იმერეთის მთავარ-ერისთვისა) კონსტანტინე, დაიპყრა იმერეთი და იწოდა მეფედ“⁴⁹). მეფე გიორგის მხოლოდ ათაბაგ იოანეს ერთგულობა ანუგეშებდა. მაგრამ თემურის მძვინვარებასაც ბოლო მოეღო, რადგანაც 1405 წელს „ბოროტი იგი ბოროტად წარ-

⁴⁹) ვახუშტი, გვ. 291.

– 43 –

წყმდა“, ანუ, სომეხთა მწერლის მეძობის თქმისამებრ, „ჩაძაღლდა“⁵⁰).

მაშინ-კი ეშველა საქართველოს. თემურის შვილები ერთი-ერთმანეთს მტრობდნენ და აირივ-დაირივდნენ. იმათ უზარმაზარს საბრძანებელში განხეთქილება ასტყდა⁵¹). მცირე აზიაშიც სხვა-და-სხვა მოდგმის მაჰმადიანები ერთიერთმანეთს ებრძოდნენ. თურქნი, სპარსნი, სარკინოზნი მიესივნენ თვით მაჰმადიანობას. ქრისტიანობამ მოისვენა. რასაკვირველია, მეფე გიორგიმ მარჯვე დრო კარგად გამოიყენა. ჯერ შემოიერთა იმერეთი, სადაც

ძალად მეფე კონსტანტინე თვით მკვი-

⁵⁰⁾ Hist. De la G. I, p. 276. n. 4 ქ.-
ცხოვ. გვ. 472.

⁵¹⁾ Addit. et éclaircis. p. 399. იყო შური და ხდომა ძეთა შორის ლანგ თემურისათა, რამეთუ ფრიად მოშურნე იყვნეს იგი ურთიერთარს შორის და ჟამსა ამას განთავისუფლებულ იყვნეს მკვიდრნი საქართველოსანი და იყვნენ მშვიდობით, განსვენებასა შინა“, ქ.-ცხოვ. გვ. 475.

– 44 –

დრთა მოჰკლეს. მერე ხელი მიჰყო სამეფოს აღშენებასა. და თუ რამდენად საჭიროებდა სამეფი კეთილად განწყობას, ამას მატიანე მოგვითხრობს – „იყო მაშინ ყოველი ესე საქართველო უსჯულოსა თემურისაგან უნუგეშინისცემოდ განსრული და სრულიად აოხრებული. დედაქალაქი მცხეთა, დიდი წმიდაჲ კათოლიკე ეკკლესია, და ეგრეთვე ყოველნივე ეკკლესიანი, საყდარნი და ციხენი ყოველნივე სრულიად საფუძველითურთ დაექცია და მოეოხრებინა, და ყოველნი სულნი ქრისტიანენი დედა-წულითურთ ტყვე ექმნა“, „ძალი ქართლისა შემცირებულიყო მრავლის ტყვევნისა და რბევისაგან“... ხალხი ისე გადატაკდა და გაღარიბდა, რომ მეფესაც-კი შემოსავალი არსაიდან ჰქონდა და ქ.-ც-ბა აღექსანდრე მეორეზედ ამბობს, „შემოსავალი არსაით იყუ სახლისა მისისათვისო“ ⁵²⁾.

⁵²⁾ ქ.-ცხოვ. გვ. 473-474 აღექსანდრე მეფობდა 1413-1442 წ.

– 45 –

მტრებმა მაინც დიდ-ხანს დაასვენეს საქართველო. მეტადრე საშიშარნი შეიქმნენ თურქნი, (აწინდელნი ოსმალნი) რომელნიც აღემატებოდნენ სხვა მაჰმადიანებს სიმხნითა და ძლიერებით. თუმცა იმათზედაც მრავალ-გზის გაიმარჯვა მეფე გიორგიმ, მაგრამ მაინც თურქთაგან მოიკლა, რადგანაც, ვახუშტის სიტყვით, „სის-

წრაფითა არღარა მოიცადნა სხვანი სპანი თვისნი, გარნა რაოდენნი ეს-წრნენ თვისთანა, მიეგება წინა“. თურქნი საათაბაგოსაც შიშის ზარზა სცემდნენ. ერთგულმა იოანე ათაბაგმა ალექსანდრე მეფის კურთხევაზედ მისვლაც-კი ვერ გაჰბედა, „ვინაითგან მიზეზობდა ძალ-ყოფასა თურქთაგან“.

ამ საერთო შიშის დროს აღბუღა ახალციხეში იმყოფებოდა და თუ სომხების მწერალს მეძობის დავუჯერეთ, იმისი იქ ყოფნა უბედურებად გარდაქცევია სამშობლოს. მეძობი იხსენიებს, რომ აღბუღა მოსახლე სპარსელებს უფრო პატივსა სცემდა, ვიდრე ქრის-

– 46 –

ტიანებსა და ვითომ იმისმა ასეთმა საქციელმა დიდი ვნება მოუტანა საათაბაგოს. ერთმა გაქრისტიანებულმა სპარსელმა თავისი უწინდელის რჯულის შეურაცხება მოინდომა. შეჰკრიბა რამდენიმე ახალგაზდა ქართველი და სომეხი. ღორი მოჰკლეს, ხორცი თითონ შესჭამეს და ძვლები მეჩითში დაჰყარესო. ამ ამბავმა სპარსელები ააღელვა და იმათ, რადგანაც აღბუღაც ჰქომაგობდა, ქრისტიანებს უჩივლეს ყარა-უსუფთან, რომელმაც თავისი ჯარით ააოხრა სამთავრო⁵³). მეძობის სიტყვით, „უგუნურების“ გამო აღბუღა სპარსელებს უფრო დიდს პატივსა სცემდა, ვიდრე ქრისტიანებს. მაგრამ ძნელად დასაჯერებელია „კაცს მშვიდს და უშფოთველს და სამართლის მომქმედს“ ის ჩაედინოს, რასაც სწამებენ. სხვა რომ არ იყოს-რა, მა-

⁵³) Addit. et éclaircis. p. 399. n.2.
ეს ამბავი მოხდა 1413 წ.

– 47 –

რტო სამართალი საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ათაბაგს ღრმად სწამდა ქრისტიანობა და გულ-მხურვალედ ეპყრობოდა მართლ-მადიდებლობას.

არ უნდა დავივიწყოთ ისიც, რომ მეძობი მძულვარებით იხსენიებს ქართველებს და ბევრჯელ უსამართლოდ ჰკიცხავს მეზობელს ერსა⁵⁴).

თურქთა გაძლიერებამ ძირიანად შეარყია საქართველოს სამეფო. გარეშე მტერს გარგა, მავნებელი გავლენა ჰქონდა იმერეთის განდგომასაც. სხვა სამთავროებმა იმერეთს მიჰბადეს და ხშირად ერთმანეთს ებრძოდნენ და ექიშპებოდნენ. დღითი დღე მატულობდა შინაური უწყესობა და აღ-

⁵⁴) სხვათა შორის მეძობი ქართველებს მშიშარობასა და ტრაზახობას სწამებს. როცა ჯაან-შაჰ შემოესია საქართველოს, იოანე ათაბაგის დროს, და იმოდენა ხალხი გაჟლიტა, რომ ქალაქის წინ 1664 მოკლულ კაცის თავის კოშკი ააშენა, ქართველებმა ერთი მტერიც ვერ მოკლესო (!?) Addit. et éclaircis. p. 402-403.

რევა. ცხადი იყო, რომ მხოლოდ აჩრდილი და დარჩა ძველის ერთობისა და თითოეული სამთავროს სცდილობდა სრულიად დამოუკიდებელი შექმნილიყო. მართალია, ყველა სამთავროში მეფეს ერთგულნიც ჰყავდა, მაგრამ უმრავლესობა მაინც სამეფოს ტახტს პირს არიდებდა. წინად სამთავრო

სამთავროს ებრძოდა. მაგრამ ახლა ამ ჭირს სხვა ზედ დაერთო. თვით ერთსა და იმავე სამთავროში ასტყდა და აღორძინდა შუღლი და მტრობა.

თითოეული სამთავროს ერისთავების საქიშპო ასპარეზად გარდაიქცა. ერთნი მოსარჩლენი იყვნენ მეფისა, მეორენი მთავრისა. მაგრამ ამ საპოლიტიკო დასს გარდა ერისთავებს ერთობაშიაც შური და მტრობა არ აკლდათ. ერისთავებს თან მიჰყვნენ სხვა მკვიდრნიც და სხვა-და-სხვა ავ-კაცობა, მეტადრე ღალატი, თითქო, გადამდეგი ავადმყოფობაო, ყველა წოდებას მოედო. ასეთი უნიუგეშო ცვლილება უფრო საათაბაგოს დაეტყო და

პირველად იქ გაძლიერდა როგორც შინაური უწყესობა, ისრე გარეგანი ურჩობა. მალე ეს ურჩობა იქამდე მივიდა, რომ ოდესმე ერთგულთა ერთგული იოანე ათაბაგიც-კი ალექსანდრე მეფეს განუდგა, რაისა გამო მათ ომი მოუხდათ. ათაბაგი ტყედ წაიყვანეს და დააპატიმრეს. მეფემ საათაბაგო მოვლო, „ურჩნი“ ერისთავნი განდევნა და მათ ადგილას თავისი მომხრენი დააყენა. შემდეგში „ურჩი“ იოანე გაანთავისუფლა და ისევ უბოძა ათაბაგობა. მაგრამ ეს იყო მეფის უკანასკნელი გამარჯვება. რამდენსამე წელს შემდეგ მეფის ძალა და პატივი იქამდე დამცირდა, რომ იმისათვისაც სახიფათო და საფათერაკო შეიქმნა ათაბაგის განრისხება და ხელის შეხება.

როგორც ბექა, ისე აღბუღაც იმ დროს ავიდა ათაბაგად, როცა სამცხე ახალს განსაცდელს გადარჩა. აი რა განსაცდელს. სპარსეთის ყაენი ჯაან-შაჰ ჯერ სამშვილდეს შემოესია, დასწვა იგი სამთავრო, და დაატყვევა მრავალი

– 50 –

ხალხი და მერე, როცა ტფილისი აიღო, 1444 წელს საათაბაგოსაც დაეცა.⁵⁵⁾ იმ დროს მეფედ ვახტანგ მეოთხე იჯდა. მან დიდ-ძალი ლაშქარი შეკრიბა და მსწრაფლად წავიდა სამცხეს მტრის განსადევნად. შაჰი და მეფე პირდაპირ შეიყარნენ და თუმცა მთელი დღე სულ იბრძოდნენ, მაინც გამარჯვება არც ერთს არ დარჩა. ჯაან-შაჰმა გაცლა არჩია და ლამე გაიპარა. ვახტანგ მეფეს სწადდა, მტერს უკან გამოსდგომოდა, მაგრამ დიდებულებმა არ ურჩიეს⁵⁶⁾. ამავე წელს

⁵⁵⁾ თომა მეზობი ამბობს, ჯაან-შაჰ საქართველოს შემოესია 1440 წ. და სამცხეზე-კი ცნობას არ გადმოგვცემს. ქართველები შიშისაგან დაიძალნენ და ერთი მტერიც ვერ მოკლესო... შემოსევის მიზეზი ხარჯის მიუცემლობა ყოფილა, Addit. et éclaircis. 402-403. ბროსესეს აზრით, ჯაან-შაჰს შემოსევა უფრო გვიან უნდა ყოფილიყო, სხვა მეფის დროს და არა ვახტანგის

მეფობაში, Hist. De la G. I, p. 683. n. 3.

⁵⁶⁾ ვახუშტი, გვ. 302. ეს ამბავი მატია-
ნეს ორიოდ სიტყვით აქვს მოხსენებული:
„ჯაან-შა ყაენი ახალციხეს მოუხდაო“ გვ. 475.

– 51 –

მოკვდა ათაბაგი იოანე და მეფე ვახ-
ტანგმა „პატივსა ათაბაგობისასა“ აი-
ყვანა ძე მისი ალბულა. უბოძა ამირ-
სპასალარობაც.

ცნობა არე დაგვრჩენია, რო-
გორ ათაბაგობდა ალბულა. მხო-
ლოდ ვიცით, რომ იგი მტკიცედ
ადგა პოლიტიკურს ერთობას და ტახ-
ტის მორჩილებას არ ჰღალატობდა.
ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ, რომ თი-
თოეულს სამთავროში ურჩობა დაი-
ბადა და ერთისთავნი სამეფოს ერთო-
ბას უარჰყოფდნენო. საათაბაგოში
ბევრნი არ თანაუგრძნობდნენ ალბუ-
ლას მოქმედებასა და მიმართულებას
და ერისთავნი მზად იყვნენ ურჩობის
დროშა აღემართათ. მხოლოდ მედ-
როშე იყო საჭირო. იგიც მალე გა-
მოჩნდა. ათაბაგის ბიძამ ყვარყვარემ
ითავა ამბოხება. ბიძა შურის თვალით
უცქეროდა თავის ძმის წულს და „იხი-
ლა რა ალბულას მოქმედებანი იწყო
გარდაბირვად მესხთაო“, ამბობს ვა-
ხუშტი. უმთავრეს საწყენ „მოქმედე-

– 52 –

ბად“ მიაჩნდათ ალბულას მტკიცე მორ-
ჩილება მეფისადმი: სხვა გვარი წყენა არ
შეეძლო „მშვიდს, უშფოთველს და
სამართლის მომქმედს“ ათაბაგსა. ყვარ-
ყვარე-ვი ურჩობისა და განდგომის გზას
ადგა. აი ეს იყო მიზეზი, რომ ძმის
წულს და ბიძას ომი მოუხდათ. ალ-
ბულას ჰსურდა ყვარვარე შეეპყრა,
მაგრამ ბიძამ აჯობა და ათაბაგობა
ჩამოართვა 1447 წ. რასაკვირველია,
მეფე ვერ მოითმენდა თავისი ერთგუ-
ლის ათაბაგის დაჩაგვრას. მეფე გიორ-
გი მერვე ალბულას წაესარჩლა. მივი-
და ჯარით სამცხეს, შეიპყრა ყვარყვა-
რე და ათაბაგობა ისევ ალბულას და-
უბრუნა ⁵⁷⁾.! რა მოხდა ამას შემდეგ

საათაბაგოში, არა სჩანს. მხოლოდ შეგვიძლიან ვსთქვათ, რომ თუ აღბუღას მამა იოანე ათაბაგი „მიზეზობდა ძალყოფასა თურქთაგან“, იმისი

⁵⁷⁾ ამ ამბავსაც ქ.-ცხოვ. ორის სიტყვით იხსენიებს: „აღბუღა და ყვარყვარე შეიბნესო 1447 წელსა, გვ. 475, მაგრამ რად შეიბნენ და რით გათავდა შებმა, არა სწერია.

– 53 –

შვილი ასეთს „ძალ ყოფას“ უმეტესად „იმიზეზობდა“, რადგანაც, რაც დრო და ჟამი გადიოდა, თურქნი უფრო და უფრო ძლიერდებოდნენ და მაშასადამე საათაბაგოსაც ავიწროებდნენ. აღბუღას დროს თურქებმა თითქმის სრულიად დაიპყრეს ბიზანტია, მხოლოდ სატახტო ქალაქი თავისი მიდამოთი ჯერ ისევ თავისუფლად იყო, თუმცა სასოწარკვეთილებით შესცქეროდა ოსმალთა ამოღებულს მახვილს. არც დასავლეთი საქართველო იყო მშვიდობიანს მდგომარეობაში. 1451 წელს თურქნი ორმოცდა-ათის კატარლით (საბრძოლველი ნავი) დაეცნენ აფხაზეთს და სამეფოს სხვა ზღვის ნაპირებსა და დიდი ზარალი

მისცეს. მეფე გიორგი VIII, გაიგო თუ არა ეს ამბავი, მტრის მოსაგერებლად წავიდა, მაგრამ დაუგვიანდა და თურქებმა გაასწრეს. მეფემ მხოლოდ წესი და მშვიდობიანობა აღადგინა აოხრებულს ადგილებშიო. ამ წელს მიიცვალა ათაბაგი აღბუღა და

– 54 –

იმავე დროს მეფემან“ მიუბოძა ბიძასა მისსა ყვარყვარეს მობირებითა ვეზირთათა ათაბაგობა ⁵⁸⁾. იგი ყვარყვარე ათაბაგი უკანასკნელია, რომელმაც მეფის ხელით მიიღო ათაბაგობა.

ჩვენს საგანს არ შეეხება, თუ როგორ და რისათვის დაირღვა ერთმეფობა და დაარსდა დამოუკიდებელი სამთავროები ⁵⁹⁾. შევნიშნავთ მხო-

ლოდ, რომ გიორგი VIII დროს მეფობამ სრულიად დაჰკარგა პატივი და

⁵⁸⁾ ვახუშტი, გვ. 303.

⁵⁹⁾ ჯერ ბეჯითად გამორკვეული არაა, სახელდობრ როდის განიყო საქართველო სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ. ქ-ცხოვ. სიტყვით ეს მოხდა ალექსანდრე მეფის დროს (1413-1442 წ.), გვ. 474. ვახუშტი-კი ამბობს მეფე გიორგი VIII დროსაო (1445-1469 წ.), გვ. 302 და საბუთებსაც უჩვენებს. საზოგადოდ, ბაგრატ V შემდეგ ჩვენი მატთანე არეულია და განურკვეველი. ზოგიერთს მეფეს არც იხსენიებს. ვახუშტი კიდევ სხვაფრივ აღწერს მეფეთა შტოსა იხ. Hist. De la G. I, 689.

– 55 –

მნიშვნელობა. 1465 წ. ყვარყვარე ათაბაგმა ფანავარის ტბის პირად ომში სძლია მეფე, იგი დაატყვევა და თან წაიყვანა სამცხეში. საათაბაგოც საბოლოოდ მაშინ განდგა.

IV

პირველადვე ვსთქვით, რომ სამართლის დება მოთხოვნილებასა და საქროებაზედ არის დამოკიდებული. აღბუღას დროს გახშირებულა, „შემოსულა სხვანი უწესონი საქმენი“ და ათაბაგს სასტიკი ყურადღება მიუქცევია ბოროტებისათვის, – ძველს სისხლს არა დავაკელით რაო, მსუბუქი სასჯელი რო გავაჩინოთ, ბოროტება გავრცელდება: „ამად არა ჩამოვამცირევით, რომე ავი საქმე გაადვილდებისო“.

პირველს წინა-სიტყვაობაში მოხსენებულია სხვა საყურადღებო ამბავიც: აღბუღა ამბობს, პაპაჩემის ბექას დროს ფულად მიღებული იყო ყაზანური თეთრი ⁶⁰⁾ და ჩვენ „დიდის წარჩინე-

⁶⁰⁾ ყ ა ზ ა ნ უ რ ი თ ე თ რ ი ფ უ ლ ი ა , რ ო -

– 56 –

ბულის მეფის გიორგის ჟამისა თეთრი გავაჩინეთო“ – ორი დანგი და ხუ-

თი დანგიო ⁶¹⁾, რადგან „ამა ჟამთა ში-
გან ყაზანურობა მოკლებული იყო“. აქ საყურადღებო ისაა, რომ „ყაზან-
ურობის მოკლება“ მარტო კერძო
მოვლენას არ შეადგენს და საზოგა-
დოს მდგომარეობასაც აღნიშნავს. „ყა-
ზანურობასთან“ ერთად მოისპო მონ-
გოლების ბატონობა და სამართალიც
ეროვნულს გზაზე დასდგა, მშობლიურს
ნიადაგზედ აღმოსცენდა. ამიტომაც ბე-
ქასა და აღბულას სამართალს „მონ-
გოლური“ არა ამჩნევია-რა ⁶²⁾. მონ-

მელიც მოიჭრა ყაზან ყაენის დროს. ყაზან ყაენი
სცხოვრებდა XIV საუკ. ამან შეავსო ჩინ-
გის ხანის სჯული, ეგრედ-წოდებული დ ი-
დ ი ი ა ს ა, ვახუშტის ისტორია, გვ. 263.

⁶¹⁾ დ ა ნ გ ი ერთი შაურია, H. de la G.
I. 385. n. 2. მაშასადამე, აღბულას სამარ-
თლის თ ე თ რ ი ო რ შაურიანი და ხუთ შაუ-
რიანი ფულია. თეთრიც იგივე დანგია, ე. ი.
ერთი შაური.

⁶²⁾ ჩინგის ხანის სამართალი „დიდი ია-
სა“ სულ უბრალო საქმისათვის სიკვდილს

– 57 –

გოლები ვერც იქონიებდნენ რაიმე
თვალ საჩინო და ღრმა გავლენას ჩვენს
იურიდიულს ცხოვრებაზედ,
რადგანაც

მათი საზოგადოებრივი წყობილება და
ცხოვრება მეტად მდარე და დაბალის
ღირსებისა იყო და შეეფერებოდა მხო-
ლოდ უბინადრო და ველურს ერსა ⁶³⁾.
მონგოლების მთელი სხოვრება მო-
წყობილი იყო სწორედ ისე, როგორც

სდებდა სასჯელად ბრალდებულს: ვინც ტყუ-
ილს ილაპარაკებს, წყალში ან ნაცარში მო-
შარდავს, საკლავს მაჰმადიანთ წესსზედ დაჰ-
კლავს, სიკვდილით დაისაჯოს. ი ა ს ა მ ისიც
დაადგინა, რომ, თუნდ ზედ შემოგალპეთ ტა-
ნისამოსი, ნუ გაირეცხავთო, Проф. Леонто-
вича „Древний Монголо-Калмыцкий или
Ойратский Уставъ взысканий,“ стр.
190-195.

⁶³⁾ მონგოლების „ოირატის წესდება“ 1640
წ. შეიცავს ძველს ჩვეულებებს და სჯულსა.
ეს წესდება ბინადრის ერის კულტურას არ
შეეხებაო, ამბობს ბ-ნი ლეონტოვიჩი: იგიაო
„Представитель степной бродячей куль-
туры..“ თვით ცხოვრება მონგოლებისა ძარ-
ცვა-გლეჯაზეა დაფუძნებულიო, *ibid.* стр.

ყველა განუვითარებელისა და ველურის ხალხის ცხოვრებაა მოწყობილი: ეგრედ წოდებულს საგვარეულო წყობილობაზედ (родовой бытъ) დამყარდა მათი ცხოვრება და ამ წყობილობაზედ შეჩერდა მაშინაც-კი, როცა მონგოლების ბატონობას თითქო საზღვარი აღარა ჰქონდა. გვარს – ამ პირვანდელს ფორმას – ეერ გასცილდა მათი ცხოვრება და ვრცელთ, უზარმაზარი მონგოლია ისე დაირღვა და განჰქრა, რომ ნამდვილს სახელმწიფო წყობილებას ვერ ეღირსა. თვით მონგოლების სჯულ მდებლობა ამას ამტკიცებს: როგორც ჩინგის ხანის «დიდს იასას», ისე შემდეგ „ოირატის წესდებას“ საგნადა და აზრად ჰქონდა მხოლოდ თემნი და გვარნი დაეკავშირებინა, გარეგანი ერთობა დაემყარნა⁶⁴). მთელს ამ სჯულ-მდებლობაში ისეთს ვერაფერს შეხვდებით, რომ განვითარებული ცხოვრება მოგაგონოთ.

⁶⁴) *ibid.* სტრ. 29.

მრავალი მუხლი სამართლისა მართო გონების სილატაკესა და გრძნობის ნაილაჯობას გიხატავთ⁶⁵). სულ სხვა იყო სამცხე-საათაბაგოს ცხოვრება მონგოლების დროს. იქ განათლება ჰყვოდა და ქრისტიანობა უხვად ჰფენდა თავის მადლს. შედარებით სათაბაგო ისე მაღლა იდგა მონგოლიაზედ, რომ მათ შორის საერთოს ვერას მოსძებნიდით. აიღეთ თუნდა სამართალი. აღბუღას უფრო აზრად ისა აქვს, რომ ცხოვრებას წინმსვლელობა მისცეს, წარმატებას გზა გაუხსნას...

ყველა ძველს სჯულს ერთი ნაკლი აქვს – შინაარსი არეულია და სხვადა-სხვა საგანი სისტემატიურად არაა დაწერილი. მაგრამ რომელი საგანიც

კი უფრო თვალ-საჩინო და შესანიშნავია ცხოვრებაში, იმას პირველი ადგილი უჭირავს, პირველად იგია

⁶⁵⁾ „ორატის წესდება“ ამბობს, ფრინველებსა და ქვემძრომს, მაგ. გველს, ნუ მოჰკლავთ, იმათაც ისეთი სული უდგიათ, როგორცკაცსაო, *ibid.* სტრ. 132.

– 60 –

მოხსენებული ⁶⁶⁾. არც აღბუღას სამართალია სისტემით შედგენილი და ეს, ცოტა არ იყოს, შესწავლას უძნელებს მსურველსა. ჩვენ საკუთარს სისტემას უნდა მივმართოთ და იმ საგნით დავუწყოთ, რომელიც საზოგადოებრივს წყობილებას შეეხება. იგი წყობილება ფეოდალურია.

ფეოდალობა მსოფლიო მივლენას შეადგენს და როგორც ევროპაში, ისე აზიაში მოიპოვება. იმის არსებისათვის საჭირო როდია, მიწა და მამული მარტო საზოგადოების მცირედს ნაწილს ეკუთვნოდეს და ერის უმრავლესობა-კი ეკონომიურად დამონაგებული იყოს. არა, ფეოდალური წესი მაშინაც შესაძლოა, როცა საერთო

⁶⁶⁾ Мэнъ, Древній Законъ и обычай гл. XI, классификація правовыхъ нормъ. შესანიშნავია, რომ როგორც სხვა ძველი სჯული, ისე აღბუღას სამართალი ქურდობასა და განბჭობას აქცევს პირველად ყურადღებას. შეადარე მუხ. ბ და ძუ მენის სიტყვებს.

– 61 –

მიწის მფლობელობა არსებობს ⁶⁷⁾, თუმცა სრულს ფეოდალურს ფორმას საფუძვლად ეკონომიური დამოკიდებულობაცა აქვს. არსებითი ხასიათი ფეოდალობისა იმითი გამოიხატება, რომ ერი ანუ საზოგადოება გაყოფილია სხვა-დასხვა წოდებად და წოდებანი კიდევ მალა-დაბალნი არიან, იერარქიულად მოწყობილნი. საქართველოში და კერძოდ საათაბაგოში აღორძინდა სრუ-

ლიხ ფორმის ფეოდალობა სწორედ ისე, როგორც ევროპაში. საათაბაგოს წყობილება დაფუძნდა „გვარსა“, „დიდს მამულსა“ და „საპატიო ხელზედ“ და სრული ფეოდალობა ხომ ამ სამის ნაწილისაგან შესდგება. თითქო სართულებად განყოფილ საათაბაგოს შენობაში „სისხლი დენაც“ გვარსა, მამულსა და საპატიო ხელს მისდევდა. მაგრამ კერძოდ ერთი განსაკუთრებული ხასიათი ცხადად ამჩნე-

⁶⁷⁾ М. Ковалевский, Современный обычай и древний законъ, I. стр. 31-33.

– 62 –

ვია საათაბაგოს ფეოდალობას. ვახტანგის საკუთარი სამართალი თითოეულს წოდებას (გლახ.კაცობას გარდა) სამად ჰყოფს, სამ წყობად მაგ., დიდებული, შუა თავადი, მესამე თავადი, გადიდებული აზნაური, შუა და ცალმოგვი და სხ. (მუხ. კვ. ლგ.) ამ გეგმაზეა აგებული მთელი ქართლის სოციალური შენობა „სისხლნიცა ეგრედ სდიოდათ ჩინებისა მათისაებრ. ზეიდან ქვეით ნახევრად, ანუ ქვეიდან ზეით ერთი ორად ⁶⁸⁾. სამცხე საათაბაგოში ცოტად სხვაფრივ არის მოწყობილი შენობა: აქ ერთი და იგივე მაღალი წოდება სამ ჯგუფად და ნაწილად არ განიყოფება. თვით სისხლიც პროპორციულად არა სდის და დენის ფორმულა ცოტად განსხვავებულია. ვგონებთ, ვახტანგის სოციალური გეგმა მხოლოდ ბოლოს დროს გაჩნდა და ძველს დროს მთელის საქართველოს წოდებრივი წყობილება ისეთივე იყო, როგორსაც აღბუღა გვიხატავს.

⁶⁸⁾ ვახუშტის ისტორია, გვ.5.

– 63 –

შენობის თავში მეფე სუფევს, რომელსაც ემორჩილება საათაბაგოს „პატ-

რონი“, თუმცა კი მისი მორჩილება ძალასა და მნიშვნელობას მოკლებულია. იმ დროინდელს პოლიტიკურს ვითარებას კვალი და გავლენა დაუმჩნევია საათაბაგოს სამართლისათვის. საკუთარს საბძანებელში მეფეს ყველა სამოსამართლო საქმე ეკითხოდა, რადგანაც თვით სჯულში და კანონი მისგან მომდინარეობდა ⁶⁹). საათაბაგო-

⁶⁹) უძველეს აზიასა და ევროპაში მეფე მსაჯულიც იყო და სამართალი მეფის მოვალეობას შეადგენდა. ამას ამტკიცებს ინდოელების, ბერძნებისა და სხვ. ისტორია, Мэнъ стр. 122-125. რომის სამეფოს დამხობას შემდეგ, ევროპის ეგრედ-წოდებულთ ბარბაროსებს საერო სამართალი ჰქონდათ (მაგ., Lex Salica), თვით ხალხი განაგებდა სამარლის საქმეს, მაგრამ კოროლებმა ნელ-ნელა გამოაცალეს ხალხს სამართალი, ib-гл. VI. Король и гражданское правосудіе. ჩვენში მეფე მსაჯულიც იყო და როცა სთხოვდნენ, ან თითონ ინებებდა, ყოველ გვარს საქმეს განაბჭობდა, მსაჯულების განაჩენსაც

– 64 –

ში კი მხოლოდ ცოტა რამე ეკითხვის. ასე გასინჯეთ, სამართლის დეზაც მეფის დაუსწრებლად მოხდა. და როცა ათაბაგმა სამართალი დაადგინა „საპატიო კაცთა სხდომითა და ბჭობითა“, კრებაზედ მხილოდ „პატრონი“ ჯაყელი ბრძანებლობდა და არა მისი ბატონი... ეს კიდევ არაფერი. მთელს სამართლის საქმეში მეფეს მხოლოდ „ღალატზე“ მიუწვდებოდა ხელი, – მეფეს შეუძლიან მოღალატეს თვალეები დასწვასო (მუხ. რნგ.) მაგრამეს მხოლოდ ერის კაცის შესახებ. ხულო რაც შეეხება ეპისკოპოზს, მისი „შეპყრობა“ არ ძალუძს, მეფე მარტო ბოდიშს დასჯერდეს და შეხვეწნა იკმაროსო (მუხ. რბ). ასე იყო საათაბაგოში. სამეფოს სხვა ადგილას უზენაესი ძალა მეფეს ეპყრა და ეპისკოპოზის „ხელთა შეპყრობა“ შეუძლებელს არაფერს წარმოადგენ-

გააუქმებდა, Обычаи, стр. 59, въ сбор. зак. Вахт.

და. ძველადვე საქართველოს მეფეებმა, რომელნიც მხოლოდ ბიზანტიის მართლ-მადიდებლობაში ჰხედვიდნენ სიბრძნეს, დაადგინეს, სასულიერო წოდებაც ტახტს უნდა ემორჩილებოდეს, რადგანაც მეფობა ღვთიური დაწესებულებააო ⁷⁰⁾ და თუ საათაბაგოში ეპისკოპოსის დასჯა მეფეს არ შეეძლო, ამის მიზეზი მეფობის დამცირება იყო და სამთავროს დამოუკიდებლობა.

მეფეს მოსდევს ათაბაგი, რომელსაც სამცხის „პატრონობა“ აქვს მინიჭებული. ეს „პატრონობა“ თითქმის სრულს დამოუკიდებლობას უდრის, რადგანაც პატრონი ჯაყელი

⁷⁰⁾ პირველ სამ საუკუნის განმავლობაში ქრისტიანობა იმის ცდაში იყო, რომ სარწმუნოებრივი თვისება მიეღო მეფობასა და კონსტანტინე იმპერატორის დროს ეს მოვლენა კიდევ შესრულდაო, Гизо, Исторія цивилизації въ Европѣ, 1864 г. стр.

153-154. საქართველოშიც ქრისტიანობას შემდეგ, მეფობას სარწმუნოებრივი თვისება დაეტყო.

თავისუფლად განაგებს სამთავროს. მეფესთან ათაბაგს მარტო გარეგანი კავშირი აქვს და სამთავროში ყოველგვარი გამგეობა და ქვეყნის მეურნეობა „პატრონის“ სახელით სწარმოებს. მეორე წინა-სიტყვაობაში (მუხ. 5ზ.) აღბუღა პირდაპირ ამბობს, „პატრონმა და ამირ სპასალარმა მოვლე სრული სამცხე» და ესა და ეს დავადგინეო. მაშასადამე, უმაღლესი მმართველობა და სჯულ-მდებლობა ათაბაგს ეკუთვნოდა, როგორც დამოუკიდებელს მთავარს. ამ მხრივ იგი მოგვაგონებს რუსეთის ძველს თავისუფალს მთავარს, კნიაზს ⁷¹⁾. რაკი ათაბაგი ასეთის უფლებით აღიჭურვა, თვით დიდებულნიც იმას ემორჩილებოდნენ. როცა შურის ძიება ჩამოვარდება დიდებულთა შორის და „პატრონის“

⁷¹⁾ Калачовъ, Русская Правда, изд. 1880. стр. 124-125, 203. აღბუდა ცხენის პარვას სასტიკად სდევნის. საყურადღებოა, რომ „Правда-ც ამბობდა „коневою Тать выдается князю на потокъ...“

– 67 –

კაცნი მივიდოდნენ, მტრობა უნდა მოისპოსო (საბ. მუხ. ბ.), – ათაბაგის ნება თვით უმაღლესის წოდებისათვისაც სავალდებულო იყო. სამთავროს „პატრონს“ შეეძლო ყოველგვარი სასჯელი პირად თითონვე მიესაჯა ბრალდებულისათვის: მამულის ჩამორთმევა, გარდახვეწა (მუხ. მა). ამ უფლებას უნდა დაუმატოთ ღირსებისა და სხვა რაიმე უპირატესობის ბოძება. სიგელით, „სასაქმო წიგნით“ ათაბაგს შეეძლო ყოველიფერი ეწყალობნა კაცისათვის (მუხ. მა). აღმაღლება და დადაბლება იმაზედ არის დამოკიდებული, – „თუ პატრონი გასწყრომოდეს... ჩამოემცროსო. ეს ნიშნავს, რომ ათაბაგს შეუძლიან მაღალის ღირსებიდგან დაბალზედ ჩამოიყვანოსო. საყურადღებოა, რომ აღბუდას სამართალში ათაბაგის სისხლი გაჩენილი არ არის, როგორც გაჩენილი არ იყო მეფის სისხლიცა – „მეფისა არა დაგვიწერი-რაო“ ამბობს ვახტანგი (მუხ. ლგ.) მიზეზი ცხადია: ათაბაგი

– 68 –

თავის სამთავროში სჯულსა და სამართალზედ მაღლა იდგა და იმის სისხლს ფასს ვერვინ დასდებდა. იმისი „პატრონობა“ სრულს ბატონობას ნიშნავდა, მით უფრო, რომ ათაბაგობა სამკვიდრო საკუთრება იყო და აბა თავის საბძანებელში ბატონს მისი ქვეშევრდომი და მორჩილი ფასს როგორ დასდებს!.. თუ ბექა წოდებულია მანდატურთ-უხუცესად და აღბუდა კიდევ ამირ-სპასალარად, ეს ჩვენს აზრს არ არღვევს: უმაღლესის ხელის უფლების ბოძება უფრო პატივისცემა იყო მეფის მხრით, გარეგანს და ფორმალურს კავშირს უფრო ნიშ-

ნავდა, ვიდრე ნამდვილს დამოკიდებულებას შეშესა და ათაბაგს შორის.

V

ათაბაგს გვერდით უდგა მაწყურელი, აწყვერის მამათ-მთავარი. როგორც ქართლში მეფესა და კათალიკოზს ეპყრათ უმაღლესი ძალა და ერის გამგეობა - „ერთი- ხორცის ხემწიფე იყო

- 69 -

და მეორე სულისა“ (ვახ. მუხ. კე), ისრე ჯაყელსა და მაწყურელს ჰქონდათ განაწილებული „სახორციელო“ და „სასულიერო“ მმართველობა. საერო „პატრონობისაგან“ სასულიერო მწყობა საათაბაგოში მხოლოდ იმითი განსხვავდებოდა, რომ მამწყურლობა სამკვიდრო საკუთრებას არ შეადგენდა და ყველა ღირსეულს სულიერს მწყემსს შეეძლო მიეღო იგი საპატო ხელის-უფლება ⁷²). სხვაფრივ ათაბაგი და მაწყურელი თანასწორნი იყვნენ

⁷²) ძველს აღთქმაში მხოლოდ ლევიტელთა გვარს ებარა მღვთის მსახურება. მოციქულებმა და კერძოდ ტრულის კრებამ დაადგინეს, ეკლესიის მსახურება ყველას შეუძლიანო, „словіе клириковъ не естъ наслѣдственное“, Курсъ общаго церковнаго права, М. Богославскаго, 1885 г. стр. 40. V-XII საუკ. ევროპაში ყველას შეეძლო საეკლესიო მოხელეობა მიეღო და ღირსეულნიც მიდიოდნენ სასულიერო კაცებადაო, Гизо, стр. 83-86. ჩვენში მაღალი ადგილი და ღირსება თითქმის ყოველთვის დიდგვარიანებს ებოძებოდათ ხოლმე.

- 70 -

და თითოეული დამოუკიდებლად განაგებდა საკუთარს უწყებას. პოლიტიკურმა გარემოებამ მაწყურელზედაც გავლენა იქონია და ძირეულად შესცვალა საათაბაგოს მამათ მთავრის და კათალიკოზის დამოკიდებულება. თუ ათაბაგი განშორდა მეფეს, მაწყურელიც კათალიკოზს განუდგა და

მცხეთის კათედრას საათაბაგოს სამწყსოსი აღარა ეკითხოდა-რა. ამასთანავე ღირს-შესანიშნავია, რომ საათაბაგოში მაწყურელმა ისეთივე დიდება და უფლება მოიხვეჭა, როგორც კათალიკოზსა ჰქონდა მცხეთის საკათედრო სამწყსოში. ჟამთა ვითარებამ თითქო თანასწორად შესცვალა ათაბაგისა და მაწყურლის მდგომარეობა ⁷³).

⁷³) ამის დამამტკიცებელი გუჯრები დ. ბაქრაძეს მჰყავს ვახუშტის ისტორიაში, გვერ. 286-287. ვგონებთ, დ. ბაქრაძე სცდება, როცა ერთს გუჯარზედ თავის აზრს, ვითომ „ანტიოქიის საპატრიარქო კათედრა განაგებდა სამცხე-საათაბაგოს სამწყსოს, რო-

– 71 –

აღბულა ჰმოწმობს, რომ „ ძვე - ლადგან“ აწყურს საკუთარი წესდება ჰქონდა და იგი დავამტკიცეთო. იმ წესდებას ჩვენამდე არ მოუღწევია და მარტო აღბუღას სამართალს უნდა მივმართოთ მაწყურლობის განსამართებლად.

როცა საქართველოში ქრისტიანობა დამკვიდრდა და საყოველთაო სარწმუნოებად შეიქმნა, საეკლესიო გა-

გორც საკუთარსა და მცხეთის საკათალიკოსო კათედრის უფლება აღარა სჩანსო.“ არა, ანტიოქიის კათედრამ მხოლოდ დროებით და ისიც მოკლე ხანს მიითვისა სამცხე-საათაბაგოს სამწყსო. შემდეგში იგი სამწყსო ისევ მცხეთის გამგეობაში იყო, Цер. гудж. стр. 107, 109. მეჩვიდმეტე საუკ. დომენტი იხსენიება კათალიკოსად ქართლისა, კახეთისა, სამცხისა. *ibid*, стр. 112-113. მალაქია კათალიკოსის დადგენილებაში 1673 წ. მოხსენებულია, მაწყურელიც უნდა დაეწროს მირონისა და მეფის კურთხევაზე მცხეთაშიო, стр. 110-111. თითონ ავტორი თავისსავე თხზულებაში ამბობს, XV საუკ. სოფელი სხალტა (აჭარაშია) მცხეთის პატრიარქს ეკუთვნოდაო, Арх. пут. стр. 58.

– 72 –

მგეობაც დააწესეს. იმ დროს, ე. ი. მეოთხესა და მეხუთე საუკუნეს, ევროპაში და კერძოდ ბიზანტიაშიც ეკ-

კლესია დამთავრებულს იურიდიულს დაწესებულებას წარმოადგენდა და რაც კი ასეთის დაწესებულებისათვის საჭირო იყო, ყოველისფერი გაიჩინა სასულიერო წოდებამ. საეკლესიო უწყება იერარქიულად განაწყეს და პირველადვე იერარქიის უმაღლეს წარმომადგენლებმა – ეპისკოპოზებმა დიდი ღირსება და უფლება შეიძინეს: სასულიერო მწყობას გარდა, იმათ მთლად საქალაქო მმართველობაც ხელთ დაიჭირეს ⁷⁴). რადგანაც საქართველო ბიზანტიის გავლენის ქვეშ იყო და იქიდგან შემოჰქონდა საეკლესიო წესები, სასულიერო წოდებაც ჩვენში ისე განაწყეს, როგორც ბიზანტიას ჰყავდა ზანწყობილი, – საქართველოშიც დაარსდა საეკლესიო იერარქია და ეპისკოპოზმა დიდი გა-

⁷⁴) Гизо, стр. 30-34, 117.

ვლენა მოპოვა. ძველადვე ეკლესია ჰქადაგებდა, ეპისკოპოზი ერის კაცს აღემატება და უპირატესობა აქვს⁷⁵). ამ მოძღვრებამ ევროპაში სულიერი მამა ხორციელ ბატონად გარდააქცია და ამის გამო ძლიერი ქიშპობა და მტრობა ასტეხა საერო და საეკლესიო წოდებას შორის. მთელი საშუალო საუკუნოების განმავლობაში არ დამცხრალა იგი ქიშპობა და მტრობა⁷⁶). მართალია, ბოლოს „ხორცის ხელმწიფემ“ გაიმარჯვა, მაგრამ პირველს ხანებში-კი ეკლესია იყო ძლევამოსილი და სასულიერო წოდება თავის ნებაზედ განაგებდა მთელს ცხოვრებას. ეპისკოპოზებისა და მეტადრე რომის პაპის უფლებას თითქო საზღვარი აღარა ჰქონდა.

საქართველოშიც პირველადვე სა-

⁷⁵) ძველადვე ეპისკოპოზი მამად არის წოდებული და ერის კაცთა შორის ისეთივე უპირატესობა აქვს, როგორც სახლის უფროსს ოჯახში, М. Богословский, стр. 16.

⁷⁶) Гизо, стр. 91 и др.

სულიერო წოდებამ დიდი ძალა და გავლენა მოიპოვა და თუმცა ეკკლესიის წარმომადგენელი მუშქს არ ეცილებოდა უპირატესობასა და იმის მორჩილი იყო, მაგრამ მაინც ბევრი „სახორციელო საქმეც“ დაისაკუთრა. დროთა მსვლელობაში საქართველოს კათალიკოზი და კერძოდ ეპისკოპოზი ისეთივე ბატონი, „სენიორი“ შეიქმნა, როგორსაც დასავლეთი ევროპა გვაჩვენებს. საქართველოს საეპისკოპოზოც განსაკუთრებულს ფეოდალურს დაწესებულებას შეადგენდა, სადაც სულიერს მწყემსს, საეკკლესიო გამთვეობას გარდა, სახორციელო მმართველობაც ისე ჰქონდა მოწყობილი, როგორც ერისთავსა და დიდებულს. ამ მოვლენას საათაბაგოშიაც ვპოვებთ. მაწყურელი მარტო სამცხის მამათ-მთავარი და „სულის ხელმწიფე არ არის, „ხორცის საქმეც“ აზარია და ზოგს შემთხვევაში თავის საერო უფლებით ათაბაგსაც კი აღემატება ⁷⁷⁾.

⁷⁷⁾ მაწყურელის სამწყსოზედ ნახე Apr.

ზემოდ მოვიხსენიეთ, რომ ეპისკოპოზმა „თუ მეფესა შესცოდოს, მეფისაგან ხელად შეპყრობა არ ერგების, შეხეეწნა მართებსო“ (მუხ. რბ) მაშ თუ ასეა, ათაბაგს რაღა უფლება ჰქონდა ეპისკოპოზზედ? – არაფერი, რადგანაც „ეპისკოპოზი მეფე არის და ქრისტიანეთა სჯულისა დამამტკიცებელი და რაცა მეფესა სჯულისა საქმე აქვს, აგრე შეიწყნარენო“... ათაბაგს ხომ, „მეფე“ ხრ ეთქმოდა, „მეფედ“ მო ხსენებულია მხოლოდ ეპისკოპოზი და ეს სახელწოდება ცხადად ამტკიცებს მის უპირატესობას. საათაბაგოს ორთოდოქსურს მოძღვრებას მხოლოდ ერთი ნაბიჯი-ღა უკლდა იმ სამზღვრამდე, სადამდინაც მი აღწია და-
სავლეთ ევროპაში რომის პაპის გა-

пут. стр. 83. თუმცა საეკლესიო სამართალი, რადგანაც ღვთიურის შთამოებისაა, სასჯელადაც ზნეობითს ძალას უნდა ხმარობდეს. М. Богославскаго „Курсъ...“ стр. 3-6, მაგრამ მაწყურელი ამას არ სჯერდებოდა.

– 76 –

ყვით, მაწყურელობაც ისეთვე მადლითა და დიდებთ აღიჭურვა, როგორც კათალიკოსობა, თუმცა-კი საეკლესიო იერარქიაში სამცხის მამათმთავარს მეექვსე ადგილიო ეჭირა ⁷⁸⁾. რა საერო უფლება ჰქონდა მაწყურელს? — ზოგჯერ ისეთივე, როგორც ათაბაგსა. მაგალითებრ, თუ დიდებულნი ათაბაგს ემორჩილებოდნენ და იმათ ერთურთს შორის მტრობა უნდა მოესპოთ, როცა ეს ათაბაგს „ეპრიანების“, ეგრეთვე „რა მივიდეს ხატი და იგი კაცნი მაწყურელისა, მას უკან ვეღარ ემტერების“ დიდებული დიდებულსა და „თუ ემტერა“ მაწყურ-

⁷⁸⁾ მალაქია კათალიკოზის სიგელი, Цер. Гудж. стр. 110-111. პ. იოსელიანის აზრით ეს სიგელი ეკუთვნის კათალიკოზს მიხეილს, რომელიც სცხოვრებდა VIII საუკ. წმ. მეფის არჩილის დროს. ამ სიგელში მაწყურელი მოხსენებული არ არის, მის მაგიერ ნაჩვენებია „მიტროპოლიტი დიდის სამცხისა“, რომელსაც მესამე ადგილი უჭირავს, Описание древностей г. Тифлиса, стр. 59-63, прим. 54.

– 77 –

რელისა პატიჟი გარდაიხადოსო“ (მუხ. ბ. – „პატიჟი“ „უპატიურად და შეჭირვებით პერობაა“, იხ. ს. ს. ორბელიანის ლექსიკონი, სიტყვა „პატივი“.) არა სჩანს, რამდენად ძვირად უჯდებოდა ურჩს დიდებულს მაწყურელის „პატიჟი“, მაგრამ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ თვით უბრალო სასულიერო კაცის შეურაცხებასაც კი სასტიკად სჯიდა სამართალი. დიდებულების სისხლის საქმე ათაბაგსა და მაწყურელს თანასწორად ეკითხოდათ და როცა ბრალდებული სისხლს ვერ

დაიურვებდა, „გარდებვეწოს და მამული აქვნდეს პატრონსა ჯაყელსა და მაწყურელსა და ნახევარი გამოსავლისა მესისხლეს აჭამოსო“ (მუხ. ბ).⁷⁹⁾ ვერც „ლალატს“ გადარჩებოდა კალცი მაწყურლის დაუსჯელად და

⁷⁹⁾ ბრალდებულის მამულის წაღება, захват имущества, იგივე შურისძიებაა და უძველეს ჩვეულებას შეადგენს, М. Ковалевский, Современный обычай и древний законъ, 11 стр. 54-62.

– 78 –

როცა იგი „ლალატი“ მამათ მთავრის ყურამდე მიაღწევდა, ბრალდებულს ორის დიდებულის სისხლი უნდა დაეურვა (მუხ. ლდ) მაწყურლის მრისხანება ძმისა და ახლო ნათესავის მკვლელსაც სდევნიდა. ამ ბოროტებას სამართალი საშინელ ბრალად ჰრაცხს: „ორკეცს სისხლს“ გარდა, მკვლელი სამუდამოდ უნდა გარდაიხვეწოს და იმისი ხსენება აღმოიფხვრას, ხოლო სხვა ეპისკოპოზმა იცის, „რაც მართებს, მან უყოსო“ (მუხ. კგ.).

შურის-ძიების საქმე, ლალატი და სხვა ამ გვარი დანაშაულობა ეპისკოპოზს სრულიადაც არ უნდა ეკითხებოდეს. სწორედ ასე განაწესა წმიდა მამათა და კათოლიკე ეკლესიის მოძღვრებამ⁸⁰⁾. თვით საეკლესიო მსჯავრს

⁸⁰⁾ ეპისკოპოზს უფლება აქვს განაბრჭოს მხოლოდ სასულიერო წოდების საკუთარი საქმეები. საერო კაცზედ ხელი მაშინ მიუწვდება, როცა საქმე შეეხება ქორწინებას, გრძნეულობასა და მკითხაობას, М. Богословский, стр. 13-15.

– 79 –

განსაკუთრებული თვისება უნდა აქვნდეს და ფიზიკურს ღონესა და საშუალებას არ უნდა ჰხმარობდეს სასჯელად „უსისხლო კრავის“ შემწირველი⁸¹⁾. თუმცა მართლ-მადიდებლობა ამას ჰღალატებს, მაგრამ მაწყურელმა იგი ღალატება არ შეისმინა, თა-

ვის „საკანონოს“ არ დასჯერდა, თავისი ჩვეულებრივი „კრულ, შეჩვენებულ და წყეულ იყავნ“ არ იკმარა და ხორციელს მსჯავრსაც აგებდა დამნაშავეს. აშკარაა, რომ სულიერმა მამამ ხორცის ბატონობაც დაიჩემა და სააქაო დიდება არ უარ ჰყო, თუმცა ეპისკოპოზი მარტო „სულს ეხელმწიფეების“...

აღბუდას სამართალშიც სასულიერო წოდება იერარქიულად არის მოწყობილი. ამ წოდების უპირატესო ბა იმით მტკიცდება, რომ, ერის კაცთან შედარებით, თითოეულს ეკკლესიის მსახურს დიდი სისხლი

⁸¹⁾ ibid. სტრ. 6.

– 80 –

სდის ⁸²⁾. რასაკვირველია, ყველაზედ მეტი სისხლი ეპისკოპოზისაა: თუ დიდებულმა აგინოს, ორმოცი ათასი თეთრი მისცეს და დიდი ბოდში მოიხადოსო, თუ აზნაურმა, ამის ნახევარი დაუურვოსო (მუხ. რზ, რწ). სწორედ ამიოდნად ფასობდა დიდებულისა და აზნაურის მოკვლა და მასადამე ეპისკოპოზის სიტყვით უბრალო შეურაცხება წარჩინებულის კაცის სიკვდილს უდრიდა. ეპისკოპოზს თან მოსდევენ მოძღვარი, მღვდელი, მონოზანი. არც ერთი ამათგანი «ხელთა არავისგან შეიპყრობის», თუნდაც მეფესა და ეპისკოპოზს შესცოდონ, – მიზეზს უნდა გამონახვა და გარდახდევასო“ (მუხ. რდ). თუ ვინცობაა შეიპყრობდნენ, სრული სისხლი უნდა დაეურვათ „გვარსა ზედა“ და კიდევ „ხუთი ათასი სხვა ემატოს“ (მუხ. რე) მღვდელნი ერთმანეთისაგან მხოლოდ ხარისხით განირჩევიან. ასე დაადგინა

⁸²⁾ მონგოლების სასულიერო წოდებაც იერარქიულად მოწყობილია და შედარებით

– 81 –

ლაოდიკიისა და ანტიოქიის კრებამ ⁸³⁾.

მაგრამ ფეოდალურს საათაბაგოში სასულიერო წოდებასაც სისხლი „გვარსა ზედა“ სდიოდა და იმიტომ სამართალი საზოგადო ფორმულას ჰხმარობს. საგვარეო სისხლსა «ხუთი ათასი სხვა ემატებოდა», რადგანაც მღვდელ-მონოზანი უპირატესია და მაღლა სდგას თავის გვარის სწორს ერის კაცზედ. გვარი გვარისაგან განირჩევა და ძველს დროს მღვდელ-მონოზნად დიდის გვარისანი – „გვარიანნიც“ მიდიოდნენ. თუ „გვარიანს“ მღვდელ-მონოზანს რაიმე „საკვატიო ხელი“ ებარა, „ხელის მქონებელი“ იყო, „მისსა სისხლსა ნახევარი სისხლი ემატოსო“. აქედამ ცხადად სჩანს, კაცს რა დიდს პატივსა და დიდებას ჰმატებდა მღვდელ-მონოზნობა: „გვარიანსა“ და „ხელის მქონებელს“ ნახევარ სისხლს, ხოლო უბრალო გვა-

დიდი სისხლი სდის, Леонтовичъ, стр. 78, ოირატის წესდების მუხ. 21.

⁸³⁾ М. Богословскій, стр. 23.

– 82 –

რისას ხუთი ათას თეთრს. რა კი მღვდელი მაღლა იდგა ერის კაცზედ ⁸⁴⁾, მისი შეურაცხება დიდს დანაშაულობას შეადგენდა: თუ დიდებულმა ან აზნაურმა აგინოს, სისხლის მესამედი დაუურვოს და „დიდად შეეხვეწოსო“ (მუხ. რთ.) ზოგჯერ მღვდელ-მონოზანსა და ასე გასინჯეთ დიაკონსაც-კი ორ-კეცი სისხლი ეურვებოდათ. მაგალითებრ: „მონოზანთა, ხუცესთა და დიაკონთა ნაცარცვი ორკეცია“. სისხლი მაშინაც ორკეცობს, თუ იგინი „მალვით, ღალატით მოკლან და შეიპყრან“. რასაკვირველია, ამ მსჯავრს არ აჯერებდნენ ბრალდებულს და ზედ უმატებდნენ – „კრულ და წყეულ და შეჩვენებულ სული და ხორცი მისიო“ (მუხ. რკგ, რდზ.) საყურადღებოა, რომ თუმცა დიაკონი, ეკვ-

⁸⁴⁾ ib. стр. 22. „Пресвитеръ между Свѣтскими чинами имѣеть первенство

ლესიის სწავლისამებრ, მცირე მო.-
ხელეა ⁸⁵⁾, მაგრამ იმასაც სამარ-
თალი მეტად დიდს პატივსა სცემდა.

რადა და რისთვის შეიძინა სასულიერო წოდებამ ასეთი პატივი? ჯერ ერთი, რომ თვით საეკლესიო კანონმა დიდი გავლენა იქონია აღბუღას სამართალზედ. საათაბაგოში აღორძინდა ბიზანტიის უკიდურესი ორთოდოქსული მოძღვრება, რომელსაც სულსა და საღმრთო საქმეთა გარდა სხვა არაფერი სწამდა. ასეთმა მიმართულებამ მეტად განადიდა სასულიერო წოდება და მთელი ერის გონება და გრძნობა ამ წოდებას დაუმორჩილა. საათაბაგოც ნება-უნებურად ბიზანტიის გზა-კვალს დაადგა. მეორედ კიდევ, დროება ხელს უწყობდა სასულიერო წოდებას. ძლევა მოსილი მაჰმადიანობა შემოესია საათაბაგოს და მახვილს ულესავდა ქრისტიანობას. აქა-იქ მაჰმადიანობა კიდევ მოიკიდა ფეხი საქ-

⁸⁵⁾ ibid. სტრ.23.

რისტიანოში. საჭირო იყო ეკლესიას ძალა და გავლენა არ მოჰკლებოდა. მაგრამ ვერც ამან უშველა ქრისტიანობას. ბექა მესამის დროს, მეჩვიდმეტე საუკუნის დამდეგს, საათაბაგოში თითქმის სრულიად განჰქრა ქრისტიანობა და ადგილი მაჰმადიანობას დაუთმო ⁸⁶⁾.

VI

აღბუღას სამართალი კაცის წოდებრივს ღირსებას სისხლით ჰზომავს. სისხლი ჰნიშნავს – ამოდენი და ამოდენი თეთრი დაეურვოს კაცს, თუ ესა და ეს დაუშავესო. სისხლის დენა ზემოდამ ქვემოდ მისდევს და ვისაც დიდი

სისხლი სდის, მაღალის ღირსებისაც ის არის. ერთი წოდება სწორედ ამ სისხლის დენით განსხვავდება მეორისაგან. არა თუ თითოეულს წოდებას, ბევრჯელ ერთისა და იმისავე წოდების რომელსამე ნაწილსაც საკუთარი სისხლი სდის. ასეთი სისხლის დენა

⁸⁶⁾ ქ.-ცხოვ. II. გვ. 168.

– 85 –

საზოგადო კუთვნილებაა ყველა ძველის სამართლისა და სჯულ-მდებლობის ისტორია ჰმოწმობს, რომ სისხლი სდის, როგორც ველურს და საგვარეულო წესის მიმყოფს ერსა ⁸⁷⁾, ისრე შედარებით განვითარებულს. გარდა ამისა, თითოეულს ერს საკუთარი ზომა აქვს სისხლის დენისა. აღბუღაც ამბობს, სისხლი ჰღირს ორმოცი ათასი, ოცი ათასი, თორმეტი ათასი თეთრი და სხვაო (მუხ. კთ.) ამ სისხლზედ დაამყარა აღბუღამ საზოგადოებრივი შენობა, რომელსაც

⁸⁷⁾ მონგოლების წოდებრივი აგებულება საგვარეულო წყობილებაზედ იყო დამყარებული. თითოეული გვარი (родъ) სხვა-და-სხვა წოდებისაგან შესდგებოდა. თ ა ვ ა დ ი სამის ღირსებისა ჰყავდათ – დიდი, შუა, პატარა, Леонтовичъ, стр. 153-154. ოსებში ეგრედ-წოდებული უოზდანლაგობა, რომელიც ჩვენებურს პირველის ხარისხის თავადობას უდრის, სყიდვითა და სამსახურით მრ მოიპოვება, იგი საკუთრებაა თორმეტის გვარისა, М. Коваленский, Сов. об. И др. зак. I. стр. 38-39.

– 86 –

ჩვენ ფეოდალური წყობილება ვუწოდეთ. იგი შენობა მრავალ სართულიანია. მოსახლენი მაღლა და დაბლა სცხოვრობენ, სხვა-და-სხვა წოდებად განიყოფებიან და თითოეულს წოდებას საკუთარი სართული უჭირავს. ყველა სართულს თითქო კარებზედ აწერიაო: გვარი, მამული და საპატო ხელი. ამ წარწერით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან მოსახლენი. შეიძლე-

ბა მოსახლე ერთის სართულიდგან მეორეში ავიდეს და დაბლიდამ მალ-ლა მოექცეს. მხოლოდ ამითი იზი-დავს გულს იგი ძველი შენობა. ჩვენ ვნა-ხეთ, რომ მეფე, ათაბაგი და მაწყურელი თითონ შენობაში არ სცხოვრობენ და შენობის თავს სდგანან. მაშ ვინ არიან მოსახლენი?

პირველი ადგილი დიდებულებს უჭი-

რავთ. დიდებული „დიდი და მდიდარი“

კაციაო, ამბობს საბა ორბელიანი (იხ. ლექსიკონი) და, რასაკვირველია, ასე-თი განმარტება არა კმარა, რადგანაც დიდებულობა მარტო ჩეულებრივს „სი-

– 87 –

დიდეს“ და „სიმდიდრეს“ არ სჯერდე-ბოდა და სხვა რამესაც საჭიროებდა. დიდებული, მართალია, „დიდი“ და „მდიდარი“ იყო, მაგრამ რით? – გვა-რით, საპატო ხელით, მამულით. ამ სიმის საგნისაგან შესდგებოდა დიდე-ბულობა და როცა რომელიმე მათ-განი, მაგ.. „დიდი მამული“, კაცს აკლდა, მაშინ არც დიდებული ეთ-ქმოდა. სწორედ ასეთი ხასიათი და თვისება შერჩა ქართულს დიდებულე-ბას შემდეგშიც, სჯულ-მდებელ ვახ-ტანგის დროს. ვახტანგი გვიჩვენებს, ვინ იყვნენ დიდებულნი. იგი მხო-ლოდ ექვს უდიდეს ფეოდალს ჩამო-სთვლის, „გაუყრელს“ და მაშასადამე „დიდ მამულიანს“ და დასძენს, რომ სხვა იმათ სახლის კაცებს დიდებუ-ლება არ ეთსქმითო (მუხ. ლე.) ექვსნი „გაუყრელნი“ ფეოდალნი შეადგენდ-ნენ უმაღლეს არისტოკრატიას, რო-მელსაც დიდს გვარსა და მამულს გარდა, დიდი საპატო-ხელისუფლე-ბაც ყ ნაბოძები ჰქონდა. დიდებულს

– 88 –

სხვა სახელითაც იხსენიებდნენ და ვიდ-რე სამეფო გაიყოფებოდა, მთავარს

უწოდებდნენ. ხოლო სამეფოს გან-
ყოფის შემდეგ, მთავარნი მარტო
ხუთს ადგილას დარჩნენ (გურიელი,
დადიანი, ათაბაგი შარვაშიძე და
სვანეთის ბატონი ⁸⁸⁾), საათაბაგოს
დიდებულის ისაა, რაც ქართლისა.
საათაბაგოში ძველადვე ვპოვებთ რამ-
დენსამე დიდებულს, წარჩინებულს
გვარს. თითოეულს მათგანს დიდი
მამული ეჭირა, საკუთარი სასაფლაო,
მონასტერი და კარის ეკლესია ჰქონ-
და. გარდა ამისა ჰყვანდა აზნაურები
და დიდძალი გლეხოზა. ⁸⁹⁾ იმათ

⁸⁸⁾ ბროსსე „Introduction“, p. LXXIX-
LXXX. -

⁸⁹⁾ დ. ბაქრაძის Арх. пут. стр. 79-87,
სადაც მიყვანილია შესანიშნავი სიგელი.
ზოგნი ქართლში გადმოსახლდნენ. ციციშვილები
მაგ., ძველად საათაბაგოში სცხოვრობდნენ.
ვახტანგი ციციშვილსაც დიდებულს უწოდებს,
„როცა გაუყრელი ყოფილა,“ მუხ. ლე. მხო-
ლოდ გვარის უფროსი. „ერთი თავი“ ითვლვ-

დიდს გავლენას და ძალას ცხადად
ამტკიცებს საათაბაგოს პოლიტიკური
ისტორია: არა ერთხელ და ორჯელ
განდგომიან ათაბაგს დიდებულნი,
რომელნი იმ დროს ერისთავებადაც
იწოდებიან, და შფოთი აღუძრავთ სამ-
თავროში, როგორც შფოთავდნენ
და ურჩობდნენ მეფესა ქართლის დი-
დებულნიც. ერთის სიტყვით, საათა-
ბაგოს და ქართლის დიდებულება ერთ-
გვარის თეისებისაა. მხოლოდ ბედი
სხვა-დს-ხვა ჰქონდათ: ქართლის დი-
დებულნი გადურჩნენ დროთა ლელვა-

ბოდა დიდებულად. მას „საპატიო ხე-
ლიც,“ ხელის-უფლება. სულ ძველად ხე-
ლის უფლებას მეფე „ღირსებისაებრ მიუბო-
ძებდა.“ შემდეგში ეს ჩვეულება მოისპო და
ხელის-უფლება სამკვიდრო საკუთრებად
გარ-

დაიქცა, ვახუშტის ისტორია, გვ. 17. ეგრედ-
წოდებული „служебно-родовое мѣстничес-
тво“ რუსეთში მონგოლების გავლენის შედე-
გია, Леонтовичъ стр. 262-266. საყუ-
რადღებოა, რომ ჩვენშიც სამკვიდრო ხელის-

უფლება მონგოლთა ბატონობის დროს
აღორ-
ძინდა...

– 90 –

სა და ზვირთებს, საათაბაგოსი კი მი-
წილამ აღიგვენენ, – ოსმალეთმა სრუ-
ლიად გაათახსირა ოდესმე ლაღნი და
„ქედ-მაღალნი“ საათაბაგოს დიდე-
ბულნი, მამული ჩამოართვა და ღირ-
სება ჩამოაცალა ⁹⁰).

დიდებულს აზნაური მოსდევს და
აზნაურობა სხვადასხვა ღირსებისაა.
საზოგადოდ აზნაურნი, „ჩინებისა მა-
თისამებრ“ სამად განიყოფებიან და
აღბულა უჩვენებს, თითოეული რიგი
რით განირჩეოდა, რა უპირატესობა
ჰქონდა და რა „ხელისა იყო“. მაგ-
რამ ერთსა და იმასავე რიგს ისეთნიც
ეკუთვნებენ, რომელნიც ერთმანეთი-
საგან განსხვავდებიან. ამის გამო სა-
ათაბაგოს აზნაურობა მრავალ-
ფროვანია, ვიდრე ქართლისა.

პირველს რიბს ეკუთვნოდნენ სა-
პატრონო (სულ ერთია, ათაბაგი იყო
პატრონი, თუ დიდებული) და ტაძრე-
ული (ტახტის აზნაური). საპატრონო

⁹⁰) დ. ბაქრაძის Арх. пут. стр. 64.

– 91 –

აზნაური „კარგი უნდა იყოს“, „საპა-
ტიოდ პატრონს ჰყვეს“. მხოლოდ მა-
შინ ითვლება პირველის ღირსების
აზნაურად და დიდებულის ნახევარი
სისხლი სდის. პირველის ღირსებისა-
თვის არც ცალიერი ტაძრეულობა
ჰკმაროდა: ტაძრეული „ციხოსან-მო-
ნასტროსანი და მამულ-დიდი უნდა
იყოსო.“ (მუხ. გ.). მაშასადამე, დიდის
აზნაურისათვის საჭირო იყო კარგი
გვარი („კარგი უნდა იყოს“), საპა-
ტიო ხელი („საპატიოდ პატრონს
ჰყვეს“) და დიდი მამული («მამულ-
დიდი უნდა იყოს»). ვისაც ამ სამს
ღირსებაში ერთი რომელიმე აკლდა,
მაშინ იმას პირველი აზნაური არ
ეწოდებოდა. მაგრამ სამართალი მა-

ინც «საპატიო ხელს» აქცევს უმ-
თავრესს ყურადღებას . ძველად სა-
პატიო სა მსახურისაგან წარმოსდგა
აზნაურობა და შემდეგშიც ის დარჩა
ამ წოდების ცხოველ-მყოფელ ძა-
ლად ⁹¹⁾

⁹¹⁾ აზნაურს Русская Правда ც იხსენიებს,

– 92 –

რაკი აზნაურობის დასაბამი და არ-
სება «საპატიო ხელზედ» დამყარდა,
ამიტომაც სამართალი ეძიებს – ვის
ეკუთვნის აზნაური და რა „ხელისაა“,
ე. ი. რომელთან რა გვარ სამსახურს
ეწევა. მეფე და „პატრონი“ ათაბაგი
პირველნი იყვნენ და, რასაკვირველია,
იმათთან სამსახურიც უფრო საპატიო
იქმნებოდა. აქ არის მიზეზი, რომ
„საპატიოდ პატრონის მყოფი“ და
„ ტაძრეული“ პირველის ღირსების
აზნაურს ეკუთვნოდნენ და
დიდებულის
ნახევარი სისხლი სდიოდათ (მუხ. გ.)
თვით ეგრედ წოდებული ციხოსან-მო-
ნასტროსობა („თუ აზნაური ციხოსან
მონასტროსანი იყოს“) სხვას არაფერს

Калачовъ, стр. 126. მონგოლების ზ ა ი -
ს ა ნ გ ე ბ ი უდრიან ჩვენს აზნაურებს. ზაი-
სანგები მეორე წოდებას შეადგენდნენ და
ღირ-
სებით ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდნენ.
იმათ ვალად ედვათ სამსახური, „тянули тя-
гло личное, служебное,“ Леонтовичъ,
стр. 157, 161, როგორც საათაბაგოს აზ-
ნაურებსაც.

– 93 –

ჰნიშნავდა, გარდა „საპატიო ხელი-
სა“, – „ციხისა საქმე საპატიო არი-
სო“ (მუხ. ლდ.), ამბობს სამართა-
ლი. აღბუღა პირდაპირ არ იხსენიებს,
„მონასტრის საქმე საპატიო არისო“,
მაგრამ მონასტროსობის ასეთი პატი-
ვი ექვს გარეშეა. იმ დროს სულის
საქმეს ძლიერ მისდევდნენ და ძვირად
აფასებდნენ. ისიც არ უნდა დავივიწ-

ყოთ, რომ მონასტერი მარტო სულის სავანეს არ შეადგენდა. იქ ხშირად მახვილიც ილესებოდა ურჯულო მტრის მოსაგერებლად და მონასტერი იგივე ციხე იყო...

საპატიო ხელთან საჭირო იყო დიდი მამულშიც. როცა კაცს ერთი ჰქონდა, მეორეც უნდა ჰქონოდა. მხოლოდ მაშინ სთვლიდნენ დიდ და პირველ აზნაურად. მაგრამ შეიძლებოდა პატრონს აზნაური «ჩამოემცრო», „გასწყრომოდა მამასა თუ შვილსა საქმესა რამესა ზედა“ და საპატიო ხელი ჩამოერთმია. რასაკვირველია, ისეც მოხდებოდა, რომ

– 94 –

აზნაურს „ჟამისაგან მამული დამცირებოდეს, უციხო უმონასტრო იყოს“ (მუხ. დ) მაშინ აზნაურს ქვეით უნდა დაეწია და პირველ ადგილის მაგიერად მეორეს დასჯერებოდა. სწორედ ასეთი ჩამომცრობილი და მამულ დამცირებული ეკუთვნოდა „შუა აზნაურს. ასეთის აზნაურის სისხლი თორმეტი ათასი თეთრი ჰღირდა, ე. ი. პირველის აზნაურის სისხლის ნახევარზე ცოტა მეტი. „ჩამომცრობა“ ამ ტკიცებს, რომ აზნაურს პირადი დამოკიდებულება ჰქონდა თავის ბატონთან. ხოლო „მამულის მოკლება“ იმის საბუთია, რო აზნაურობა ეკონომიურს ნიადაგზე დაც დაფუძნდა. საზოგადოებრივი შრომა და ქონებრივი შეძლება თითქო ხელის ხელ იყვნენ გადაბმული და აზნაურს მაშინ ედო დიდი ფასი, როცა თვალ-საჩინო სამსახურს უწევდა თავის ბატონსა და ნივთიერი სიმდიდრე კიდევ ღონეს აძლევდა, სამსახური არ მოეკლო. მაგრამ უფრო სამსახურს ჰქო-

– 95 –

ნდა პირველი მნიშვნელობა და, როგორც აღბუღას სამართლიდგანა ჩანს, მსახურისაგან წარმოსდგა აზნაური და

მსახური აზნაური შეიქმნა დიდისა და შუა აზნაურის დამაარსებელი და გამჩენელი. რა სამსახური ედვა აზნაურს? აზნაურის მოვალეობას „საომარი საქმე“ შეადგენდა. იარაღი და ბრძოლა – აი უფრო რას სთხოვდა ბატონი თავის აზნაურს. ციხე, აბჯარი და კარავი აზნაურს აკუთვნეს და თუმცა მოხსენებულა „კარვოსნობა ყოველთა წესია აზნაურულიო» (მუხ. ი.), მაგრამ ყოველგვარს სალაშქრო საქმეზედაც ესევე ითქმის. სალაშქრო სამსახურმა ფერი დასდო აზნაურის ღირსებასაცა და თუ აზნაურნი თანასწორნი არ იყვნენ, ეს, სხვათა შორის. იმიტომ, რომ თვით „საომარი საქმე“ განსხვავდებოდა. დიად, სალაშქრო სამსახურს გარედ აზნაურს მარტო ცალიერი სახელი-და რჩებოდა. ასეთი აზნაური გლახს უდრიდა, თუმცა ისეთს გლახს კი, რომელსაც „პატრონი სი-

– 96 –

კეთესა ზედა იცნობდა“. აღბულა გადაჭრით ამბობს, თუ აზნაური კარვოსანია და ძმა, შვილი და ნათესავი „ველარა მისის წესითა მსახურებდეს მისთა პატრონთა“, მისი სისხლი ათასივე თეთრი იყოსო“, – ამოდენი სისხლი ჰქონდა საპატიო გლახსაც (მუხ. ია, იბ.). აქ მეტი არ იქმნება შევნიშნოთ, რომ შუა აზნაურად ითვლებოდა დიდებულის „ბიჭი“, უკანონო შვილი, რომელსაც მამისაგან მამული ჰქონდა ნაბოძები. „ბიჭის“ სისხლიც თორმეტ ათას თეთრად ფასობდა ⁹²).

მესამე ღირსებისა იყვნენ მსახურნი აზნაურნი. თუმცა მსახურ-აზნაურსაც მიუ-

⁹²) ოსეთში უოზდანლაგის უკანონო შვილები, ყ ა ვ დ ა ს ა რ დ ნ ი ცალკე წოდებასა შეადგენენ და ყმებად ითვლებიან. ყავდასადარს სხვა წოდებაში გადასვლა

აკრძალული

აქვს, М. Ковалевский, Совр. об. И др.

აკ. I სტრ. 41-42. არა სჩანს, აღბუ-
ლას „ბიჭნი“ ცალკე წოდებას შეადგენენ,
თუ არა.

– 97 –

ცილებლივ სალაშქრო საქმე ებარა
და „ქოთლოსან-აბჯროსან-კარვოს-
ნობას“ ასრულებდა, მაგრამ სხვა რა-
მე „საჩინო ხელიც“ ჰქონდა. მხოლოდ
მაშინ იყო მსახური-აზნაური შუა აზ-
ნაურის თანასწორი და ჩვენის აზრით
სახელიც „მსახური“ უფრო ამიტომ
დაერქვა. ბატონს ლაშქრობას გარ-
და, ბევრი სხვა საქმე მოეპოვებოდა, –
საბატონოს ხომ მოვლა და მმართვეა
უნდოდა და მარტო ბატონი ყველა
ამას ვერ გაუძღვებოდა. ამის გამო
ბატონი თავის აზნაურს „საჩინო
ხელს“ აძლევდა და მაშინ მსახურს-
აზნაურს პატივიც ემატებოდა. როცა
მსახურ-აზნაურს ციხის-აბჯარის-
კარვის
მეტი სხვა არაფერი ეკითხებოდა, მაშინ
ღირსებაც აკლდა და იმისი სისხლი
მხოლოდ ექვსი ათასი თეთრი ჰღირ-
და – შუა აზნაურის სისხლის ნახევარ-
რი.

მაღალსა და დაბალს წოდებას შო-
რის ხიდი რომ არ ჩატეხილიყო, მსა-
ხური გააჩინეს. მსახური, ერთის მხრით

– 98 –

აზნაურზე მცირეა, მეორის – გლეხს
აღემატება. იგი იმათ შუა სდგას და
თუ აზნაური არ ეთქმის, არც გლე-
ხოზა შეეფერება⁹³). მაშ მსახური
ვინ იყო? როგორც სახელწოდებაც
გვიჩვენებს, მსახური მოსამსახურე იყო,
მაგრამ ისეთი-კი, რომელსაც „არა
საჩინო ხელი“ ებარა. საბატონოს და
კერძოდ თვით ბატონს უმოსამსახუ-
როდ ყოფნა არ შეეძლო და ან რა
ბატონია ის, ვისაც სხვანი არ ემსახუ-
რებიან. მაგრამ სამსახური სხვა-და
სხვა გვარისაა და მსახურს მხოლოდ
უბრალო სამსახური ებარა და ამით
განსხვავდება მსახურ-აზნაურისაგან,

რომელიც „საჩინოდ ხელობდა“, სა-

⁹³⁾ ბ-ნი ა. ხახანაშვილი მსახურს გლეხად სთვლის: „გლეხებში განირჩეოდნენ მსახური, ნასყიდი, ნაბოძები, ვალ-გადუხდელი, თავის ნებით შესული და რთული ტიპი-ყმა“ ბატონყმობა საქართველოში, გვ. 14. ავტორს ვერ შეუძნევია, რომ თითონვე არღვევს თავის აზრს, როცა 15 გვერდზე ხსნის მსახურის ვითარებასა და თვისებას.

– 99 –

პატიო საქმეს ასრულებდა. კიდევ ამიტომ მსახური ზედ მოსდევს მსახურს-აზნაურს და, თითქო იმის საფუძველიაო, ქვეით უდგია. მართლაც და, მსახურისაგან წარმოსდგა მსახური-აზნაური და ეს მით უფრო, რომ საზოგადოდ სამსახური ანიჭებდა კაცს ყოველს ღირსებასა და იგი სამსახური იყო წოდებათა შექმნელი ძალა. მსახურნიც ცალკე წოდებას შეადგენდნენ და საკუთარი ხელის უფალი ჰყავდათ. ვახუშტი ასეთს ხელისუფალს მსახურთ-უხუცესს უწოდებს ⁹⁴⁾ და მესამე ხარისხის ხელისუფლად სთვლის. თუმცა ეს კარგად იცის „ბატონ-ყმობის“ ავტორმა, მაგრამ მაინც მსახურნი საკუთარ წოდებად არმიაჩნია და გლეხობასთან აერთებს. არ ვიცით რად. თუ იმიტომ, რომ მსახურს გლე-

⁹⁴⁾ საქართველოს ისტორია. გვ. 4, 7.

საყურადღებოა, რომ მსახურთ-უხუცესს სალაშქრო საქმე ეკითხებოდა. აღბუღას სამართლიდამ სჩანს, მსახურობა საომარ საქმისაგან წარმოსდგა, შეადარე მუხ. ი და ია.

– 100 –

ხებისგან ირჩევდნენ, ვერაფერი საბუთია. საქართველოში წოდება კასტას არ ნიშნავდა და გუშინდელი გლეხი შეიძლებოდა ხვალ და ზეგ აზნაური შექმნილიყო. ასე იყო ევროპაშიც ⁹⁵⁾ და ჩვენი ფეოდალური წყობილება ხომ ბევრად მიაგავს ევროპიულსა. საყურადღებოა, რომ სადაც-კი ცხოვრება წოდებრივს კალაპოტზე მოწყობილა, იქ მსახურებს განსაკუთრებული ადგილი სჭერიათ. ამას ვხედავთ,

მაგალითებზე, რუსეთსა და მონგო-
ლიაში ⁹⁶⁾. საათაბაგოს მსახურნიც

⁹⁵⁾ Гизо, стр. 45.

⁹⁶⁾ Русская Правда-ს სხვადასხვა გვა-
რი „князь мужъ“ Калачовъ, стр. 125.
„ხელს“ აქაც უპირატესობა ჰქონდა და
„князь мущис“ სისხლი მეტი ღირდა, стр.
180-182. მონგოლების „средние люди“
ჩვენს მსახურებს უდრიან, Леонтиев, стр.
161, 162. მაგრამ ისიც უნდა შევნიშნოთ,
რომ მონგოლების წყობილება მთლად
საგვა-
რეულო დამოკიდებულებაზედ აშენდა, ad-
scriptio genti. იმათმა გავლენამ დაჰბადა რუ-
სეთში укрѣпление классовъ служилыхъ

– 101 –

საკუთარს წოდებას შეადგენდნენ და
იგი წოდება გლეხოზაზედ მაღლა
იდგა. ამას აღბუღას სამართალი
ამტკიცებს: მსახურის სისხლი ათასი
თეთრი ღირს, უბრალო გლეხისა-კი
დაშორებით ამაზედ ნაკლები (მუხ.
ფ, იბ.) სოციალურს შენობაში მსა-
ხურებს ცალკე ეჭირათ ადგილი.
ვახტანგმაც საკუთარი ადგილი და-
უნიშნა და დაადგინა, მსახურის სის-
ხლი ერთი-ორად მეტია გლეხისაზე-
დაო (მუხ. ლბ. ლგ.).

ვაჭარნიც საკუთარს წოდებას შეა-
დგენდნენ და თავიანთი სისხლი სდი-
ოდათ. ღირს შესანიშნავია, რომ ვა-
ჭრობაც „ხელზედ“ არის დაფუძნებუ-
ლი და ამისდაგვარად ორად განი-
ყოფება: დიდი-ვაჭარია, რომელიც
„პატრონთა კარგად და საპატიოდ
ჰყვეს და საქმის მქნელად“. ხოლო

И тягловхъ“ *ibid*, стр.253-257. ჩვენ-
ში წოდებათა ასეთს „укрепление“-ს ვერა
ვპოულობთ.

– 102 –

მცირე იგია, ვინც მხოლოდ „პატრო-
ნის ნახვისა და ძღვნისა მიღებას ღირს
იყოს“. პირველს სისხლში დანიშნუ-
ლი აქვს თორმეტი ათასი თეთრი,
მეორეს ექვსი ათასი (მუხ. ჟზ.). მა-

შასადამე, დიდი ვაჭარი უდრის „საპატიოდ მყოფს“ აზნაურსა, მცირე-კი ისეთს, რომელსაც „საჩინო ხელი“ არ აქვნდა. ცხადია, რომ ვაჭრების განსხვავებაც სამსახურისაგან წარმოსდგა და არა ნივთიერის შეძლებისაგან, თუმცა სხვაფრივ უნდა ყოფილიყო, რადგანაც ვაჭრობის დედა-მარლვს ქონება და სიმდიდრე შეადგენს. მაგრამ რაკი საათაბაგოში წოდებრივის ღირსების მოსაპოებლად „საპატიო ხელი“ აღიარეს, ვერც ვაჭრობა ასცდა საზოგადო მისწრაფებასა და მიმართულებას. რა „საპატიო ხელს“ ასრულებდა ვაჭარი? სამართალი მხოლოდ ბჭობას იხსენიებს – „კარგი, დიდი ვაჭარი ჭკვიანი იქნების და კარგად ეცოდინების ბჭობა და უსამართლოს არას იტყვისო“ (მუხ. რა.)

– 103 –

რასაკვირველია, „ჭკვიანს“ ბჭობას გარდა, სხვა „საპატიო ხელიც“ შეეძლო, თუმცა-კი არა სჩანს რომელი. აღბულა დიდს ყურადღებას აქცევს მრეწველობას და აღებ-მიცემობას. სასტიკად სჯიდა სამართალი, ვინც ვაჭარს გამარცვავდა, მოჰკლავდა და ან დასჭრიდა: ბრალდებულს „ორკეცად“ უნდა დაეურვა წანართმევი და სისხლი კიდევ სხვა იყო (მუხ. 17.).

VII

ყველა წოდებაზედ დაბლა გლეხობა იდგა და გლეხს სულ უკანასკნელი ადგილი ეჭირა. მაგრამ გლეხნიც განირჩეოდნენ და მათი დამოკიდებულება ბატონთან სხვა-და-სხვა იყო. წვრილმანს განსხვავებას თავი რო დავანებოთ, დაბალი წოდება ორ ნაწილად განიყოფებოდა: პირველს ეკუთვნოდნენ გლეხნი, მეორეს – ყმანი, მკვიდრნი გლეხნი. ამ სიტყვებით აღნიშნავს აღბულაც დაბალს წოდებას. რით განსხვავდებოდნენ ყმა და გლეხი? ს. ს. ორბელიანის განმარტე-

– 104 –

ბით, „ყმა მისს ალაგში მოსახლეა“, ხოლო „გლები მოსახლე მდაბიო“. ასეთს განმარტებას თავისი საბუთი აქვს. აღბუღას ყმა, მკვიდრი გლები „მისს ალაგში მოსახლეა“, – მკვიდრსა მამულსა ნუვინ ეცილებისო“... რატომ? – საქმე ისაა, რომ ყმოზა სამამულო დამოკიდებულებას წარმოადგენდა, ყმა მამულზედ იყო დაკრული, თითქო მამულის კუთვნილებააო და თუმცა მამულს ვერვინ გამოსწირავდა, მაგრამ მაინც „ადგილი პატრონისა არის“ და ყმას არც გასყიდვა და არც „დაწიდნა“ (закладъ) არშეძლო. ყმა სამკვიდრო და უცილობელს მამულს ჰხმარობდა, მაგრამ საკუთრებას-კი მოკლებული იყო. და ან რა საკუთრება ექმნებოდა ყმას, როცა თითონაც ბატონის საკუთრებას შეადგენდა, თითქო იმისი საქონელიაო. ყმა მამულს ვერ მოშორდებოდა და სადაც სუნდა წასულიყო, „მკვიდრს ბატონს“ უფლება ჰქონდა უკანვე მოეყვანა. ერთის სიტყვით, ყმა და

– 105 –

საყმო მამული ბატონს ეკუთვნოდნენ და თუმცა ყმას ბატონი ან სხვა ვინმე მამულს ვერ შეეცილებოდა, მაგრამ მამული ბატონის საკუთრება იყო.

სხვაა გლები. ჯერ ერთი, რომ იგი „მოსახლე მდაბიოა“ და საკუთარი მიწა-წყალი აქვს, მაგ., „ნასყიდი სამიწო“ (მუხ ოა.) მეორედ, – როცა გლები საბატონო მამულში მოსახლობდა, მაშინ იმასა და ბატონს შირის თუმცა სამამულო დამოკიდებულება არსებობდა, მაგრამ იმ დამოკიდებულებას ხელ-შეკრულობისა და პირობის ხასიათი ჰქონდა, გლები თავისუფალი მუშა იყო და შეეძლო კავშირი მოესპო ბატონთან. მაშასადამე, გლებობის ძირითადს თვისებას შეადგენდა თავისუფალი და დროებითი სამამულო დამოკიდებულება მიწის პატრონთან. ეს დამოკიდებულება მოგვაგონებს ევროპის ვილლანაჟს. როგორც ერთი, ისრე მეორე დაფუძნდა სხვის

მამულის ხმარებაზედ. და სრულიადაც არ შეიცავდა კაცის პირადს დამოკი-

– 106 –

დებულებას⁹⁷). აღბუღას გლეხს მხოლოდ სამამულო დამოკიდებულება აქვს ბატონთანა და პირადად თავისუფალია. რადა? საათაბაგოს ცხოვრებამ პირადი ღირსება თავის დედააზრად აღიარა და წოდებანიც ამ ღირსებისა დაგვარად განსხვავდნენ. ესევე უნდა ითქვას საზოგადოდ გლეხობაზედაც. გლეხი ორგვარია: ერთი უბრალო, და მეორე ისეთი, რომელსაც „პატრონი სიკეთესა ზედა იცნობს“ (მუხ. იბ.). თუ ყმა გლეხზედ დაბლა იდგა. ამის მიზეზი ყმის ვინაობა და „სიკეთეს“ მოკლება იყო. და მართლაც, საიდგან გაჩნდა ყმობა?

საფუძვლიანად სჯის საქართველოს

⁹⁷)აღბუღას გლეხი ევროპიულ ვილლანს მიაგავს. Мэнъ, стр. 234-236, прим. 3. ვილლანი თავისუფალია, ვილლანაჟი – видъ Поземельнаго держанія, а не личное состояніе. სულ სხვანი იყვნენ მონგოლების „люди подлые“, крѣпостные рода, обя-Занные безсмѣннымъ родовымъ тягломъ, Леонтовичъ, стр. 162.

– 107 –

„ბატონ-ყმობის“ ავტორი, რომ ყმობის საძირკველი ჩასდეს ტყვემა და შეუძლებელმა მოვალემ⁹⁸). ტყვე ყველგან და ყოველთვის ძლევა-მოსილის ყმა ყოფილა. აღბუღას სამართალიც იხსენიებს „ომსა შიგან ხელთა დარჩენილსა კაცსა“ და დასძენს, ვისიც „ნაკრავი“ გამოაჩნდეს, ტყვეც იმისიაო (მუხ. ჟბ.) პირდაპირ არა სწერია ტყვე ყმააო, მაგრამ სახელდობრივი აღნიშვნა რა საჭიროა, როცა საზოგადოდ ტყვეობა ყმობას მოასწავებდა. უფრო გარკვევითა და ნიშნობლივ მოხსენებულია შეუძლებელ მოვალის ვალში ყმად წაყვანა. ეს მოვლენა უძველესი ჩვეულებაა ეგრედ წოდებულ არიის მოდგმის ერთა⁹⁹) და საქართველოშიაც

98) ა. ხახანაშვილი, გვ. 18-19.

99) Ковалевский, Современный обычай и древний законъ, I. стр. 182-192.

მაგრამ მონგოლების სამართალიც ნებას აძლევს, თუ ქურდს ნაქურდალის გადახდა არ შეუძლიან, „отдать головою,“ Леонтовичъ, стр. 122, სამართლის 113 მუხლი.

– 108 –

ძველადვე მოიპოვება. აღბუღას სამართლით, მაგალითებრ, „პატრონს ნება ჰქონდა ბრალდებული „მამულთურთ გაუპატივებულთა ხელთა მიეცა“ სისხლში და ასეთს მიცემულს „რაც უნდა უყონო“ (მუხ. ლზ.). ეგრეთვე თუ ქურდი „პატრონისა უკითხავად“ ეკლესიას გასტეხდა, – „მეკობრე ხელთა მისცეს, რა გინდა უყონ, ნუ ემდურისო“ (მუხ. რიე.)¹⁰⁰) ხანდახან ბრალდებული მხოლოდ დროებით ეძლეოდა ყმად სისხლში. „დარბაზის კაცს“ შეეძლო მცირედის ბოროტების ქმნისათვის დამნაშავე წაეყვანა და როცა დროებითი ყმა თავს დაიხსნიდა, წაიღოს „რაც შეუტანია იგი და რაცა მოუგია, მისი ნახევარიო“ (მუხ. ჟთ.) სისხლში წაყვანილს გარდა, დროებითს ყმას შეადგენდა „ნასყიდი კაციც“. აღბუ-

¹⁰⁰) ეს ჩვეულება დიდხანს დარჩა. 1780 წელს გურიაში ეპისკოპოსს ქურდი იესე ჯაპოძე მოსამსახურედ მისცეს. ვალშიც კაცებს აძლევდნენ, Арх. пут. стр. 238, 302-303.

– 109 –

ღა არას ამბობს, საიღამ წარმოსდგა კაცის სყიდვა, მაგრამ ვგონებთ, ჩვენშიც ამ მოვლენას მიზეზად სიღარიბე და სიღატაკე დაედო, როგორც რუსეთში დაემართა „ზაკუჰს“, „ნაიმიტს“. ხშირად გლეხი და თვით ყმაც სხვა გლეხს „ნასყიდ კაცად“ უდგებოდა, თავის თავს სყიდდა. იგი ნასყიდი გლეხის დროებითი ყმა იყო, რადგანაც „მკვიდრად“ სყიდვა გლეხებს აკრძალული ჰქონდათ და „მკვიდრს ბატონსაც“ ყოველთვის შეეძლო გამოესყიდ-

ნა თავ-გაყიდული კაცი. თუ გლეს მხოლოდ დროებით შეეძლო გლესის სყიდვა (მუხ ობ.), ესევე არ ითქმის ბატონზე: სამართალი ბატონს არ უკრძალავს „მკვიდრად“ გლესის სყიდვას. პირი-იქით, აღბუღა ბატონს ნებას აძლევს – „საგლესო ფუძე მიყიდოს, გინა კაცრიელი, გინა უკაცური“ (მუხ. ნზ.), ე. ი. გლესი გაჰყიდოსო სახლაკართა და სახლობით, ანუ მარტო სახლ-კარი (ფუძე) გაუყიდოსო.

– 110 –

ტყვეობამ, ვალსა და სისხლში წაყვანამა და თავის გაყიდვამ დაჰბადა ყმობა. ყმობის მიზეზი „სიკეთეზედ“ ხელის აღება შეიქმნა, პირადის ღირსებისა და თავისუფლების დაკარგვა და საათაბაგოში ხომ ასეთი მდგომარეობა კაცს სულ დაბლა აყენებდა. ყმა მოკლებული იყო „საპატიოდ ყოფნას“. და ამის გამო ეკონომურად და პირადად ბატონობამ მთლად შეჰხუთა იგი.

თუ ილაჯ-გაწყვეტილი საბრალო არსება სხვას „თავს დაუწერდა“ – ცოტად მაინც მოვისვენო, – მაინც ბატონი არ უსვენებდა: „ვისაც ერთმანეთისა ყმა ჰყვეს ანუ მკვიდრი გლესი... „თუ კაცსა მომართებელი ყმა წაუვიდეს, დაჰირვას არას ემართლებისო“, ზედი-ზედ იმეორებს აღბუღა (მუხ ოე და ოვ.). სადაც უნდა წასულიყო ყმა, ბატონს თავს ვერ დაახწევდა, მისი უფლება აჩრდილივით თან დასდევდა საბრალო არსებას! მხოლოდ ერთი-და ნუგეში

– 111 –

დარჩენოდა: ყმას შეეძლო შვიდ-წლობით ჩუმად შეჰფარებოდა სხვას, ან ოცდა-ათს წელიწადს სადმე შორს ალავას, სადაც „მიწდომა ძნელია“, გადაკარგულიყო და მაშინ სამუდამოდ განთავისუფლდებოდა უჯიათის ბატონისაგან (მუხ. ოწ)

ყმის წასვლას ხშირად იხსენიებს აღბულა და იგი „წასვლა“ ამტკიცებს, რომ იმის დროს საბატონყმო ურთიერთობა გამწვავებულია, ნდობა და სათნოება ბატონსა და ყმას შორის შერყეულა და დამცირებულია. ამიტომაც სამართალი სასტიკად სდევნის როგორც უსამართლოს წასვლას, აგრეთვე უსამართლოდ ყმის გაძარცვას: „თუ უსამართლოდ პატრონსა ყმა წაუვიდეს, თორმეტი შეუკაზმოს; თუ უსამართლოდ პატრონმა ყმა გაძარცოს, თორმეტი გლეხი დაუურვოსო“ (მუხ. რმთ. რნ) ¹⁰¹) ამას არ სჯერ-

¹⁰¹) აქ სიტყვა „შეუკაზმოს“, „გლეხი დაუურვოს“ იმას არა ნიშნავს, ვითომ პირ-

– 112 –

დება სჯულ-მდებელი ათაბაგი და სხვაფრივაც სურს ყმის მდგომარეობა გააუმჯობესოს: „პატრონთა და ყმათა შუა საბატონყმო სამდურავი და საცილობელი“ უნდა განაბჭონ „მეცნიერ კაცთა“, რათა „არს გაჩენილი დიდთა და მცირეთა შუა ბჭობა და მოწყალებისა თხოვნაო“ (მუხ. პე.) მაგრამ ასეთი განჩინება ვერ დაჰბადავდა ბატონსა და ყმას შორის ღმობიერსა და ჰუმანურს განწყობილებას, რადგანაც ბატონს შეეძლო უსამართლობა თავიდან აეცილებინა: და ან რას იზამდა საბატონ-ყმო „ბჭობა“,

დაპირ ფასში გლეხს აძლევდნენ. გლეხი ფულად არ იხმარებოდა და „გლეხის შეკაზმა“ „დაურვება“ მხოლოდ იმის ღირებულებას, სისხლის ფასს ნიშნავდა. მონგოლების სამართალი-კი ამბობს სადავო საქმეში კაცები მიეცითო, Леонтовичъ, стр. 72, მუხ. 12. Русская Правда, „ხოლოჰს“ საქონლად და ნივთად ჰხადის. იმას თითქმის არა ვითარიმე მოქალაქობრივი ურთიერთობა არა აქვს თავისუფალ კაცთან, Калачовъ, стр. 131б 132, 135б 156.

– 113 –

როცა, თუ ვინმე ყმას გაძარცვავდა, ყმის სისხლი ბატონს უნდა მიეღო, (მუხ. კ.), თითქო. პირად ყმისათვის

დარბევა არაფერიაო!?!..

რაკი სამართალმა ყმა ბატონის საკუთრებად აღიარა, ყმაც იური-დიულად შევიწროვდა და ბატონის ნება-დაურთველად სულ მცირე პირობითაც ვერავის შეეკვროდა. მაგალითად, ყმას შეეძლო გლეხს თავდებად დასდგომოდა მხოლოდ „ერთის ხარისა ანუ მისის ფასისას, მაგრამ ისიც ბატონის „ხელის ჩართვით“, „და თუ ხელი არ ერთოს, ვერ დაუდგების, ამად რომე არა ღირსა და მისმან პატრონმან ავად გახადოს იგი გლეხი“ (მუხ. ძთ.) უეჭველია, ყმას არც ის შეეძლო, რომ ბატონის „ხელ-ჩაურთავად“ „საქნელი ადგილი“ გაეყიდნა, ან დაეგირავებინა, – ვალი გლეხს მოსთხოვონ და მამულთან ხელი არავის აქვსო (მუხ. ოზ.)

აღბულა გლეხსა და ყმას ერთმანეთში ურევს, ხშირად ერთად იხსე-

– 114 –

ნიებს და ამიტომ, როგორც უკვე შევნიშნეთ, სამართალში გარკვევით ნაჩვენები არ არის გლეხისა და ყმის ვინაობა. უცილობლად მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ გლეხი სულ სხვა მოსახლე იყოს, ვიდრე ყმა. ამის დასამტკიცებლად აღბულა ერთს საყურადღებო მოვლენას გვიჩვენებს. მკვიდრს ყმას შეეძლო ბატონს გაქცეოდა, წასვლოდა და სხვას ვისმე შეხიზნოდა (მუხ. ოწ)¹⁰². შეიძლება ისეც მომხდარიყო, „ვისმე კაცი შეეწყნაროს და თავი დაუწეროს და მან სიძობით შეიწყნაროს“ (მუხ. ოგ). ამ ორსავე შემთხვევაში თუმცა მკვიდრს ბატონს უფლება ჰქონდა „მომართებული ყმა“ უკანვე დაებრუნებინა, მაგრამ თუ რაიმე მიზეზით ვერ დაიბრუნებდა, მაშინ ყმა გლეხი ხდებოდა და მისი დამოკიდებულება ახალს ბატონ-

¹⁰²) შეხიზნას, „გაქცევას“ მონგოლების სამართალიც იხსენიებს. იქ, „перебѣгъ“ დანაშაულობას შეადგენს Леонтовичъ, стр. 71, უხ. 7 და 10.

თან არაფერს „საყმოს“ არ წარმოადგენდა. ესევე უნდა ითქვას „თავ-დაწერილზედაც“. იმასაც შეეძლო ზოგიერთს შემთხვევაში ახალს პატრონს გასცლოდა, – „საქმემან რამე გაიყვანოს“ – და თავისი შვილნი – „მემამულენი“ თან წაეყვანა. მაშასადამე, თავდაწერილი და ამისი შვილი შედარებით თავისუფალნი იყვნენ და იმათ ყმა არ ეთქმით. ყმებად არ ჩაითვლებიან ისინიც, რომელნიც შვიდ და ოცდა ათ წლობით იმალებოდნენ სხვაგან და მერე თავისუფლებას იძენდნენ (მუხ. ოწ). ცხადია, თავ-დაწერამა და წასვლამ ყმას გლეხოზა მიანიჭა, მაგრამ, საუბედუროდ, ბოლოს ყმები დავთარში ჩასწერეს და ამის გამო თავისუფლების საშუალება მოესპოთ და ყმის გლეხად გარდაქცევა გაძანელდა¹⁰³).

რადგანაც თავის დაწერა ნებაყოფლობის საქმე იყო, ამიტომ თავდაწე-

¹⁰³) ა. ხახანაშვილის „ბატონყმობა“, გვ. 51-53, 69-71.

რილის მდგომარეობაც არ არის მოკლებული შეღავათსა და თავისუფლებას. ასეთი ხასიათი შერჩა თავდაწერილს შემდეგშიც¹⁰⁴). აღბუღას სამართალი განმარტებს" თუმცა მოკლედ, თავდაწერილის ვინაობას. თავდაწერილი ისაა, „თუ ვისმე კაცი შეეწყნაროს და თავი დაუწეროსო და მან სეფე ქალსა ზედა სიძობით შეიწყნაროს, ანუ გლეხსა და ანუ გლეხის ასულსა“ (მუხ. ოგ.) როგორც სჩანს, თავდაწერის მიზეზს სიძედ შესვლა შეადგენდა: ახალი ბატონი შერთავდა „შეწყნარებულს“ თავის ქალს („სეფე ქალი“), თუ არა და – გლეხის ასულსა და მხოლოდ ეს სიძობა ჰზადავდა განსაკუთრებულს დამოკიდებულებას ბატონსა და ყმას შორის. „სიძობით შეწყნარება“ მიუცილებლად საჭირო იყო თავდაწერისათვის

და თავდაწერილი ყმაც იმას ერქვა,

¹⁰⁴) ა. ხახანაშვილის ბატონყმობა, გვ. 30-32.

– 117 –

ვისაც ისიძებდნენ. თუ კაცი „არცა გლახსა ზედა ვის შეესიძოს და არცა სეფე ქალსა“, მაშინ თავდაუწერელად ითვლებოდა (მუხ. ოდ.).

სამართლის ძალით, თავდაწერილს საზოგადოდ ნება არა ჰქონდა წასვლოდა ახალს ბატოს, რომელსაც თავი დაუწერა, – „წასვლას არას ემართლებისო“. მაგრამ იმავე დროს მკვიდრს ბატონს შეეძლო უკანვე მოეთხოვა თავის გლახი. თუ თავდაწერილი თავის ნებით დაბრუნდებოდა მკვიდრს ბატონთან, ხომ კარგი, თუ არა და – «სამართალმან წაიყვანოსო». პირველ ს შემთხვევაში, მარტო თავდაწერილი უნდა დაბრუნებულიყო, იმისი ცოლ-შვილი რჩებოდა იმას, ვისაც თავი დაუწერა. თუ «სამართალი წაიყვანდა», მაშასადამე მკვიდრი ბატონი ძალად მოითხოვდა თავის გლახს, მაშინ „ცოლ-ქმართა გაყრა უწესოა და თანა გაჰყვეს, დიაცისა პატრონსა ფასი დაუურვოსო“, რადგანაც დიაცი ახალს ბატონს ეკუთ-

– 118 –

ვნოდა. ამ გვარად თავის დაწერამ, რომელიც სიძობისაგან წარმოსდგა, გლახი ორ ბატონს შუა ჩააყენა: არც სრული თავისუფლება მიანიჭა და არც ნამდვილ ყმად აღიარა «თავდაწერილს» ერთსა და იმავე დროს ორ ბატონთან ჰქონდა დამოკიდებულება – სიძობით იგი ახალს ბატონს ეკუთვნოდა, „სიმკვიდრით“ ძველს. ასეთი დამოკიდებულება არც სრული თავისუფალი გლახობა იყო და არც ნამდვილი ყმობა. როგორც თავდაწერილი ორს ბატონს შუა იდგა, ისე თავდაწერილობა გლახობასა და ყმობას შუა ჩასდგა და თავისებურს მოვ-

ლენას წარმოადგენდა. მართლაც და, თუ თავდაწერილი მკვიდრს ბატონს ჰშორდებოდა, არც ახალს ეკთვნოდა სამუდამოდ და შეეძლო იმასაც გასცლოდა. როდის? – თუ შრომისა, დაკოდის ან სიბერის გამო უხმარი შეიქმნესო. მაშინ „თავდაწერილს“ შეეძლო თან წაეღო თავისი საკუთრება და „ჭირნახულისა და მონაგების

– 119 –

მესამედი“. ნება ჰქონდა შვილებიც წაესხა, მხოლო «ჭირნახულსა და მონაგებზედ“ ხელი უნდა აეღო. (მუხ. ოგ) *)

შინაური მღელვარე ცხოვრება და უწესოება ძალას ატანდა კაცს სათნოიანი ბატონი და პატრონი ეშოვნა და სწორედ ამ მიზეზმა გამოიწვია როგორც თავის დაწერა, აგრეთვე თავდაუწერლად შესვლა. თავდაუწერელიც ახალის პატრონის მძებნელი იყო, მხოლოდ ისეთი-კი, რომელიც „არცა გლახსა ზედა ვის შეესიძოს და არცა სეფე-ქალსა“. იმასაც მკვიდრი ბატონი ჰყვანდა, რომელსაც შეეძლო თავისი გლახი უკანვე წაეყვანა ცოლ-შვილითა და სარჩო-საზადებელით (მუხ. ოდ.) რა-

*) ამ მუხლის მეორე ნაწილი სამართლის ბოლოშია მოქცეული, ცალკე როდ მუხლად. ჩვენის ფიქრით, ეს გადამწერის შეცდომით მომხდა. თავის დაწერა გლახს გარდა სხვა წოდების კაცსაც შეეძლო. „სეფე ქალსა ზედა სიძობით შეწყნარება“ გლახზედ არ ითქმის.

– 120 –

კი თავდაუწერლად შეხვლაც ნებაყოფლობისაგან წარმოსდგა და მხოლოდ დროებითს კავშირს ჰბადავდა, ამიტომ თავდაუწერელი „მისითა გულითა წავიდეს მისსა პატრონისასა“ ე. ი. თავის ნებით დაბრუნდეს მკვიდრს ბატონთან „მითვე საქონლითა“ და გარდა ამისა, „თუ ცოლი და შვილნი ესხდეს, გაიტანნეს იგინიცაო“ (მუხ. ოწ).

რა ურთიერთობა არსებობდა თავ-

დაუწერელსა და პატრონს შორის? ამის პასუხს აღბუღა გვამლევს სამოცდა მეცხრამეტე მუხლში, სადაც მომართებულს ყმას იხსენიებს. მკვიდრ ბატონისაგან შევიწროებული ყმა სხვას ეძებდა საპატრონოდ. ხშირად რამე გარეშე მიზეზიც ძალას ატანდა ყმას, საშველად და სანუგეშოდ სხვისათვის მიემართა. მაშინ პატრონი მომართებულის ყმის მფარველი და პასუხის-მგებელი უნდა შექმნილიყო. მაგ., თუ მომართებული პატრონს თავს დაანებებდა და სხვის

– 121 –

ნივთს წაიღებდა, დაუკლებლად პატრონმა უზღოსო. მაშინ-კი, როცა ყმა მკვიდრს ბატონს წაუვიდეს და „მან ვისმე რამე წაუღოს,“ თითონ ყმას უნდა გარდაეხადა წანალები – „მისსა პატრონსა არა რას ემართლების, ამად რომ კვიდრისა კაცისა უზაროა“ (მუხ. ოთ. *).

მკვიდრ ყმის არა-სანატრელმა მდგომარეობამ დაჰბადა წასვლა და წასვლამ კიდევ გამოიწვია თავდაწერილი, თავდაუწერელი, მომართებული გლეხი. თითო-

ეული ამ გლეხთაგანი განსხვავდებოდა ყმისაგან და საკუთარი დამოკიდებულება ჰქონდა პატრონსა და ბატონთან. თვით გლეხობა ყმობას არ ნიშნავდა და მხოლოდ ამ სიტყვების არევ დარევამ შეაცდინა „ბატონ-ყმობის“ ფრთხილი მკვლევარი და ათქმე-

*) აი აღბუღა ვის უწოდებს მკვიდრს ყმას: „მკვიდრი ასეთი იქნების, მამა მისი მის კაცის ყმა ყოფილიყოს და შვილი მისსა ქვეშა მისცემოდეს.“

– 122 –

ვინა, ვითომ აღბუღას დროს „არ არის ის ყმობა, რომლის კვალს ვპოულობთ ვახტანგის კანონებში. აღბუღამ იცის მხოლოდ დროებითი მოვალე, რომელსაც შეუძლიან

გადასწყვიტოს ვალი და განთავისუფ-
ლდეს ¹⁰⁵). არა, აღბუღას დროსაც
ისეთივე ყმობა იყო, როგორც ვახტანგ
სჯულ-მდებლის დროს. განსხვავება
მხოლოდ იმაშია, რომ, რაც დრო და
ჟამი მიდიოდა, ყმობა სამძიმო შეიქმნა
და გლეხის ყმად მიცემა გაადვილდა.
ამის გამო ძველი თავდაწერილი, თავ-
დაუწერიელი და მომართებული გლე-
ხი ბოლოს ყმა გაჰხდა და თავისუ-
ფალის გლეხობის რიცხვი შემცირდა.

VIII

წოდებრივმა წყობილებამ ოჯახსაც
განსხვავებული ფერი დასდო. საათა-
ბაგოს ოჯახი დაფუძნდა “გვარსა ზე-
და“. ამიტომ თითოეულს წოდებას
საკუთარი სისხლი სდიოდა საოჯახო

¹⁰⁵) ა. ხახანაშვილი, გვ. 28.

– 123 –

დანაშაულობისათვის. მაგალითებრ,
აღბუღას სამართალი ყურადღებას აქ-
ცევს მრუმებასა და აშიყობას. რო-
ცა დიდებული ანუ აზნაური თანას-
წორ კაცის ცოლთან იმრუმებდა,
(„გამოჩნდეს ცხადად, რათა თანა
იყოს“), თუ ქმარმა ცოლი დააგდოს,
„უზღოს მოაშიყემან თორმეტი ათასი
თეთრი და თუ არ დააგდოს, ექვსი
ათასიო“. ცალიერს აშიყორბას სამარ-
თალი სისხლს არა სდებდა, – მოაში-
ყეს სამდურავის მეტი არა მოელის-
რაო, („თუ აშიყობა კაცისაგან გა-
მოჩნდეს, ემდუროდეს, არა საკვირვე-
ლია“), მაგრამ მაინც საჭიროა მოა-
შიყემ „უქნელობა“ იფიცოს „თავითა
და ერთის აზნაურიშვილითა“ – უბრა-
ლო კაცის მოწმად მიყვანა არ შეიძ-
ლებათ (მუხ. კზ, კწ). საათაბაგოს
სჯულმა, ამ შემთხვევაში, ახალი არა
დააწესა რა, იგი მხოლოდ გაკვლეულს
გზასა და ჩვეულებას დაადგა. ძველად-
ვე საქართველოს მეფენი, როცა დი-
დებულსა და აზნაურს სიგელს უბო-

– 124 –

ძებდნენ, სხვათა შორის, გვარის შესაფერს საოჯახო სისხლსაც უჩენდნენ¹⁰⁵). „გვარსა ზედა“ სისხლის დენამ ცოლის საოჯახო მდგომარეობაზედაც გავლენა იქონია. ჩვეულება ამბობდა, ყველამ თავის წოდების ქალი შეირთოსო, მაგრამ თუ ვინმე თავისზე „უსაპატიოესს“ მოიყვანდა ცოლად, სამართალი ქალს უბრძანებდა – „მაცხოვარმან დაწყევასა შიგან ესრედ რქვა: ქმარისამცა შენისა მიმართ არს მიქცევა შენი“. როცა ქმარი ასეთს „უსაპატიოესს“ ცოლს დააგდებდა, „რასაცა გვარისა იგი კაცი იყოს, ეგეთსა მეტი სისხლი არა მართებსო“ (მუხ. ლთ).

„გვარს“ გარდა, საათაბაგოში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა „საპატიო ხელსაც“, რომელიც ღირსებას სძენდა ოჯახსა და მამასადადამე სისხლსაც-ჰმატებდა. მართალია, აღბუღა „საპა-

¹⁰⁵) Д. П. Пурцеладзе, *Дворянскія грамоты*, 36-9.

ტიო ხელს“ მხოლოდ ხუცის ოჯახის შესახებ იხსენიებს, მაგრამ ამის მიზეზი ისაა, რომ სასულიერო წოდებას უმთავრესი ადგილი ეჭირა ცხოვრებაში და უმეტესად იგი წოდება იყო პატივდებული, თუმცა საერო კაცისათვისაც „საპატიოს ხელი“ საკუთარს ღირსებას შეადგენდა. საეკლესიო კანონმა და კერძოდ ნეოკესარიის კრებამ დაადგინა, ხუცმა მრუში ცოლი დაუტევოს, თუ არა და – «ჩოხა» ჩაიცვას და ერის კაცი შეიქმნესო¹⁰⁶). ეს სავალდებულო იყო საათაბაგოს ხუცისთვისაც და რადგანაც მაცდურებას ხშირად ვერც იმის ცოლი გადარჩებოდა, ამიტომ აღბუღამ დააწესა: თუ კაცმა ხუცის ცოლს უაშიყოს და დასტურად თანაყოფა გამოჩნდეს“ (თანხმობით მრუშება მოხდეს), მაშინ ხუცს ნება აქეს ცოლი არ გაუშვას და მხოლოდ «წირვა დააგდოსო».

ხოლო მაცდურმა კაცმა „სრული სის-
ხლი წირვისა დაგდებისათვის დაუურ-
ვოს და ნახევარი სისხლი ცოლისა
განქიქებისათვისო“ ... მაგრამ შეიძლება
მრუში „განქიქებას“ არ დასჯერებო-
და, მეშვიდე მცნებასთან მეათეც და-
ერღვია, – ხუცის ცოლი „წაეგვარა“ .
მაშინ? – ნახევარი სისხლი ცოტაა და
სრული უნდა უზღოსო, „ამად რომ
ხუცი ძნელსა ყოფასა დაებმის: ანუ
ჩოხასა ჩაიცვამს“, თუ არა და, ბერად
შესდგებაო. (მუხ. მბ.) „ჩოხიხ ჩაცმა“
და „წირვის დაგდება“ ნიშნავდა „სა-
პატიო ხელის“ დაკარგვას და ვინც
ამ ზარალს მიაყენებდა ხუცსა, ორ-
კეცი სისხლი უნდა დაეურვა – ერ-
თი „წაგვრისა“ და მეორე „საპატიო
ხელისათვის“ და ეს იმიტომ, რომ
იგი „საპატიო ხელი“ ბევრჯელ წო-
დებრივს ღირსებას უდრიდა. ხუცის
ცოლს აღბუღა მეტად ჰქომაგობს და
მფარველობს, – თუ ამ პატივდებულს
დიაცს სახლში ვინმე შეუვარდეს,
„სიხლსა სამოცი ათასი სხვა ემატო-

სო“ (მუხ. რვ.) მაგრამ „საპატიო ხე-
ლი“ საზოგადოდ ყველა ოჯახს ანი-
ჭებდა განსაკუთრებულს თვისებასა.
თუმცა საათაბაგოს ოჯახში დარ-
ჩენილა თითო-ოროლა ისეთი წესი,
რომელიც უძველეს დროს ეკუთვნის
და ბარბაროსულ ცხოვრების ნაშთს
შეადგენს, მაგრამ ოჯახს არც წარ-
მატება და განვითარება აკლია. ისტო-
რიული შედარება ასაბუთებს ამ დასკვ-
ნას. ოჯახის დასაწყისი და პირვანდელი
ფორმა ეგრედ-წოდებული სქესებრივი
აღრევაა, ისეთი მდგომარეობა, როცა
კაცი და ქალი პირუტყვის მსგავსად
ასრულებენ ბუნების მოთხოვნილებას.
მაშინ სქესებრივი დამოკიდებულება
ყველაფრით პირუტყვულია. კაცს დრო-

ებითი კავშირი აქვს ქალთან. შვილს მარტო დედა ახსოვს, მშობლად მხოლოდ იგი მიაჩნია და მამას ვერ იცნობს. მაშინ ერთადერთი ნათესაობა არსებობს – დედეულობა. ეს სქესებრივი აღრევა და დედეულობა (матернитет) პირველი ნაბიჯია, რომლითაც

– 128 –

ყველა ხალხმა დაიწყო საოჯახო ცხოვრება. თვით ევროპაში ამ ნაბიჯს ეხლაც ვერ გასცილებია ზოგიერთა ხალხი და რუსეთის სხვა-და-სხვა ადგილას, სახელდობრ არხანგელსა და ხარკოვის გუბერნიაში, ჩვენს დროსაც სქესებრივი აღრევა სწარმოებს¹⁰⁷). საბერძნეთის მწერალნი და მეისტორიენი ჰმოწმობენ, ასე იყო ძველად საქართველოშიაცაო.¹⁰⁸) და აწინდელს დროს ხომ დედეულობის ნაშთი ცხოვლად შენახულია ხევსურეთში¹⁰⁹). საათაბაგოს ოჯახსა დიდს მანძილზედ დაუტოვებია ის ხანა) როცა სქესებრივი აღრევა და დედეულო-

¹⁰⁷) М. Ковалевский, Первобытное Право, II. (:ГД. 4--6.

¹⁰⁸) Известия древнихъ греческихъ и Римскихъ писателей о Кавказѣ, I. стр. 14, 40, 47, Гана. ცნობები ვრცლად მოყვანილია ჩემს მონოგრაფიაში – „ძველი ქართული ოჯახი.“

¹⁰⁹) М. Ковалевский, Законъ и Обычай на Кавказѣ, I. 116, 118.

– 129 –

ბა არ სებობდა. სამართალში მკრთალად და ბუნდოვნად მოსჩანს მხოლოდ რამდენიმე კვალი ბარბაროსულ საოჯახო წყობილებისა. სქესებრივი აღრევა გამქრალა და ოჯახი მონოგამიური შექმნილა, თუმც სრულიად არც პოლიგამიას დაუკარგავს თავისი ძალა. პოლიგამიას ნაშთს შეადგენს, მაგ., ეგრედ წოდებული ბიჭი (უკანონო შვილი). აღბუღა ამბობს, ბიჭი უფლებას მოკლებული არ არისო, დედას ეკუთვნის და თუ ბიჭი დიდებულს ყმად ჰყავს „აზნაურულის წესი-

თა და სამამულისა რასმე ქონებით, მისი სისხლი თორმეტი ათასი თეთრი იყოსო“ (მუხ. ლბ.) პოლიგამია, რომელიც ახლო სდგას სქესებრივს აღრევაზე, წინ უძღვის მონოგამიას და უძველესის დროს ნაანდერძეცა. მისი ნაყოფი ყველა ხალხმა იგემა და შორს რომ არ წავიდეთ, რუსეთის დასახელებაც საკმაო იქმნება. აქ ჯერ ისევ მეცამეტე საუკუნეში ჩვეულება ნებას აძლევდა კაცს ოც ცოლზედ მეტი

– 130 –

ჰყოლოდა და თვით სახელოვან კნიაზ ვლადიმერს რვაასი ხასა ჰყავდა და ექვსი კანონიერი ცოლი ¹¹⁰). რასაკვირველია, ჩვენ სამნელოდ ვხადით განვმარტოთ – საათაბაგოში როგორ და როდის მოისპო პოლიგამია და გზა დაუთმო მონოგამიას. ეს კია, რომ იქაც საოჯახო განვითარება საზოგადო კანონს ექვემდებარებოდა და ერთ ცოლიანობა მრავალ ცოლიანობისაგან წარმოსდგა. ამის საბუთი ბიჭობაა, ეს ცხოველი მაგალითი მრავალ ცოლიანობისა. აღბუდას სიტყვით, ბიჭს აზნაურის სისხლი სდის და მარტოი დიდებულს შეუძლიან ბიჭი ჰყავდეს. სხვაგანაც ასე ყოფილა. პოლიგამიას ბოლო მოუღო სიღარიბემა, სარწმუნოებამ და იმ ხშირმა მოუსვენრობამა, რომელიც თან მოჰსდევს მრალ ცოლიანობას ¹¹¹). უეჭველია, ყველა ამ მიზეზს საათაბაგოზედაც გავლენა უნ-

¹¹⁰) Первобытное Право, II 76. стр.,

¹¹¹) *ibid.* 78-80.

– 131 –

და ჰქონოდა და მრავალცოლიანობა მოესპო.

აღბუდა აღნიშნავს სხვა ჩვეულებასაც, რომელიც უფრო მეტად ამტკიცებს საზოგადო კანონის გავლენას საათაბაგოს ოჯახის მსვლელობაზედ. ასეთი ჩვეულება ეგრედ წოდებული ქალის წაგვრაა. მეცნიერება ამბობს,

რომ წაგვრა და ქალის სყიდვა უძველესი და უწინარესი ფორმაა კერძო ცოლ-ქრმოზისა. ყველგან, აზიასა და ევროპაში და აგრეთვე მთელს დედამიწის ზურგზედ კერძო ოჯახი ქალის წაგვრით და სყიდვით დაარსებულა. წაგვრამა და სყიდვამ მოსპო სქესებრივი აღრევაცა. ხოლო ჯერ კიდევ გადაჭრით გამოკვლეული არაა, რომელი უფრო წინასწარია – წაგვრა თუ სყიდვა. ერთნი წინასწარად წაგვრას უჩვენებენ, მეორენი სყიდვასა. ზოგიერთნი ამ ორ აზრს შუა სდგანან და ამტკიცებენ – წაგვრა და სყიდვა ერთსა და იმავე დროს მოქმედობსო ¹¹²⁾.

¹¹²⁾ *ibid.* 81-86.

– 132 –

ასე იყო, მაგალითებრ, ძველ რომში, სადაც ერთს დროს ცოლის შერთვა წაგვრითაც შეიძლებოდა და სყიდვითაც ¹¹³⁾. როგორც უნდა იყოს, უცილობელი მხოლოდ ისაა, რომ წაგვრა უფრო ადრე ჰქრება და ისპობა და საბოლოოდ სყიდვა რჩება ¹¹⁴⁾. თუმცა აღბუდა ცოლის სყიდვას პირდაპირ არ უჩვენებს, მაგრამ იმის სამართალში მოხსენებულია არა ერთი და ორი ისეთი ჩვეულება, რომელსაც დასაწყისი სყიდვაში უძევს. ათაბაგი ცხადად მარტო წაგვრას აღწერს. იმის დროს საათაბაგოში წაგვრას ცხოველი ძალა ჰქონია, თითქმის ასეთივე, როგორც ეხლაა ფშავ-ხევსურეთში ¹¹⁵⁾. საეკლესიო კანონი ყოველთვის სდევნიდა წაგვრასა ¹¹⁶⁾, იგი ქალის სყიდ-

¹¹³⁾ Р. Зомъ, Институци Римскаго Права, 289-292.

¹¹⁴⁾ Первобытное право, II. 107-110.

¹¹⁵⁾ Законъ и Обычай на Кавказъ, II. 89. დადესტანში ცოლს ჰყიდულობენ, *ibid.* 177-178, თუმცა წაგვრითაც ირთვენ.

¹¹⁶⁾ М. Богославскій, 117.

– 133 –

ვასაც ეწინააღმდეგებოდა ¹¹⁷⁾ და აქ

არის მიზეზი, რომ აღბუღაც სასტიკად ეპყრობა წამგვრელსა.

წაგვრას ყველგან ორი დრო ჰქონია და ორად უცვლია ფერი. პირველ ხანს იგი ძალ-მომრეობა ყოფილა, მერე-კი ძალადობას თანხმობისათვის დაუთმია ასარეზი და წაგვრა ნებაყოფლობის საქმედ გადაქცეულა (სიმბოლური წაგვრა). საყურადღებოა, რომ საათაბაგოშიაც წაგვრას ამავე გზით უვლია. აღბუღა იხსენიებს ძალად და ნება-ყოფლობით წაგვრას. პირველი წაგვრა ისაა, რომელიც „დიაცისა უმეცრად და უნდომლად“ უნდა მოხდეს და „ძალთა ლაშქართა უხლებლად ვერ უზამს“... ეს „ძალა ლაშქართა“ ევროპაშიაც ჩვეულებად ჰქონიათ და ზოგიერთა ადგილას ებღაც აქვთ ¹¹⁸). ამ ჩვეულებას გვაგონებს აწინდელი ქართული მაყრიონიც,

¹¹⁷) Первобытное право, II. 127-8.

¹¹⁸) ibid. 104-6.

რომელიც თოფ-იარაღით ქორწილში მისდევს საცოლო ვაჟს. მაგრამ მთაში ეხლაც ხანდახან „ლაშქრით“ იტაცებენ დიაცსა და საქორწილო მაყრიონი ცალკე იციან. პირვანდელი წაგვრა ისაა, რომელსაც აღბუღა უწოდებს ლაშქრობას. უეჭველია, ასეთს წაგვრას თან მოსდევს სხვა-და-სხვა ფათერაკი და ბოროტება. ამიტომ ათაბაგი დიდ დანაშაულობად ჰხადის „დიაცისა უმეცრად და უნდომლად“ ლაშქრით მოტაცებას, – აქ წაგვრას დასხმულობაც ზედ ერთვის და სისხლიც დაშორებით ბევრი უნდა გარდახდეს ბრალდებულს: წაგვისათვის „ორი წილი“, დასხმულლობისა კიდევ სხვა იყოსო (მუხ. მწ). ნება-ყოფლობითი წაგვრა იმას ჰქვიათ, როცა „დიაცი მისით ნებით და წადილითა გაყვეს თანა“. აღბუღას აზრით, ასეთი წაგვრა შედარებით მსუბუქი ბოროტებაა და ბრალდებულსაც მცირე სასჯელი უნდა გადახდეს – „რასაც გვარისა იყოს, მი-

უურვოს ქმარსაო“. „ნებითა და წადილით გაყოლა' წაგვრის მეორე ფორმაა. მაშასადამე, ერთსა და იმავე დროს საათაბაგოში ორივე წაგვრა მოქმედებდა და ეს გარემოება ამტკიცებს, რომ ოჯახს ფესვი ჯერ ისევ შორეულს წარსულში ედგა, თუმცა ცვლილებასაც მისდევდა. საოჯახო წყობილებას ყველგან ასეთი ბედი ჰქონია და ამ გზით უვლია. გაყოლას თან მოსდევდა სასაქონლოს და ზითვის „წატანა“, „გატანა“. აღბულა ამბობს,თუ წამგვრელს ქმარყოფილის სასაქონლო „წაუტანია“, პატრონს დაუბრუნოსო. მაგრამ როცა დიაცი, გაყოლის დროს, თავის ზითევს წაიღებდა, ქმარყოფილი ნუ მოსთხოვს. იმას მარტო ის დარჩეს, რაც გაყოლილმა ვერ წაიღოო. თუნდა შვილებიც თან წაეყვანა, დიაცს მაინც ნება არა ჰქონდა დარჩენილი მოეთხოვა, „ამად რომ გულით დაუგდია სახლი, ქმარი და ზითევი“. სხვაფრივ ბჭობს აღბულა ეგრედ წოდებულს სამამულო ზი-

თევზედ, – იგი ზითევი დიაცის სამშობლოს ეკუთვნის და სამშობლოზე ჰკივდია, დაუბრუნებს თუ არა გაყოლილსაო. ამ შემთხვევაში მხოლოდ ერთი პირობა იყო სავალდებულო: სამამულო ზითევი ქმარყოფილს უნდა სჭეროდა, სინამდე წამგვრელი სისხლს არ დაუურვებდა.

ჩვენ ვსთქვით, რომ საათაბაგოს წაგვრას ფესვი შორეულს წარსულში უდგიაო. მართლაც და,წაგვრასთან მოხსენებულია ასეთი უძველესი ჩვეულება, როგორც დედეულობაა. დედეულობის დროს მხოლოდ დიაცის ნათესაობა იღებდა წაგვრის სისხლსა და შურის ძიებაც ამ ნათესაობის საქმე იყო. ქმრის ნათესაობას არა ეკითხოდა-რა. ასე ყოფილა ყველგან და

კერძოდ ინგლელ-საქსონლების ძველი სამართალიც ამას აწესებს ¹¹⁰). აღბუღას სამართალიც თითქმის ამასვე ამბობს: თუ წაგვრილს დიაცს შვილები

¹¹⁹) Первобытное право, I. 131-133.

არა ჰყავს, წამგვრელმა სისხლი მარტო დიაცის სამშობლოს დაუურვოს და ქმარყოფილს სისხლისა არა ეკითხვის-რაო. (მუხ. მზ.) დედეული ნათესაობა, რომელსაც მეცნიერებაში სახელად კოლნატობა ჰქვია, უწინარესი კავშირი და სანათესავო დამოკიდებულობაა. მისი დასაწყისი სქესებრივს აღრევაშია და მაშინ ჩნდება, როცა მამა ცნობილი არაა იურიდიულად და ყოველ გვარი ურთიერთობა დედისაგან მომდინარეობს. კოლნატნი ერთის სისხლისა და ხორცისანი არიან, მხოლოდ დედა მიაჩნიათ მშობლად და ნათესაობასაც იმაზე აფუძნებენ. სისხლის აღება და სხვა გვარი მფარველობაც მათი საქმეა ¹²⁰). მამეული ნათესაობა, ეგრედ წოდებული აღნატობა შემდეგ იბადება, როცა დედის ადგილს მამა იჭერს და ქალი კაცს უთმობს ასპარეზსა. და როცა აღბუღა ამბობს, უშვილო დიაცის სისხლი

¹²⁰) *ibid.* гл. III, IV.

იმის სამშობლოს ეკუთვნისო, ამით უნებლიედ აღნიშნავს ერთს უძველეს ჩვეულებათაგანს.

წაგვრა სამართალში ორ ადგილას კიდევ ცალკეა მოხსენებული (მუხ. რღვ, რღვ). სჯულ-მდებელი არ განმარტავს – იგი რა თვისებისა და ხასიათისაა, მარტო დასძენს, წამგვრელმა სრული სისხლი დაიურვოსო. მაგრამ რად, როცა ზემოდ ნაჩვენებ წაგვრისათვის გაჩენილია ორკეცი სისხლი? რას ნიშნავს ეს უთანასწორობა? ამის პასუხი წოდებრივს წყობი-

ლებაში უნდა მოიძებნოს. საქმე ისაა, სადაც წოდებათა სხვა-და-სხვაობა სუფევდა, იქ მდაბიო ხალხს ნაკლები სისხლი სდიოდა. ასე იყო, მაგ. ძველ რუსეთსა და მონგოლიაში¹²¹). რასაკვირველია, ვერც საათაბაგო ასცდა ამ ბედსა და წაგვრის სრული სისხლი სავალდებულო შეიქმნა მარტო და-

¹²¹) Леонтовичъ, 96,133. მუხ. 54 და 146 ოირატის სამართლისა.

– 139 –

ბალ წოდებისათვის, რომელს ავიცა და კარგიც ცოტა მოეთხოვება. ორკეცი სისხლი მხოლოდ დიდებულებს სდიოდათ (და იქნება ზოგიერთა აზნაურებსაც). ამას სეფე ქალის წაგვრაც ამტკიცებს, – „თუ კაცმან კაცს სეფე ქალი წაგვაროს, ორის მსახურის სისხლი დაუურვოსო“ (მუხ. კე.)

აქ ორი მსახურის სისხლი ორკეცს სისხლს უდრის და მაღალი წოდება სწორედ ამოდენ სისხლს იურვებდა¹²²).

სეფე ქალის (დიდებულის გასათხოვარი ქალია) წაგვრა უფრო მსუბუქი დანაშაულებაა, ვიდრე დიდებულის ცოლის წაგვრა. აღბუღა დასწერს, პირველ წამგვრელმა ორის მსახურის სისხლი დაიურვოს, მეორემ – ორკეცი, დიდებულის გვარსა ზედაო. მსა-

¹²²) კერძო სიგელებში ცოლის წაგვრისათვის გაჩენილია სისხლის ნახევარ და სეფე ქალის წაგვრა მოხსენებული არაა, Двор, Грам. 36-39.

– 140 –

ხური ხომ ძლიერ დაბლა იდგა დიდებულზედ. მაშასადამე, სეფე ქალის წაგვრაც უფრო საადვილო იყო. რისთვის? – მისთვის, რომ პირველად ჩვეულება კაცსა მხოლოდ გასათხოვარ ქალის წაგვრის ნებას აძლევდა, რადგანაც ასეთის წაგვრით მყარდებოდა ცოლქმრობა და სხვა საშუალება არ

იყო. ქმრიან ქალის წაგვრა და ეგრედ წოდებული გაწბილება (წაგვრა შერცხვენის მისაყენებლად) შემდეგ გაჩენილა და როგორც სჯულ-მდებლობის ისტორია მოწმობს ¹²³), ყველგან მიღებული ყოფილა დიდ დანაშაულობად. მიზეზი ცხადია: იგი წაგვრა ცოლის შერთვის საშუალება-კი არა, არამედ ცოლქმრობის უარყოფა და დარღვევაა და ამიტომ მეტად უნდა დაისაჯოსო. ძველად საქართველოსა და საათაბაგოშიაც ჩვეულებად მარტო გასათხოვარი ქალის წაგვრა ჰქონიათ და აქ არის საბუ-

¹²³) Совр. Об. И Древ. Зак. II, 143-9.

– 141 –

თი, რომ ძველი სამართალიც მოწყალეა ასეთის წაგვრისა. ქმრიან ქალის წაგვრა ჩვენშიც შემდეგ გაჩენილა და ისეთივე ბედი გამოუვლია, როგორც სხვაგან და ქართული წაგვრაც რომ საზოგადო გზას სდგომია, ეგრედ წოდებული ჯვარის გაცვლა ამტკიცებს. ჯერ ისევ „ძეგლის-დება“ ამბობდა, ჯვარ გაცვლილის (დანიშნულის) წაგვრა სხვაა და უფრო მსუბუქია, ვიდრე ცოლისაო. რასაკვირველია, სისხლსაც სხვა-და-სხვასა სდებდა ორსავე დანაშაულობას, – პირველს ნაკლებსა, მეორეს მეტსა. სისხლის ასეთი მეტ-ნაკლებობა ადვილად მისახვედრია, თუ აზრად ვიქონიებთ, რომ „ჯვარ-გაცვლილის“ წაგვრა უფრო ახლოა პირვანდელსა და ძველებურს საცოლოს მოტაცებაზედ და მაშასადამე უფრო შესაფერებელია ადათისა და ჩვეულებისა. ხოლო ადათსა და ჩვეულებას ყველა სჯულ-მდებლობა პატივსა სდებდა და „ძეგლის დება-მაც“ დასდო.

– 142 –

აღბულაც იხსენიებს ჯვარ-გაცვლილის საცოლეს წაგვრას, მაგრამ დანაშაულობად-კი არა ჰხადის, – „სა-

მდურავისა კიდე დასაურვებლად არას ემართლების“ წამგერელიო. ათაბაგი წამგერელს მხოლოდ რჩევას აძლევს „მისაცემელითა რითამე გული მოუგოს“ საქმროსა და შუაკაცებმა „ზვა-ვი მოშალონო“ (მუხ. მ.) ცხადია, რომ საათაბაგოს ჯვარ-გაცვლილის წაგვრა თითქმის იგივე პირვანდელი წაგვრაა, რომელიც ხალხს თავის ჩვეულებად სწამდა და ადათად მიაჩნდა. ეს „ჯვარის გაცვლა“ იურიდიულს ძალას მოკლებულია და თითქოს სავალდებულოც არაა საქმროსა და სავალდებულოც არაა სამართალი ასე მსუმბუქად იჭერს ჯვარ-გაცვლილის წამგერელსა. და ამით კიდევ ის მტკიცდება, რომ ჩვენშიაც გასათხოვარის ქალის წაგვრა უფრო შესაწყნარებელი და ჩვეულების შესაფერი იყო, ვიდრე ცოლის წააგვრა. მართალია, ეხლაც ფშავ-ხევსურეთში

– 143 –

„ჯვარის გაცვლას“ იურიდიული ძალა აქვს და სავალდებულოა ორსავე მხარესათვის ¹²⁴), წინადაც სავალდებულოდ აღიარა იგი ვახტანგმა, მაგრამ ამ გარემოებას მიზეზად უცხოელ ი სჯული დაედო, – ბიზანტიის სამართალმა თითქმის სულ შესცვალა „ჯვარის გაცვლის“ აზრი და მნიშვნელობა ¹²⁵). იგი სამართალი მეტად ემორჩილებოდა საეკლესიო მოძღვრებასა, ეკლესია კდევ მუდამ წაგვრას ებრძოდა და ჰქადაგებდა „ჯვარის გაცვლა“ საღმრთო საქმეა და დაურღვეველი კავშირიო ¹²⁶). მაგრამ საათაბაგოს „ჯვარის გაცვლამ“ თითქო ყური არ ათხოვა ამ დაღადებას და პირვანდელი თვისი ბუნება დაიცვა.

განსაკუთრებულს საოჯახო მოვლენას წარმოადგენდა გვირგვინ შეუ-

¹²⁴) Зак. и Об. на Кав. I, 135.

¹²⁵) *ibid.* 133-4.

¹²⁶) М. Богославский, 104, 112.

სკვნელად ქალთან კავშირი. აღბუ-
ღას სიტყვით „თუ კაცი კაცსა ცოლ-
სა მისცემს და გვირგვინსა არ შე-
სკვნის, თორმეტი ათასი თეთრი
დაუურვოს და სამსახურიცა შეექცეს“,
ე. ი. თორმეტი ათას თეთრს გარდა,
რამდენი დროც უგვირგვინოდ უც-
ხოვრია, იმისი ცალკე მისცესო (მუხ.
რმ.) თუ ჯვარის გაცვლას სავალდ-
ბულო ძალა არა ჰქონდა, მაშ ასე
სასტიკად რად ეპყრობოდა სამართა-
ლი გვირგვინ შეუსკვნელობას? რად
მოხდა, რომ ჯვარ-გაცვლილის წამ-
გვრელს კაცი მარტო „სამდურავს
ემართლებს“ და იმავე დროს გვირ-
გვინ შეუსკვნელს თორმეტი ათას თე-
თრსაც არ აჯერებს? მიზეზი და საბუ-
თი აქ თვით წაგვრასა და გვირგვინ-
შია. საზოგადოდ წაგვრა და კერძოდ
ჯვარ-გაცვლილის წაგვრა, თუმცა
ძველ დროიდან მომდინარეობდა, მაგ-
რამ მაინც ისეთს ცხოველს ჩვეულებ-
ას შეადგენდა, რომლისთვისაც სა-
მართალს ნება უნებურად მფარველო-

ბა უნდა გაეწია. უმეტეს ნაწილად
ცოლს წაგვრით შოულობდნენ და
ამიტომაც აღბუღა მაგრე რიგად ყუ-
რადღებას არ აქცევდა უქმრო ქალის
წაგვრას. სულ სხვა იყო გვირგვინ
შეუსკვნელობა. ეს უკანასკნელი ნიშ-
ნავდა ცოლის დაგდებას და ცოლ-
ქმრობის დარღვევასა. ასეთს დანაშა-
ულობას ეხლაც სასტიკად სდევნიან
მთაში და ბრალდებულს სამწუნობროს
ახდევინებენ ¹²⁷). საათაბაგოს გვირგვინ
შეუსკვნელობაც ცოლის დაწუნებაა და
„სამსახურის შექცევა“ ძლიერ მიაგავს
სამწუნობრსა. გვირგვინ შეუსკვნელი
ქალიც ცოლი იყო, ხოლო სამოქალა-
ქო, თუ ეს სიტყვა აქ გამოდგება. ასე-
თი ცოლია ფშავ-ხევსურის დიაციც. და
თუ აღბუღა გვირგვინის შესკვნას ესარ-
ჩლება, ეს მხოლოდ ამტკიცებს, რომ
იმის დროს ეკკლესიის საქორწინო

მოძღვრება ჯერ კიდევ განხორციელებული არა ყოფილა ცხოვრებაში და

¹²⁷⁾ Зак. и Об. на Кав. II. 90.

– 146 –

უგვირგვინოდაც უცხოვრიათ. გვირგვინ შეუსკვწნელს მრუში არ ეთქმის, იმიტომ რომ ძველი სამართალი და სხვათა შორის Русская правда და იაროსლავის „Церковный устав“ მრუმს სასჯელს არა სდებს ¹²⁸⁾, ალბულა-კი დიდს სისხლს ახდევინებს გვირგვინ შეუსკვწნელსა. მაგრამ გვირგვინ შესკვწამდე „ცოლად მიცემას“ სათავე მაინც წარსულს წყვდიადში აქვს, იმ ბნელსა და უმეცარ დროში, როცა სქესებრივი აღრევა არსებობდა. არა ერთი და ორი მაგალითი ღაღადებს, რომ თვით ევროპაში აღრევის ნაშთი დიდხანს არ გამქრალა. ჯერ ისევ საშუალო საუკუნოებში ევროპის მდაბიო ხალხი თაყვანსა სცემდა მამაკაცის სარცხვენელს ასოსა. ამ ასოს მსგავსს პატარა ფიგურებს აკეთებდნენ და ტაძარში მიჰქონდათ. იქ კრძალვით ევედრებოდნენ, თითქო ეს

¹²⁸⁾ Совр. Об. И Древ. Зак. II, 146.

– 147 –

ფიგურები ყოვლად მკურნალი თილისმებიანო ¹²⁹⁾).

ცალკეა მოხსენებული „დედაწულის ცოლის აშიყობა და მოყივნება“. ხოლო ეს აშიყობა და მოყივნება დანაშაულობას მაშინ შეადგენს, როცა ქალიც დედაწულია და კაციცა, – ერთს ქმარი ჰყავს და მეორეს ცოლი. მაშასადამე, თუ უქმრო და უცოლო ერთმანეთს უაშიყებდნენ და უყივნებდნენ, არაფერიო, – ალბულა ასეთს საქციელს ბრალად და ბოროტებად ან არა სცნობს, თუ არა და, ყურადღებას არ აქცევს. რასაკვირველია, ამ შეხედულობას საბუთი ისევ იმ დროში უნდა მოეძებნოს, როცა სქე-

სებრივი ვნება უსაზღვროდ სჩქეფდა და როცა ყველა დაუბრკოლებლად ეძლეოდა გულის თქმასა... თვით „მოცივნების“ მოედანი ვიწროდ არის შემოფარგლული – მოცივნე „მეყვისი“ და „ერთ სახლიანი“, უნდა იყოს, თუ

¹²⁹⁾ Первобытное Право, II. 30-2.

– 148 –

არა და, მეგობარი მაინცაო. თუ მოცივნე არც მეყვისი და ერთ სახლიანია და არც მეგობარი, მაშინ ყველა ეპატივება. მოცივნების ასეთი ხასიათი პირდაპირ ამტკიცებს, რომ საზოგადოდ მრუშება არც საათაბაგოში მიაჩნდათ დანაშაულობად, როგორც არ მიაჩნდათ ძველად სხვაგანაც ¹³⁰⁾. მოცივ

ნემ ცოლის ქმარს სრული სისხლი დაუურვოს. მაგრამ ეს არა კმარაო: გააშიშვლონ და ნიფხვის ამარა ყელზედ საბელი შებმული უბან-უბნად ატარონ სამარცხვინოდაო (მუხ. კდ.) ძველად ინდოეთში და ზოგიერთა სხვა ადგილას ასე სამარცხვინოდ ბოზს ქალსა სჯიდნენ ¹³¹⁾ და თუმცა აღბულა მხოლოდ მოცივნე კაცს უქადის ამ სასჯელს, მაგრამ სასჯელს მაინც დასაწყისი შორეულს წარსულში აქვს და იქმნება უცხოეთიდგან შემოღებულია.

¹³⁰⁾ Совр. Об. И Древ. Зак. II, 146.

¹³¹⁾ *ibid.* 153.

– 149 –

მოცივნეს შეეძლო თავიდან აეცილებინა ეს სამარცხვინო სასჯელი. ამისათვის საჭირო იყო ორკეცი სისხლის დაურვა. საყურადღებოა, რომ მარტო მდაბიო კაცს სჯიდნენ ასე სამარცხვინოდ. როცა აღბულა კერძოდ დიდებულისა და აზნაურის ბოზობას აღწერს, სამარცხვინო სასჯელს სულ არ იხსენიებს (მუხ. კზ.) გარდა ამისა, სამარ-

თალი პირდაპირ ამბობს, მთავარმან და პატრონმან მისმან შიშველი და ყელ საბლიანი მოყივნე უბან-უბნად ატაროსო და მთავარი და პატრონი ხომ მარტო დაბალ წოდებას ჰყავდა. სამართალში არც „ცოლის წამება“ დავიწყებული. აღბულა „ცოლის წამებას“ ბრალად სდებს შეწამებულს, – თუ შეწამებულმა თავი ფიცით ვერ იმართლა, ქმარს სისხლი უზღოსო (მუხ. რკა).

IX

საათაბაგოში ქმარსა და ცოლს ორ გვარი დამნკიდებულება ჰქონდათ, ორ მხრივ იყვნენ დაკავშირებულნი – პი-

– 150 –

რადად და ქონებრივად. თვით დამოკიდებულებასა და კავშირს ამჩნევია უძველესის დროს კვალი. მაგალითებრ, აღბულა ამბობდა, „უბრალოდ“ ცოლის დაგდება შეიძლებაო, თუმცა საეკკლესიო მოძღვრება-კი სულ სხვას აწესებდა ¹³²). საათაბაგოს სამართალმა თითქოს არკ-კი იცის, რომ ქორწინება საიდუმლო და დაურღვეველი კავშირია, და იგი ჩვეულებრივ პირობად მიაჩნია. ძველ დროსაც ყველგან ასე ყოფილა და ცოლ-ქმრობის დამრღვეველი მხოლოდ სისხლს იურვებდა. აღბულაც მეტს არაფერს აჩენს, – „თუ კაცმან უბრალოდ ცოლი დააგდოს,

¹³²) М. Богословский, стр. 108. მიზეზი განქორწინებისა მარტო მრუშებააო და ძველად წმიდა მამანიც ამას ამბობდნენ, თუმცა შემდეგ ეკკლესიამ კანონიერად სხვა მიზეზიც აღიარა, *ibid.* стр. 118-119. არც მრუშების გამო შეიძლებოდა მსწრაფლად განქორწინება – მოთმინება იქონიეთ, იქმნება მოიშალოს და ცოდვა განუტევოს მრუშმა მეუღლემაო, 121.

– 151 –

სისხლის ნახევარი მისცეს და მისი ზითევი“ (მუხ. ლ). „უბრალოდ“ ე. ი. უმიზეზოდ ცოლსაც ნება ჰქონდა ქმარი დაეგდო, მაგრამ სამართალი, ცოტა არ იყოს, დიაცს ხელსაც უშ-

ლიდა – ცოლი ღირსი არაა და პირველი ნურცა აკადრებს ქმარს დაგდებასაო. და თუ „ღმერთი შერისხდეს, მისითა ენა ჭრტიალობითა, უსირცხვინოებითა“ დააგდოს, სისხლი უზღოსო (მუხ. ლგ). უბრალოდ ცოლის დაგდება საზოგადო ჩვეულებაა, იგი რომაელთა სჯულშიაც მოიპოვება¹³³) და საყურადღებოა, რომ აქამომდე დარჩენილა საათაბაგოს ერთს ადგილას, სახელდობრ აჭარაში¹³⁴). ეხლაც ცულის დაგდება ხშირი ამბავია თუშ-ფშავ-ხევსურეთსა და კერძოდ სვანეთში¹³⁵). ამ ჩვეულებას მიზეზად

¹³³) Р. Зомъ, стр. 305-6.

¹³⁴) დ. ბაქრაძის Арх. Пут., стр. 51.

¹³⁵) Зак. и Об. на Кав. II. 50-51.

და სახელად ლიცევრა ჰქვია.

– 152 –

დაედო წაგვრა-სყიდვა, რომლის ძალით ცოლ-ქმრობას მტკიცე იურიდიული მნიშვნელობა არა აქვს და დროებითი პირობაა. რასაკვირველია, თუ ცოლისა და ქმრის უბრალოდ დადგება შეიძლებოდა, მიზეზით ერთმანეთის გაშორება ხომ უფრო ადვილი უნდა ყოფილიყო. აღბუღაც რამდენსამე მიზეზს აღნიშნავს და მათ შორის ბოზობას. თუმცა შეიძლება ქმარი ცოლზე ნაკლები ბოზი არ იყოს, მაგრამ სამართალი ადგენდა, ბოზობისა-

თვის მარტო ცოლი დაიგდებაო, – „თუ დიაცი ბოზი არის, ზითევიცა ბოზი იქმნებისო“ (მუხ. ლ). ეს კიდევ არაფერი. შესანიშნავი უფრო ისაა, რომ ცოლს აღკრძალული ჰქონდა ქმრისათვის ბოზობა დაეწამა და უკეთუ დასწამებდა, „ყბედი“ თავის თავს ავნებდა. ამას აღბუღა გაპირებას უწოდებს. ეს გაპირება ძალთან მიაგავს მაჰმადიანების ჩვეულებას¹³⁶) და, ვინ იცის,

¹³⁶) *ibid*, стр. 192. მართალს ამბობს

– 153 –

იქმნება იმათ სამართლიდგანაც არის გადმოღებული. აი რა იყო ეს ჩვეულება: თუ ვისმე ცოლმა სხვა დედა-კაცსა ანუ იმის ქმარს შესჩივლოს – ჩემი ქმარი „შენსა თანა არისო“, „ყბედის“ ქმარმა ეს გაიგონოს და მოწმებიცა ჰყავდეს, შეუძლიან „ყბედს და ჯეელს“ ცოლს გაეყაროსო. ასეთს თავხედს და ენა-დაუყენებელს დიაცს „ბოზობის ოდნად“ უნდა გადაეხადა სასჯელი, ე. ი. ცალიერ ზითვით გასცლოდა ქმარს, ასე რომ „არც მის ყბედის დიაცისა მეყვისნი სისხლსა თხოვასა ემართლებიან“ ქმარსაო. (მუხ. ნა.). ქმრისათვის-კი სულ ერთი იყო, რამდენიც უნდა ებოზა და ეყბედა, სამართალი არა სჯიდა!..

რად მოხდა ასე? – საქმე ისაა, რომ

ბ-ნ მ. კოვალევსკი, Зак. и Об. на Кав. I, 140, რომ ცოლს ნება არა ჰქონდა ბოზი ქმარი დაეგდო მარტო ბოზობისათვის, მაგრამ სცდება, როცა ამის საბუთად მოჰყავს 33 მუხლი აღბუღას სამართლისა. ამ მუხლში სულ სხვაა სწერია.

– 154 –

გაპირებას კავშირი ჰქონდა ეგრედ წოდებულ ცოლის წამებასთან და ეს უკანასკნელი კიდევ აღბუღას მძიმე დანაშაულობად მიაჩნდა. თითქმის ყველგან ასე ყოფილა. ჯერ ისევ ინდოელებს და ეგვიპტელებს დიდ ბოროტებად სწამდათ სხვის ცოლის ნამუსისა და პატივის შებღალვა. ამ ნაირად ექცეოდნენ ქალის შეურაცხებას ძველნი ევროპიელნი და ბევრი სხვანიც¹³⁷). რასაკვირველია, არც საათაბაგო ჩამორჩა საზოგადო ჩვეულებას და ცოლის ლეჩაქის პატივი მაღლა აღმართა. ეხლაც დიდი ღირსება სდევს ამ ლეჩაქსა და ვაი იმას, ვინც ქმრიან ქალზედ „იყბედებს“... აღბუღას თქმით, ცოლის წამება ფიცით უნდა გადაწყდეს – „თუ მტერობით შეეყივლოს, მაშინ ფიცოს არაზედა, აწ თუ არ ფიცოს, სისხლი ზღოსო“ (მუხ. რკა). მაშასადამე, ცოლის წამება, უსიამოვნობას გარდა, ზარალს აძლევდა

შეწამებულს ქმარსა და აქ არის მი-
ზეზი, რომ სამართალი სასტიკად ექ-
ცეოდა „ყბედსა და ჯეელს“ დიაცს.
გაპირებასა და ცოლის წამებაში
საათაბაგომ თითქო წინაც გაუსწრო
საზოგადო ჩვეულებას. თუმცა სხვა
ხალხთა ძველ სამართალში სიტყვით
შეურაცხება ბრალად ცნობილი არაა,
მაგრამ აღბუღამ სხვაფრივ დააწესა
და კერძოდ ქალის შესახებ დასწერა –
„თუ დიაცი აგინოს, თორმეტი გლე-
ხი დაუურვოს... დიაცისა საპატიოსა
უნდა გამონახვა“, გვარის პატივისა
მიხედვითო. (მუხ. რლა).

ბოზობისა და გაპირებისაგან ცხა-
დად სჩანს, რომ აღბუღა საცოლ-
ქმრო დამოკიდებულებაში კაცს უფ-
რო ჰკერძავდა, ვიდრე ქალს. რაც
ქმარს შეენდობოდა, ის ცოლს ბრა-
ლად ედებოდა. სწორედ ასეთის მი-
მართულებისა იყოს ბიზანტიის სამარ-
თალი და, უეჭველია, იმასაც გავლენა
უნდა ჰქონოდა საათაბაგოს ცოლ-
ქმრობის ბედზე. ამ გავლენას კერძოდ

დასნეულება ამტკიცებს¹³⁸). ბიზანტია-
ში ქმარს, სჯულის ძალით, შეეძლო
დასნეულებულს ცოლს გაჰყროდა.
აღბუღაც ამასვე ამბობს – „თუ ცო-
ლი დასნეულდეს... გაეყაროს, შე-
ფიცოს ნაშენითა, რომ სიძულილით
არ გაყროდეს, ნახევარი სისხლი დაუ-
ურვოს“... (მუხ. რმა). მართალია, ბი-
ზანტიაში ქმარს დასნეულებულ ცო-
ლისათვის სიკვდილამდე სასმელ-საჭ-
მელი და ტანთ-საცმელი არ უნდა
მოეკლო, მაგრამ საათაბაგოშიაც სის-
ხლის დაურვებას სწორედ ესა ჰქონდა
საგნად. ყოველ შემთხვევაში აღბუ-
ღამ ცოტად შესცვალა დასნეულე-
ბულის მდგომარეობა – „დედაკაცი ზი-
თევსა ნუ ითხოვს, თუ შვილი დარ-

ჩესო“. ამას ბერძნული სამართალი არ ავალბდა დიაცს. საყურადღებოა, რომ თუმცა ბიზანტიამ აღორძინდა საეკლესიო მოძღვრება, რო-

¹³⁸⁾ Зак. и Об. на Кав. I. 138: დასნეულება დაჭირიანებაა, ს. ს. ორბელიანი.

– 157 –

მელიც ამბობდა, დასნეულების გამო განქორწინება არა ჯერ არსო ¹³⁹⁾, მაგრამ იქაურმა სამოქალაქო სამართალმა მაინც თავისი არ დაიშალა და საათაბაგოსაც გადმოსცა დასნეულებულ ცოლის დაგდება.

ცოლისა და ქმრის ქონებრივი დამოკიდებულება იწყება სანიჭარით, რომელიც განსაკუთრებული საჩუქარია. აღბუღას სიტყვით, „ქორწილისა სანიჭარი ვალია კაცისაგან კაცსა ზედა... სამდურავისა რისათვისმე დაჭირვასა არას ემართლების“ (მუხ. ლე). თუ ვინმე სანიჭარს ნებით არ გაიღებდა, სამართლით მაინც გადაახდევინებდნენ, რადგანაც „დაჭირვა“ არ შეიძლებაო. შესანიშნავია, რომ ამ თავისებურს ჩვეულებას მისდევენ არა თუ ევროპასა და აზიაში, არამედ

¹³⁹⁾ М. Богославский. стр. 120. დასნეულებულს უფრო პატრონობა და მოვლა არ უნდაო?!. დასნეულების გამო მხოლოდ დანიშნულის დაგდება შეიძლება, *ibid.*, стр. 105.

– 158 –

თვით აფრიკაშიაც ¹⁴⁰⁾ და ყველგან იგი ისევე სავალდებულო არის და ყოფილა, როგორც საათაბაგოში. რას ნიშნავს თვით ჩვეულება და საიდგან წარმოსდგა? თუმცა ამბობენ, სანიჭარი ცალიერი ნიშანია ახლად დაარსებულ სიყვარულისაო ¹⁴¹⁾, მაგრამ საათაბაგოს სანიჭარს სხვა მნიშვნელობაცა აქვს. ურთიერთი სიყვარული ნება-ყოფლობაზეა დამოკიდებული და სამართალს ამ შემთხვევაში საქმე არა აქვს. აღბუღა-კი სხვაფრივ ბჭობს –

სანიჭარს უნებურადაც გადაახდევინებენო, და ეს ხომ სიყვარულის წინააღმდეგია. მაშასადამე, საათაბაგოს სანიჭარიც სხვა თვისებისა და ხასიათისა

იყო. ამ სანიჭარსაც დასაწყისი ისევ იმ საზოგადო ჩვეულებაში უძევს, რომელსაც ცოლის სყიდვა ჰქვია.

მეცნიერება ამტკიცებს, რომ სყიდ-

¹⁴⁰⁾ Первобытное право, II. стр. 133-134.

¹⁴¹⁾ *ibid.*, стр. 135.

– 159 –

ვასაც ორი დრო ჰქონია და ორი გზა გაუვლია.

პირველ დროს, როგორც საქმროსა, ისე მთელს იმის გვარს, უეჭველად ყალიბი (ქალის ფასია) უნდა გადაეხადა საცოლეს პატრონისა და იმის გვარისათვის. მერე ასეთს ჩვეულებას ფერი უცვლია და ყალიბის მიცემა მხოლოდ საცოლო ვაჟისა და იმის სახლობისათვის შექმნილა სავალდებულო. მაგრამ ორსავე შემთხვევაში ქალსაც ყალიბისაგან ცოტა რამე უნდა ჰრგებოდა. ამას გარდა, ნათესავებსაც საჩუქარი უნდა მიეცათ – ოჯახსა და საგვარეულო მამულს თავს ანებებ და საჩუქარი იმის სანაცვლო იყოსო. წინად ეს საყალიბო წილი და სანათესავო საჩუქარი შეადგენდა სანიჭარსა ¹⁴²⁾. საათაბაგოს სანიჭარიც ასე წარმოსდგა. ამიტომ, როგორც სყიდვას, ისე სანიჭარსაც სავალდებულო ძალა ჰქონდა და აღ-

¹⁴²⁾ *ibid.*, стр. 107-110, 147.

– 160 –

ბუღაც ამბობდა, „სამდურავს“ ხელზედ ვერვინ დაიხვევს, სანიჭრის დაჭერა არ შეიძლებაო .. რომელ გვარს უნდა გაეღო სანიჭარი? – ამის პასუხი თვით სანიჭარის წარსულშია. სულ წინად სანიჭარი შესდგებოდა ყალიბისა და ქალის ნათესავების საჩუქ-

რისაგან. პირველს იხდიდა ვაჟას სახ-
ლობა და გვარეულობა, მეორეს –
ქალისა. მაშასადამე, სანიჭარი ვალად
ედო ორსავე გვარს, მთლად ქალი-
სა და ვაჟის ნათესაობას. ჩვენის აზ-
რით, საათაბაგოშიაც სანიჭარი ორსა-
ვე გვარს უნდა გადაეხადა. ამას აწინ-
დელი ჩვეულებაც ამტკიცებს. ზემო
ქართლში, მაგ., ეხლაც იციან პირის
სანახავი, სასიძოს დასაჩუქრება, მოყვ-
რების პატიჟი და სხ. ხშირად ქალისა
და ვაჟის ნათესავნი საქორწილო ხარჯ-
შიაც ეწევნიან ერთმანეთს. ყველა ეს
იგივე სანიჭარია, თუმცა სახელი-კი
სხვა-და-სხვა ჰქვიათ .

ჩვენ ვსთქვით, სულ ძველად სა-
ნიჭარი ქალის საკუთრებას შეა-

– 161 –

დგენდაო. და, უეჭველია, საათაბა-
გოშიაც ასე უნდა ყოფილიყო, თუმ-
ცა სამართალი პირდაპირ ამას არ ამ-
ბობს. ჟამთა ვითარების გამო, საათა-
ბაგოს სანიჭარიც შეცვლილა და სჩანს,
აღბულას დროს, იგი მარტო ქალის
საკუთრება არ უნდა ყოფილიყოს.
ასეთს საკუთრებას შეადგენდა მხოლოდ
ზითევი. თუმცა სანიჭარი და ზითევი
სხვა-და-სხვაა, მაგრამ მათი სათავე
ერთი და იგივეა, – ზითევსაც საბაზად
სყიდვა და ყალიბი დაედო. საყურად-
ღებო კიდევ ისაა, რომ ზითევი სა-
ნიჭარის შემდეგ გაჩნდა და პირდაპირ
მისგან წარმოსდგა. ეს მაშინ მოხდა,
როცა სანიჭარი ქალისკერძო საკუთ-
რებას აღარ შეადგენდა და მთელს
ოჯახსა და გვარს ეკუთვნოდა. ქალის
კერძო საკუთრებად ზითევი შეიქმნა
და საათაბაგოშიც სწორედ ამ თვი-
სებით განხვავდებოდა ზითევი სანიჭ-
რისაგან. ზითევს საერთო არა ჰქონ-
და რა ქმრის სამამულოსა და სასა-
ქონლოსთან და ამ განსხვავებამ და-

– 162 –

ჰბადა ქონებრივი განცალკევება ცოლ
სა და ქმარს შორის. განცალკევება

თავის თავად გაჩნდა და სცდებიან, როცა ამტკიცებენ, ვითომ აქ გავლენა ჰქონდა ბიზანტიისა და რომის სამართალს¹⁴³). ჯერ ერთი, მაჰადიანთა სჯულიც განცალკევებას აწესებს, - დაღესტანში, მაგ., ქმარსა და ცოლს კერძო საკუთრება აქვთ¹⁴⁴), და მაშასადამე გადაჭრით ვერ ითქმის, ბერძნებისა და რომაელების სამართალს ჰქონია გავლენა, თუ მაჰადიანებისას. მეორედ, ქართულს ზითევსა და საცოლ-ქმრო ქონებრივს დამოკიდებულებას საფუძველი უფრო საზოგადო ჩვეულებაში აქვს, იმ სყიდვასა და ყალიბში, რომელიც ყველგან არსებობდა და არავის კერძო ადათი არა ყოფილა. ჩვენს მთაში ეხლაც იციან სათავნო, რომელიც დიაცის საკუთრებას შეადგენს და იგივე ზითევია.

¹⁴³) Зак. и Об. на Кав., I, 143-4.

¹⁴⁴) Зак. и Об. на Кав., II, 196-7.

ეს სათავნო ნამდვილი ეროვნული დაწესებულებაა, თუმცა, რასაკვირველია, საზოგადო ჩვეულებასაც ემსგავსება.

ყველგან ზითევი მაშინ დაარსებულა, როცა სყიდვას ნელ ნელი თავისი ძალა და მნიშვნელობა დაუკარგავს. იმ დროს არც ქალი იყო უწინდებურად ოჯახის ნივთი და გათხოვების დროს თან ატანდნენ მთლად ყალიბს, თუ არადა, ნაწილს მაინც¹⁴⁵). სწორედ ქართული ზითევიც ყალიბის საქმე ყოფილა. ყალიბის თვისება ეხლაც ცხადად ეტყობა საგლეხო ზითევს. ზემო ქართლში, მაგ., სასიძომ ფული უნდა მიუტანოს საცოლოს ოჯახსა და იმ ფულით ქალს ზითევს უმზადებენ.

სხვაფრივ არის მთაში. იქ ქალს პატარობიდგანვე თითონ ოჯახი აძლევს სათავნოს. ამის მიზეზი ისაა, რომ მთაში უფრო წაგვრით ირთვენ

¹⁴⁵) Первобытное Право, II. 137-140.

ცოლსა და სყიდვას თითქმის სრულად არ მისდევენ. ხოლო სადაც წაგვრაც იციან და სყიდვაც, სახელდობრ დაღესტანში, იქ ზითევი სყიდვისგან წარმომდგარა.

საათაბაგოს ზითევი ორ გვარია: სამამულო და სასაქონლო (მუხ. მზ.), ე. ი. უძრავისა და მოძრავის ქონებისაგან შესდგება. რომაელების ზითევიც (dos) ასეთი იყო ¹⁴⁶). აღბუღა განმარტავს, თუ რითი განსხვავდება სამამულო ზითევი სასაქონლოსაგან. ეს განსხვავება მარტო გარეგანი არაა. სამამულო ზითევი შეადგენდა განცალკევებულს საკუთრებას, რომელთანაც ქმარს ხვალი არა ჰქონდა. როცა კაცს ცოლს მოსტაცებდნენ, სულ ერთია, ძალით თუ ნებით, სამამულო ზითევი ქალის სამშობლოს უკანვე უნდა დაჰბრუნებოდა. თუნდაც წაგვრილი ქალი შვილოსანი იყოს, მაინც ქმარს სამამულოსაგან არა ერგება რა

¹⁴⁶) Р. Зомъ, стр. 300-1.

და მთლად სამშობლოსი არისო. სასაქონლო ზითევზე ეს არ ითქმის. ამ ზითევში ქმარსაც თითქო წილი ედო. მაგ., თუ წაგვრილი დიაცი სასაქონლო ზითევის ქმარ-ყოფილის სახლში დასტოვებდა, არც დიაცსა და არც იმის სამშობლოს ნება არა ჰქონდათ ქმარყოფილისათვის გამოერთმიათ, – დიაცისა ისაა, რაც წაგვრის დროს თან წაიღო. ამ მხრივ საათაბაგოს სასაქონლო ზითევი ცოტა არ იყოს, მიაგავს რომაელების dos-ს, თუმცა მათ შორის განსხვავებაც არის ¹⁴⁷). ზითევის ბედსა და მომავალზე დიდი გავლენა ჰქონდა ეგრედ წოდებულს შვილოსნობას. აღბუღა ამბობს, ზითევის მდგომარეობა დამოკიდებულია იმაზე, ქალს შვილი დარჩა, თუ არაო. როცა ქმარი „დასნეულებულს“ ცოლს

გაეყაროს, „დედაკაცი ზითევს ნუ ითხოვს, თუ შვილ დარჩესო“ (მუხ. რმა). თუ დიაცი დაქვრივდეს და „შვილი

¹⁴⁷⁾ ibid. სტრ. 301-3.

– 166 –

არ ედგას“, „მაშინ ზითევი გაყვეს დაუკლებლად“, და როცა უშვილოსნო მოკვდეს, „მისა სამშობლოსა მართებსო“ (მუხ. პბ) ¹⁴⁸⁾. შესანიშნავია, რომ საათაბაგოს სასაქონლო ზითევი, ერთს შემთხვევაში, ძველ გერმანელების ზითევს გვაგონებს. ტაციტი, მაგალითებრ, მოწმობს, გერმანელებს ჩვეულებად აქვთ, ცოლმა ზითევში ქმარს იარაღი უნდა მიუტანოსო ¹⁴⁹⁾. იგი ჩვეულება საათაბაგოშიაც სცოდნიათ და ამიტომ აღბუღა სწერს, თუ შვილოსანი დიაცი დაქვრივდეს, „აბჯარი შვილთა მართებსო“. ეს აბჯარი ცოლს უნდა მიეტანა ზითვად და შვილის საკუთრება იყო. დანარჩენი სასაქონლო ქვრივს ეკუთვნოდა და თუნდაც დაქვრივებული მეორედ გათხოვებულიყო, სასაქონლოს ვერავინ შეეცილებოდა. მაგრამ, როგორც

¹⁴⁸⁾ რომისა და ბიზანტიის სამართალიც ამას ამბობდა, Зак. и Об. на Кав. I, стр. 137ю

¹⁴⁹⁾ Первобытное Право, II. 147.

– 167 –

უკვე შევნიშნეთ, სამამულო ზითევზე ესევე არ ითქმის: იგი შვილისაა და სამართალი ქვრივს დიაცს ავალებს – სამამულოსაგან შვილს „ნურცა რას გაუყიდის, ნურც რას გაუცემსო“.

რატომ? სამამულო ზითევი დედის საგვარეულო საკუთრებას შეადგენდა და რადგანაც შვილს კოლნატური დამოკიდებულება ჰქონდა დედის გვართან, სამამულო ზითვის გასყიდვა და გაცემაც არ შეძლებოდა. სამამულოს გაცემა მხოლოდ ერთის გზით შეეძლო ქვრივ დიაცსა, – ეს მაშინ, როცა სულის საცხონებლად მონასტერს შე-

სწირავდა. ამ შესაწირავს აღბუღა კრძალვითა და მოწიწებით იხსენიებს – „თუ მონასტერთა შიგა შესწიროს, მას შვილნი ნუ ეცილებიანო“ (მუხ. პბ).

საყურადღებოა, რომ ყველგან სამამულოს შეწირვა სასულიერო წოდებას დაუწესებია. ძველ ინდოეთში იგი ბრამინებმა შემოიღეს, პირველად მათ შეახეს ხელი საგვარეულო მამულს და, რასაკვირველია, შეწირულსაც

– 168 –

თითონ ჰხმარობდნენ ¹⁵⁰). ევროპასა და კერძოდ გერმანიაშიაც ასე მოხდა – მამულს მხოლოდ ეკკლესიასა და მონასტერს სწირავდნენ და სასულიერო წოდებაც უქადაგებდა, თუ რა დიდი რამეა შეწირვა ¹⁵¹). ჩვენშიაც შეწირვა სასულიერო წოდებამ შემოიღო თავის სასარგებლოდ. პირველად ამ წოდებამ დაარღვია ის ძველი სამამულო წესი, რომელიც ადგენდა – მამული გვარის განუყოფილი საკუთრებაა და მისი გაცემა არ შეიძლებაო. უეჭველია, არც საქართველოს სასულიერო წოდება ასცდა ანგარებასა და, თუ აღბუღა ამბობს, სამამულოს შეწირვას შვილნი ნუ ეცილებიანო, სხვათა შორის, აქ ანგარებაც მოქმედობდა. სამამულოს შეწირვას სხვა მნიშვნელობაც აქვს. ყველგან შეწირვა მაშინ გაჩენილა, როცა საგვარეულო წყობილება დაშლილა, და საათაბაგოს შე-

¹⁵⁰) *Первобытное Право*, I. 51.

¹⁵¹) *Зак. и Об. на Кав.* I, 206.

– 169 –

წირვაც გვიჩვენებს, რომ იქაც მამული გვარის ხელ უხლებელი საკუთრება აღარ ყოფილა და საგვარეულო წყობილება მოსპობილა. ისტორია ამტკიცებს, სულ პირველად სასაქონლოს შეწირვა გაჩნდაო. ასეთს შეწირვას საათაბაგოშიაც ვპოვებთ (მუხ. როვ). და, რასაკვირველია, ჩვენშიაც იგი უფრო ადრე უნდა გაჩენილიყო, რო-

გორც სხვაგან. სამართალი ამბობს, ვერც ამ შეწირვას შეეცილებიან შვილნიო...

სხვა იყო გლეხის ქალის ზითევი. იგი მხოლოდ სასაქონლოსაგან შესდგებოდა. ალბად ჩვეულება უკრძალავდა, ქალისათვის ზითევში მამული მიეცათ და ან როგორ მისცემდნენ? გლეხს ხშირად საკუთარი მამული არა ჰქონდა და თუ ექნებოდა, ისიც ისე ცოტა, რომ ზითვად გაცემა საძნელო იყო. აღბუდა აწესებს, თუ დიაცი გლეხი უშვილო მოკვდეს, „ზითევი ნახევარი სულისა საურვად გაუშვან და ნახევარი სამშობლოსა მარ-

– 170 –

თებსო“. აქ „სულის საურავი“ სრულიად მიაგავს „მონასტერთა შიგა შეწირვას“. როცა შვილოსანი მოკვდებოდა, მაშინ? – „აბჯარი ვაჟსა და საქონელი ქალსა“, მაგრამ, თუ მარტო ქალი დარჩეს, დედის ზითევი მთლად იმისიაო (მუხ. პგ).

X

აღბუდა ამბობს, ოჯახის უფროსი მამაა და უფლებაც იმას აქვს შვილებზედაო. ხოლო იგი უფლება ისეთი განუსაზღვრელი არ იყო, როგორც, მაგ., რომში, სადაც მამას ნება ჰქონდა შვილი მოეკლა, გაეყიდა და სხ.¹⁵²). სჯულ-მდებლობის ისტორიიდან სჩანს, რომ საგვარეულოს წყობილების დროს შვილი მამის სახლში პურადად სრულიად დაჩაგრული ყოფილა და მხოლოდ ცოტაოდენი უფლება თუ ჰქონია სამამულოსა და სასაქონლოზე. საოჯახო განვითარება

¹⁵²) Зомъ, Институції Римскаго Права, 311-314.

– 171 –

და წინ-მსვლელობა იმაში მდგომარეობდა, რომ შვილს თავისუფლება მოეპოვა და ყოველ გვარი უფლება შეეძინაო¹⁵³). საათაბაგოს განვლილი

ჰქონდა საგვარეულო წყობილება და შვილიც პირადად და ქონებრივად უფლებას მოკლებული არ იყო. ეგრედ წოდებულ გაძევებას გარდა, მამას სხვა გზით ვერ შეეძლო შვილის საოჯახო უფლება უარ-ეყო. გაძევებაც არ სწარმოებდა ისე მკაცრად და სასტიკად, როგორც ბარბაროსულ და საგვარეულო წყობილების დროს სწარმოებს¹⁵⁴). იგი ნიშნავდა მარტო უმამულოდ და უსარჩოდ რაიმე „შეცოდებისათვის“ შვილის სახლიდგან გაგდებასა და მოკვეთას: თუ რომელიმე შფოთიანი და ავ-ხასიათიანი შვილი მამას „ეავკაცება“, ნება აქვს თავიდან მოიშოროს და მამულზე ხელი

¹⁵³) *ibid.* 314-5.

¹⁵⁴) *Совр. Об. и др. Зак. II*, 165-174.

– 172 –

ააღებინოსო. მაგრამ აღბულა ადგენდა, ამ სასჯელსაც გასინჯვა და გამონახვა ესაჭიროება და მამამ შვილი მიხედვით არ უნდა გააძეოსო. ამას გარდა, თუ გაძევებული კარგად მოიქცევა, „თავმოთნედ“ მოეპყრობა მამასა, „რა მამა გარდახდეს (გარდაიცვალოს), მამულისა მოსაქმეობასა ვერვინ მოუშლისო“. მაგრამ თუ არ დასცხრა, მამას ისევ „ეავკაცა“, „ნურავინ რას ასაქმებინებს მამულსა თანაო“ (მუხ. ნთ). საათაბაგოს გაძევება საზოგადო და უძველესი ჩვეულებაა, რომელსაც მისდევდნენ ინდოელი, რუსნი და სხ. ეხლაც ვპოვებთ ამ ჩვეულებას ოსებში¹⁵⁵).

აღბულა სხვა გვარ გაძევებასაც აღწერს, სახელდობრ, როცა „ძმამან ძმა ანუ მეყვისი გააძოს და მამულისაგან გააბეზროს“. ეს მეორე გაძევება სულ სხვაა და პირველთან საერთო არა აქვს. რა.ძმისაგან ძმისა ანუ მეყვისის გაძევება

¹⁵⁵) *Совр. Об. и Древ. Зак. I*, 170-1.

– 173 –

დანაშაულობას შეადგენდა და ამიტომ სამართალი აწესებდა, როცა ასეთმა გაძევებულმა „რაგინდარა გარეთით აწყინოს, ნუცარად მიეთვლებისო“. ეს კიდევ არაფერი: თუ გაძევებული სახლში დაბრუნდება და „მამულის მოსაქმე“ შეიქნება, შეუძლიან გამძევებულს „საუწესო“ გადაახდევინოსო (მუხ. მთ). მაშასადამე, ძმისაგან ძმისა და მეყვისის გაძევება საოჯახო დანაშაულობა იყო, მამისაგან შვილის გაძევება-კი წესისა და რიგის აღმადგენელი სასჯელი და ოჯახის მამას ეკუთვნოდა.

ცხადია, რომ საათაბაგოში გაძევება ალაგმული და ფრთებ-შეკვეცილი ყოფილა. პირველ დროს, როცა საგვარეულო წყობილება არსებობს, გაძევება გვარის მოვალეობაა. მამული მთლად გვარს ეკუთვნის და ბოროტ-მომქმედი გვარმა უნდა გააძოს და არა კერძო კაცმა, თუნდა იგი კაცი ოჯახის უფროსიც იყოს. მაშინ გვარის კაცს, გაძევებას გარდა, სხვა სასჯე-

– 174 –

ლი არა სდევს. ასე გასინჯეთ, თვით უმძიმესი დანაშაულობაც-კი, როგორც, მაგ, მამისა, შვილის და ძმის მოკვლაა, სისხლის დაურვებას არ თხოულობს და მხოლოდ ბრალდებულის გარდახვეწით უნდა გათავდეს. კერძო კაცის დანაშაულება მთლად გვარის დანაშაულებაა და გვარი ხომ თავისს თავს სისხლს არ დაუურვებსო ¹⁵⁶). საათაბაგოში გაძევებას სხვა ხასიათი და თვისება ჰქონდა. პირველად, რომ იქ გაძევება მამის საქმე იყო და არა გვარისა, მეორედ – აღბუღა გაძევებას არ სჯერდებოდა და სხვა სასჯელსაც სდებდა საოჯახო ბრალს. მაგალითებრ, ძმისა და მეყვისის მკვლელს იგი გაძევებას არ აკმარებს: ასეთი ბოროტ-მომქმედი „ამა სოფელსა ძლივს-ღა ინახვის კაცთაგან“, „არავისგან მოხსენება უნდა“, მაგრამ ორ-კეცი სისხლიც

უნდა გადახდესო (მუხ. კგ). ძმობას და ნათესაობას განუვლია საგვარეულო დრო და ქრისტიანულს მოძღვრებას გავლენა და მნიშვნელობა მოუპოვებია. სამართალი წყევითა და კრულვით სდევნის ძმისა და მეყვისის (ნათესავის) მკვლელობას, – იგი მკვლელა „საღმთოდ ბრალია და საკანონო არის ას კეციო“. დიდის რისხვითა და წყრომით გრგვინავს ეკლესია მეტადრე ძმის ღალატით მკვლელობის გამო, – „ვინცა უშველოს და შეიწყნაროს, კრულ და წყეულ, შეჩვენებულ იყავნო“ (მუხ. რდბ). მოკვლას გარდა, სამართალი სასტიკად ეპყრობოდა ყველას, ვინც ძმას თვალეხს დასწევდა და ასოს მოჰკვეთდა (მუხ. რდგ).

ოჯახს ნაშვილებიც ეკუთვნოდა. სამართალი ნაშვილებს ერთ-სახლიანს უწოდებს და ეს გარემოებაც ამტკიცებს, რომ საათაბაგოს შინაური ცხოვრება შორს იდგა საგვარეულო წყობილებაზედ. შვილად აყვანა გან-

ვითარებულის ცხვრების შედეგია და სრულიად არ შეესაბამება ასეთს პირვანდელს საგვარეულო ცხოვრებას, როგორც, მაგ., სვანეთის ცხოვრებაა ¹⁵⁷), სადაც შეილებულება უარყოფილია. საათაბაგოს ნაშვილები უფრო რომაელებისას მიაგავს ¹⁵⁸), თუმცა თავისებურობაც ეტყობა.

აღბულა ამბობს, მამას ნაშვილების გაძევებაც ძალუმს, მაგრამ ამ შემთხვევაში ისე უნდა მოიქცეს, როგორც ნამდვილ შვილის შესახებო. თუ ნაშვილები „ღალატს და შეცოდებას თავხედობით“ არ მოინანიებს, არც მამული ერგებო. აღბულა არ იხსენიებს: ქალსაც ნება აქვს ვინმე შვილად აიყვანოს და თითონ იმის

შვილად აყვანა შეიძლება, თუ არაო.
ყველა ამას რომაელების სამარ-
თალი იხსენიებდა, მაგრამ რომში ნა-
შვილები უფლებით დაბლა იდგა

¹⁵⁷⁾ Зак. и Об. на Кав. II. 4-5.

¹⁵⁸⁾ Зомъ, 309-311.

– 177 –

ღვიძლ შვილზედ, საათაბაგოში-კი
თანასწორი იყო. განსხვავებაც სწო-
რედ ამაში მდგომრეობდა.

ნაშვილებისაგაწ განირჩეოდა შვი-
ლებული სიძე, ჩვენ დროს წოდებული
ზედ-სიძედ. შვილებულების პირვანდე-
ლი და უწინარესი ღრმა საგვარეუ-
ლოა. საგვარეულო შვილებულება
კიდევ იმას ნიშნავს, რომ შვილად
აყვანა მთელ გვარის ნება დაურთვე-
ლად არ შეიძლება და თითონ ნაშვი-
ლები უცხო გვარისა არ უნდა იყოს ¹⁵⁹⁾.
საათაბაგოს სიძის შვილებულებას სხვა
აზრი და მნიშვნელობა აქვს და რუ-
სეთის ჩვეულებას უფრო მიაგავს, სა-
დაც ზედ-სიძეს ეკონომიურად უცქე-
რიან და სამუშაოდ, მამულის მოსავ-
ლელად შეჰყავთ სახლში. ასე იყო
საათაბაგოშიც. აწინდელს დროს ზედ-

¹⁵⁹⁾ Первобытное Право, I. стр. 161-
2. ეხლაც ხევსურეთში მარტო გვარის კაცს
იშვილებენ ხოლმე, Зак. и Об. на Кав.
II. 111.

– 178 –

სიძეობამ ხასიათი იცვალა. ფშავ-ხევ-
სურეთში, მაგ., ზედ-სიძეს იმიტომ
შოულობენ, რომ ქალს მემკვიდრეო-
ბა არ დაეკარგოს და ოჯახის მამული
სხვის ხელში არ გადავიდესო ¹⁶⁰⁾. სი-
ძის შვილებულება ორ-გვარი იყო –
წიგნით და უწიგნოდ. წიგნით შვილე-
ბულს სიძეს უფრო დიდი უფლება
ჰქონდა. მაგალითებრ, გაყრის დროს
მამულის ნახევარი იმას უნდა რგებო-
და, თუმცა ეგრეთ-წოდებულს
საუხუცე-
სოს მამულის პატრონს ვერ წაედავებო-

და. წიგნით შესულს ზედ-სიძეს თავისი კერძო საკუთრებაც მოეპოვებოდა, – „შეტანილი და დახვედრებული თავ-თავისი გაიტანონო“ (მუხ. რნწ) და ეს იმას ნიშნავდა, რომ თითოეულს საკუთარი მოძრავი ქონება აქვს, რომლის გაყოფა არ შეიძლებაო. უწიგნოდ შესულს ნაკლები უფლება ჰქონდა: პატრონის მამულზედ ხელი არ მიუწვდებოდა და გაყრის დროს

¹⁶⁰⁾ Зак. и Об. на Кав. II, 90-1, 115.

მხოლოდ „შეტანილი და ჭირნახუ-ლი“ უნდა გაეტანა, ე. ი. თავისი მოტანილი ქონება და მონაგები. „შეს-მულ-შექმული“, სახლის საერთო და-ნახარჯი არ იანგარიშებოდა (მუხ. რნთ).

სხვათა შორის, გაყრაც გვიჩვენებს, თუ როგორ იყო მოწყობილი საათა-ბაგოს ოჯახი. გაყრის ხასიათსა და თვისებაზეა დამოკიდებული ოჯახის თითოეულ წევრის პიროვნული და ქონებრივი უფლება. საზოგადოდ აღიარებულია, რომ საგვარეულო ცხოვ-რება ხელს არ უწყობს გაყრასა. ასე ყოფილა ძველად ყველგან, მაგ. ინ-დოეთში ¹⁶¹⁾, ასეა ეხლაც ჩვენს მთა-ში ¹⁶²⁾. ფეოდალობის დროს ევრო-პაში ხალხს უშლიდნენ გაყრას, – პა-ტარა ოჯახი დიდს ხარჯსა და გარ-დასახადს ვერ აიტანსო ¹⁶³⁾. ჩვენი სჯულ-მდებელი ვახტანგიც გაყრის წი-

¹⁶¹⁾ Первобытное Право, I. 46-52.

¹⁶²⁾ Зак. и Об. на Кав. I, 38.

¹⁶³⁾ Первобытное Право, I. 40-41.

წააღმდეგი იყო და ამ აზრით დააწე-სა ბატონის სასარგებლოდ „გასამყ-რულო“. რას ამბობდა აღბუღა? – თუმცა ათაბაგი გაყრას არავის უკრ-ძალავდა, მაგრამ ოჯახის განცალკე-ვებაც არ მოსწონდა: შვილს ნება აქვს მამას გაეყაროს, მაგრამ მამუ-ლისა გაყოფასა არას ემართლებისო“,

„მან სხვა მოიგოს მამის სიკვდილამდისო“. რად არ შეიძლებოდა მამულის გაყოფა? მიზეზი აქ ისაა, რომ საათაბაგოს ოჯახი დიდი და მრავალწევროვანი ოჯახია (семейная община), რომელსაც მიუცილებლად საერთო და განუყოფელი მამული უნდა ჰქონოდა. ყველგან დიდი ოჯახობა საგვარეულო წყობილებისაგან წარმოდგარა და პატარა ოჯახი (малая семья) დიდისაგან გაჩენილა. განუყოფელი მამული მხოლდ საგვარეულო წყობილებისა და დიდის ოჯახის ხვედრია. პატარა ოჯახს, სახლს იგი არ მოეპოვება. რადგანაც აღბუღას დროს ოჯახი არ დაპატარავებულიყო, მა-

– 181 –

მულის გაყოფაც არ შეიძლებოდა. სხვა გზით ვერ აიხსნება, თუ რატომ „შვილი მამულისა გაყოფასა არა ემართლების“. თითქო თითონ აღბუღაც ამტკიცებს ჩვენს აზრს. მამულის გაყოფა ათაბაგს კერძო ჩვეულებად მიაჩნია, – „იქნების ალაგისა და გვარის წესი, რომ უმცროს მამულოვნებით გაიყვანენ, თუ ცოლსა შეირთავსო“ (მუხ. ნ). მაშასადამე, მამულით გაყვანას საზოგადო წესი უკრძალავდა და ამას იმიტომ-რომ დიდი ოჯახი შეადგენდა საზოგადო შინაურს წყობილებას, რომელიც მამულის გაყოფას უარ-ჰყოფს. ვახტანგ-სჯულმდებელი თანაუგრძნობდა დიდ-ოჯახობას და გაყრაც ამ მიზეზით გააძნელა. მაგრამ იმის დროს დიდი ოჯახი საზოგა წესი აღარ ყოფილა და მხოლოდ სანატრელ საგნად გარდაქცეულა. საათაბაგოს სამართალი ცხადად ამტკიცებს, რომ რაც შემდეგში სანატრელი შეიქმნა, ის წინად ცხოველს ჩვეულებას შეადგენდა.

– 182 –

გაყრის დროს, უფროს ძმას, საკუთარ წილს გარდა, ცალკე საუხუცესოც უნდა მიეღო. საუხუცესო, რო-

მელიც ეხლაც იციან სვანეთსა და ფშავ-ხევსურეთში ¹⁶⁴), ძველადვე ცნობილი სამმო წილია. ჯერ ისევ ინდოელებისა და ირანელების სჯული აწესებდა, უფროს ძმას საუხუცესო ერგებო, და ამბობენ კიდევ, ვითომ ირანულებმა გადმოგვცეს ქართველებს საუხუცესო ¹⁶⁵). გადმოცემაზედ ვერას ვიტყვით, მხოლოდ ეს-კია, რომ საუხუცესო ძლიერ შორეულს დროს ეკუთვნის და დასაწყისი ისეთს ჩვეულებაში უძევს, რომელიც საყოველთაოა. ასეთს ჩვეულებას შეადგენს ეგრედ წოდებული წინაპართა თაყვანის-ცემა (Культъ предковъ). ყველა ისტორიულ ერს თავისი წინაპრები ოჯახის მფარველად აღიარებული ჰყოლია. უფრო-

¹⁶⁴) Зак. и Об. на Кав. II, 54-5.
91-115.

¹⁶⁵) *ibid.* I. 171-3.

სის ძმის საქმე და საღმთო ვალი ყოფილა ეზრუნა ოჯახის საკეთილდღეოდ. ხოლო ამისათვის საჭირო იყო წინაპართა პატივისცემა, მათი სულის მოხსენებო. საუხუცესოც ამიტომ ეძლეოდა უფროსს ძმას ¹⁶⁶). რადგანაც წინაპართა თაყვანისცემა საზოგადო ჩვეულებაა ¹⁶⁷) და ძველ დროს ქართველებიც მისდევდნენ ამ ჩვეულებას ¹⁶⁸). შესაძლოა საუხუცესო თავისთავადაც გაჩენილიყო საქართველოში. ყოველ შემთხვევაში, საათაბაგოს საუხუცესოსა განსხვავებული ხასიათი და თვისება ჰქონდა. ჯერ ერთი, რომ იგი ყველა ოჯახისათვის სავალდებულო არ იყო: „თუ არა ოდეს ქმნილა გვარსა შიგაო“ (მუხ.ნ.). ეს ნიშნავს, რომელსამე გვარს შეიძლება საუხუცესო ჩვეულებ-

¹⁶⁶) Совр. Об. и др. Зак. I. 324-6.

¹⁶⁷) Мэнъ, гл. III и IV, Културъ предковъ.

¹⁶⁸) როგორც მატიანეც მოწმობს, „მტკიცე და უფროსი საფიცარი მათი იყო საფლავი ქართლოსისა“ ე.-ც-ბა, I. გვ. 21.

ბად არა ჰქონდესო. როგორც „უმცროსის მამულოვნებით გაყვანა“, ისე საუხუცესო «ალაგისა და გვარისა წესს» შეადგენდა. მეორედ, ინდოელების სამართალი, რომელიც ახლოსდგას ძველ სპარსელების სჯულზე, აღნიშნავს საუმცროსოსაც; აღბუღა-კი საუმცროსოს არ იხსენიებს *). საათაბაგოს საუხუცესო სამგვარია და თითოეული ცალკეა განმარტებული: დიდებულს „ერთი უკეთესი სოფელი საუხუცესოდ“ (მუხ. რნე.), ხოლო „გლებიანს მარტო ერთი გლებიო“ (მუხ. რნდ). გლებიანი აზნაურსაც ეთქმოდა და, ჩვენის აზრით, გლებიანის საუხუცესო სააზნაურო იყო. გლებს საკუთარი საუხუცესო ჰქონდა – (უხუცეს ძმასა ან თავნი სახლი, ან ერთი ვენახი, ან უფროსნი ჭურ-

*) ვახტანგი ამბობს, გაყრაში არისო: ს ა უ ფ რ ო ს ო , ს ა უ მ ც რ ო ს ო და ს ა შ უ ა ლ ო, მუხ. რ. მნიშვნელობა თითოეულისა ნახ. Совр. Об. и Древ. Зак. I. 324-39.

ნი საუხუცესოდაო“ (მუხ. რნვ). ცხადია, საათაბაგოში საუხუცესოც „გვარსა ზედა“ დაფუძნდა და წოდებრივი ფერი დაედო.

ოჯახს, მამულს გარდა, მონაგებიცა ჰქონდა. იგი ოჯახის წევრის კერძო საკუთრებას შეადგენდა – „მონაგები თავ-თავისი გაყვესო“. სხვათა შორის, ამითი განირჩეოდა მონაგები მამულისაგან. მაგრამ თუ ერთს ძმას „მონაგები მეორეს გულისათვის დაკარგოდეს“, მაშინ ვისაც მონაგები დარჩენია, მეორეს შუაზედ გაუყოსო (მუხ. რნდ). აღბუღა მონაგებს აღწერს მხოლოდ დიდებულისა და გლებიანის გაყრაში და არას ამბობს, როგორ იყოფდნენ გლებები თავიანთ მონაგებს. მამულისა და მონაგების განსხვავება ამტკიცებს, რომ საათაბაგოშიაც საოჯახო ქონებრივი დამოკიდებულება და ურთიერთობა საზოგა-

დო კანონისამებრ აღორძინდა. სულ ძველად ყველგან მამული და მონაგები გვარის საერთო საკუთრება ყო-

– 186 –

ფილა ¹⁶⁹), მაგრამ როცა საგვარეულო წყობილება მოსპობილა, წინად მონაგები განკერძოებულა და განცალკევებულა. ეხლაც ჩვენს მთის ხალხს მონაგები ოჯახის საერთო საკუთრებად მიაჩნია და თუ ასე იყო საათაბაგოში, ამის მიზეზი ისაა, რომ იქ ოჯახს საგვარეულო დრო განვლილი ჰქონდა.

ანდერძი უფრო ასაბუთებს ჩვენს აზრს. სჯულ-მდებლობის ისტორია ამბობს, ანდერძი მაშინ გაჩნდა, როცა ოჯახში ადამიანმა თავისუფლება შეიძინა და ხურვილიხამებრ შეეძლო მამული თუ მონაგები სხვისათვის გარდაეცაო. პირველ ხანებში, როცა გვარი მეფობდა და ბძანებლობდა, ანდერძიც საგვარეულო ყოფილა და საოჯახო ქონება მხოლოდ გვარს ეანდერძებოდა. შემდეგ ჩვეულება შე-

¹⁶⁹) Совр. Об. и Др. Зак. I, стр . 119-21. შეადარე Первобытное Право I. 49.

– 187 –

იცვალა. ჯერ მონაგებისა და მერე მამულის ანდერძით გადაცემა, გვარს გარდა, სხვაზედაც შესაძლო შეიქმნა. სასულიერო. წოდებამ მოახდინა ეს ცვლილება ¹⁷⁰). საათაბაგოშიაც ანდერძს საზოგადო გზით უვლია. პირველად რომ იქაც ანდერძს არა რაიმე დაბრკოლება წინ არ ეღობებოდა, – „სიკვდილისა შემდგომად-და იქნების მტკიცე და დასტურებული“, „სიცოცხლესა შინა ორივე ხელეწიფების: გინა მოშლა, გინა გათავებაო“. რასაკვირველია, ყოველივე ეს მარტო მონაგებს-კი არა, მამულსაც შეეხებოდა და საყურადღებოა, რომ ა ეხლაც აჭარაში სახლის უფროსს ნება

აქვს საგვარეულო მამულიც-კი სხვას გარდასცეს და მემკვიდრენი მშრალ-ზე დასტოვოს ¹⁷¹). მეორედ, საათაბაგოს ანდერძიც სასულიერო წოდების საქმე ყოფილა, - „ნაბრძნობილ არს

¹⁷⁰) ibid. 51-2.

¹⁷¹) Арх. пут., стр. 65.

- 188 -

წმიდათა მამათა სჯულთა სამოძღვრებლადაო“ (მუხ. ნწ), დასძენს აღბულა. მართალია, ათაბაგი „წმიდათა მამათა“ ასახელებს, მაგრამ ქრისტიანობის წინად, კერაპობის დროს, ქართველებსაც ჰყავდათ ქურუმნი, რომელთაც საპატო და თავი ადგილი ეჭირათ ცხოვრებაში ¹⁷²). ამ ქურუმთა გაელენა და ანგარება ცნობილია და ამიტომ საბუთი გვაქვს დავასკვნათ, რომ ანდერძი იმათ დააარსეს თავიანთ სასარგებლოდ და გვარს გამოჰგლიჯეს მამული და მონაგები...

საათაბაგოში სამამულო დამოკიდებულება მოწყობილია ფეოდალურად. წოდებრივი ურთიერთობა მამულის ჭერაზედ დამყარდა და ვასალი თავისი მამულით პატრონის ხელთ იყო. ძალა და უფლება პატრონს ეკუთვნოდა და როცა პატრონი - ეს ევროპიელის ჯურის სენიორი - ვისმე მამულს უბოძებდა, პირობასაც ართმევდა -

¹⁷²) „Извѣстія...“ Гана, 68.

- 189 -

მემსახურეო, როგორც თითონ ვალდებული იყო სამსახური გაეწია სიუზერენისთვის. ასეთმა ურთიერთობამ მამულსაც თავისებური ხასიათი დააჩინა. თუ მამულის მქონე სამსახურზე უარს იტყოდა და ან რასმეს დაამავებდა, პატრონს უფლება ჰქონდა მისთვის მამული ჩამოერთმია. აღბულა ამბობს, თუ ვინმე შეასმინეს პატრონსა, მაშინ ამ უკანასკნელს ნება აქვს დამნაშავეს მიაყენოს „მორბევა, მამუ-

ლის წაღება და გაძევება და დიდხანს ღარიბობას ყოფა და ბედითად სიარულიო“ (მუხ. მა). კერძოდ ჯაყელსა და მაწყურელს სამართალი ავალეხს, თუ დიდებულმა დიდებული მოჰკლას და „ვერ ამოუვიდეს და გარდაიხვეწოს, მამული პატრონსა აქვნდეს ჯაყელსა და მაწყურელსაო“ (მუხ. ბ). აზნაურზე ნათქვამია, თუ „ვერ ამოუვიდეს და გარდაიხვეწოს, მამული აგრევე პატრონმა დაიჭიროს“... (მუხ. ე). ერთის სიტყვით, „საპატრონო“ – ეს საათაბაგოს ფეოდი-პატრონს

– 190 –

ეკუთვნოდა და მამულის ბოძებასა და ჭერას ზედ მოსდევდა მორჩლება და ერთგული სამსახური. ევროპიელ სენიორს თავის ფეოლში ყველაფერი ეკითხებოდა, იგი ბატონიც იყო და პატრონიც. ასეა საათაბაგოშიაც. როცა დიდებული ან სხვა ვინმე აზნაურს „გაუპატიობდა“, პატრონს უნდა მიეცა პასუხი დამნაშავესთვის და თუ არ მისცემდა, სისხლი ეზღო და დაეკმაყოფილებინა თავისი „გაუპატიობელი“ აზნაური (მუხ. ლვ). მაგრამ ფეოდალური აგებულება მხოლოდ გარეგანი სახე იყო სამამულო ურთიერთობისა. სულ სხვაა ამ ურთიერთობის შინაგანი აგებულება.

ჯერ ისევ სტრაბონმა აღნიშნა, ივერიაში მამული საგვარეულოა და მიწათ-მომქმედნი საკუთარს წოდებას შეადგანენო ¹⁷³). არიელ ერთა ჩვეულებ-

¹⁷³) *ibid.* საკვირველია ასე დიდად რად სცდება ბ-ნი კოვალევსკი, როცა ამბობს, ვითომ სტრაბონი მოწმობდეს, რომ ქარველნი, იმის დროს, უბინადრო ერი, ეულნი ყოფი-

– 191 –

ბა თხოულობდა, მიწა საგვარეულოდ ჰქონოდათ და ეხმარათ ¹⁷⁴). საქართველოშიაც სულ პირველად ასეთი სამამულო წყობილება არსებობდა. ჟამთა ვითარებამ შესცვალა ძველებური მიწის ჭერა და აწინდელს დროს მხო-

ლოდ მთაში მოიპოვება პირვან-
დელი სამამულო წყობილება, მაგ.,
ხევსურეთში ხატის მიწა და ტყე სა-
გვარეულო საკუთრებაა¹⁷⁵). რაკი სა-
ათაბაგოს განვლილი ჰქონდა საგვა-
რეულო ცხოვრება, მამულის საქმეც
სხვაფრივ იყო მოწყობილი. აღბუღა
არც-კი ამბო ბს, მამულის დასაკუთრე-
ბა და ხმარება საგვარეულოდ შეი-
ძლებათ, იგი აღნიშნავს მხოლოდ

ლიყვნენ. Зак. и Об. на Кав. I, 57.

სტრაბონი სულ სხვა ამბავს გარდმოგვცემს და
აღნიშნავს, ივერიაში ერი ოთხ წოდებად გა-
ნიყოფება და მესამე წოდებას შეადგენენ მე-
ომარნი და მ ი წ ა თ მ ო მ ქ მ ე დ ნ ი ო , Ганъ,
„Извъстия...“ სტრ. 68.

¹⁷⁴) Первобытное Право, I. гл. I.

¹⁷⁵) Зак. и Об. на Кав. II, 106-9.

– 192 –

სახლის, ოჯახის მამულს. ამ მამულ-
ში ყველა ერთ-სახლიანს თანასწორი
წილი აქვსო. მაშასადამე, მამული
საოჯახო და კერძო საკუთრებას შეა-
დგენდა და არა საგვარეულოს. სწო-
რედ მამულის ასეთმა თვისებამ დაჰბა-
და თავისებური ბოროტმოქმედება,
რომელსაც სამართალი დაჭერას უწო-
დებს. დაჭერა ნიშნავდა სხვის მამუ-
ლის დაჩემებას, დაპატრონებას. რო-
გორც სჩანს, იგი დაჭერა მეტად გახ-
შირებული საათაბაგოში და სჯულ-
მდებელი ამ „ჟამთა სიავესა“ სასტიკს
ყურადღებას აქცევს. შესანიშნავია,
რომ აჭარაში ეხლაც მამულის დაჭე-
რა იშვიათი ამბავი არ არის და ბევრ-
ჯელ სისხლის ღვრასაც ჰბადავს¹⁷⁶).
აღბად ეს ბოროტ-მოქმედება ძველა-
დგან დარჩენილა. ყველა წოდებას
სჭირებია ეს სენი და აღბუღაც საყო-
ველთაოდ აწესებს, – თუ ვინმე სხვის
მიწა დაიჭიროს, „ოდესცა სამართალი

¹⁷⁶) Арх. пут., сტრ. 49.

– 193 –

იმოვნოს, ნაჭამითა დაუდვას იგი ად-
გილი მან კაცმანო“ (მუხ. ნბ), ე. ი.

მიწაც დაუბრუნოს და რაც შემოსავალი უქამია, ისიცაო. დაჭერისაგან განსხვავდებოდა ეგრედ წოდებული სამამულოს შევედრება, რომელიც ნებაყოფლობით მამულის მიცემასა და თხოვებას ჰნიშნავდა. აღბუღა მარტო გლეხზედ ამბობს, მამული შევედროსო, და ასეც უნდა ყოფილიყო., რადგანაც მხოლოდ გლეხს ადგა გაჭირვება უმამულობის გამო. სამამულო შევედრებაც შეიძლებოდა ბოროტებად გადაქცეულიყო. ეს მაშინ, როცა „შევედრებული შეუმაგრდეს და აღარ მისცეს“. ამ შემთხვევაში შევედრებასაც ის მოსდევდა, რაც დაჭერას - „ოდესცა სამართალმან დაადებინოს, ნაჭამითა მისცესო“. შევედრებულს მამულს, რასაკვირველია, კარგი მოვლა ესაჭიროებოდა და მოვლას კიდევ ხარჯი უნდოდა. როცა მამულს უკანვე დაუბრუნებდნენ პატრონს, შევედრებელს რაც მამულის მოვლაზე

– 194 –

დაუხარჯნია, ის „ნაჭამში“ ნუ მიეთვლებისო (მუხ. ნდ) დანახარჯს ნუ მისცემსო.

აღბუღა საკმაოდ ვრცლად აღწერს სამამულო საქმესა და თავის ადგილას ამ საგანს ჩვენც განვმარტავთ. აქ დავსძენთ, რომ საათაბაგოში მამულს დიდი პატივი ედვა. აღბუღას ერის ბურჯად მამული მიაჩნდა და ღონისძიებასაც აჩვენებდა, კაცი უმამულოდ არ დარჩენილიყო. მაგალითებრ, ათაბაგი ამბობს, მამულის პატრონს ვალში რომ მამული გაეყიდოს, გაყიდვის დროს ფასს „ჩამოუშვებენ“, ნაკლებად დააფასებენ, იქნება ისევ პატრონს დარჩეს, და ამას იმიტომ, რომ „ქვეყანაცა არა ამოსწყდებისო“ (მუხ. ჟვ). ღირსშესანიშნავია, რომ საათაბაგოს ძველებური ჩვეულება აქამომდე ხელ-უხლებლად დარჩა აჭარაში. ეხლაც მოვალე აჭარელს ვალში მამულს ვერ გაუყიდის და ვალი შრომითა და მუშაობით უნდა გადაახდევინოს, თუს არა-და –

მარტოი სახლი და საქონელი გაუყი-
დოსო ¹⁷⁷). დანარჩენ საქართველოშიაც
მდაბიო ხალხი თითქმის თაყვანსა
სცემს

მამულსა და დიდად-დიდი საჭიროება
უნდა იყოს, თუ გააბედვინებს გლესხ
მამული გაჰყიდოს. მხოლოდ ძველ
ფეოდალთა შთამომავლობას ამ ბო-
ლო დროს დაავიწყდა მამა-პაპეული
ჩვეულება...

მამულის პატივმა განსაკუთრებული
ხასიათი დასდო ხანის გამოსვლას (дав-
ность). რომაელთა სამართალი აწესებ-
და, ხანის გამოსვლით შეიძლება სხვის
მამული კაცმა დაისაკუთროსო ¹⁷⁸).
აწინდელ ევროპიელების სამართალიც
ამას ამბობს. ხანის გამოსვლა არ არ-
სებობს, როცა სამამულო ურთიერ-
ობა დაბალ წერტილზე სდგას და
განუვითარებელია, როგორც, მაგ.,
სვანეთსა და ხევსურეთში ¹⁷⁹). თუმ-

¹⁷⁷) Арх. пут., 65.

¹⁷⁸) Р. Зомъ, 161-3, 190-2.

¹⁷⁹) Зак. и Об. на Кав. II. 57, 100
101.

ცა საათაბაგოზე ეს არ ითქმის, მაგ-
რამ იქაც ხანის გამოსვლას ძალა და
მნიშვნელობა არა ჰქონდა, – „თუ
კაცსა კაცისა მამული ჰქონდეს ანუ
პატრონებისა საქმისაგან და ანუ სხვის
რისამე ჟამისა მოგვარებისაგან. .. ხანის
გამოსვლისათვის უსაქმობასა არავინ
ემართლებისო“ (მუხ. მგ). აღბუღამ
იცოდა, თუ რა ძნელი და მავნებე-
ლია უმკიდრო კაცის ცხოვრება, და
ხანის გამოსვლა უარ-ჰყო. ეხლა აჭა-
რამი ათ წლიურის ხანის გამოსვლა
მოქმედობს ¹⁸⁰), მაგრამ ამის მიზეზად
უცხოელი სამართალი შეიქნა. ათა-
ბაგმა-კი მხოლოდ ის დაადგინა, რომ
ხანის გამოსვლით გლესხ შეუძლიან
თავისუფლება შეიძინოს, კაცმა სხვის
სასაქონლო დაისაკუთროს და არა

მამულიო.

XI

პირვანდელ დროს ყველა ერის ცხოვრება მარტივი ყოფილა და იური-

¹⁸⁰⁾ Арх. пут., 65.

– 197 –

დიულ ურთიერთობასაც არა ჰქონია ფართო და ვრცელი მოედანი. მხოლოდ განვითარებასა და მოქალაქეობას შეჰფერის მრავალ გვარი იურიდიული გარიგება (юридическая сделка), ხელ-შეკრულობა (договор) და სხ. ესევე უნდა ითქვას საათაბაგოზედაც. აღბულა აღწერს თითქმის თვითოეულს გარიგებასა და ხელშეკრულობას, რომელიც-კი ძველად ყველა მოწინავე და განათლებულს ხალხს ჰქონია.

მეცნიერება ამბობს, უძველესი და ერთი თავდაპირველი ხელ-შეკრულობა ვალიაო. როცა ფული იშვიათი სახმარებელია და ძვირადაც მოიპოვება, ერთმანეთს უფრო საქონელსა და მამულს ავალებენ და ძველებურის ვალის თვისებაც ისაა, რომ მამულის ვალად მიცემაც შეიძლება ¹⁸¹⁾. შესანიშნავია, რომ საათაბაგოშიაც ვალს ძველებური თვისება ამჩნევია. ეგრედ წოდებული

¹⁸¹⁾ Совр. Об. и др. Зак. I. 196-7.

– 198 –

მამულსა შიგა საწინდრად დგომა სამამულო ვალს ბევრად მიაგავდა. ამას გარდა, სხვა ვალსაც, სახელდობრ ვერცხლის და პურის გასესხებას, ცხადად ეტყობოდა პირვანდელი ხასიათი. რომში, მაგ., ძველად ფულს მხოლოდ წონით ავალებდნენ ¹⁸²⁾. საათაბაგოშიაც ასე იყო: „თუ კაცს ვერცხლი აწონით ევალოსო“ ... (მუხ. ჟვ). ინდოელთა სამართალი ამბობდა, ნასესხი პური სამად უნდა გარდაიხადოს ამლებმაო ¹⁸³⁾ აღბულაც ამას ადგენდა – „თუ კაცმან კაცისაგან პური ივა-

ლოს, ორისათვის სამი კმაო“ (მუხ. ჟდ). ათაბაგმა სამართალი ახალ ცხოვრებისათვის განაჩინა და ამიტომ ვალსაც ცვლილება უნდა დასტყობოდა. დაეტყო კიდეც. ჯერ ერთი, რომ აღბუღამ დააწესა, აუწონლადაც შეიძლება თეთრის, ფულის გავალებათ (მუ. ჟვ). მეორედ, ვალის ამღებელს

¹⁸²⁾ Зомъ, 23-6.

¹⁸³⁾ Совр. Об. и др. Зак. I. 202.

– 199 –

ვადა დაუდო. უძველეს დროს-კი ვადა არ არსებობდა და ვალს უვადოდ იღებდნენ ¹⁸⁴⁾. მაშასადამე, საათაბაგოში ვალის საქმე დამთავრებული არ იყო, ერთს გარკვეულს გზას არ ადგა. ვალმა ძველ თვისებასთან ახალიც შეიძინა და ამიტომ სხვა-და-სხვა ფორმისა შეიქმნა. პურის ვალი განირჩეოდა თეთრის ვალისაგან და ეს უკანასკნელი კიდეც ორად განიყოფებოდა. თუმცა ვალის საქმე ასე დატრიალდა, მაგრამ თვითოეულ ფორმის ვალს საერთო ხასიათიცა ჰქონდა – ყველა ვალი საშელავათო უნდა ყოფილიყო და ვალში დიდის სარგებლის აღება არ შეიძლებოდა. პურის ვალი, როგორც სახელიდგანაც სჩანს, ნიშნობლივს საგანს შეეხებოდა და ასეთის ვალის ამღებელს შედარებით ცოტა სარგებელი უნდა გადაეხადა – „თუ დაჭირებისათვის დიდი სარგებელი შეუკვეთოს მიმცემელმან, ნუ იყოფინ, ორი-

¹⁸⁴⁾ ibid. 198-9.

– 200 –

სათვის ხამი კმაო“. თუ სანზედ მეტს შეუკვეთდნენ, მაშინ? – ამღებელს შეეძლო სამზედ მეტი არ გადაეხადა და თუ გარდაიხდიდა, ბჭობით უკანვე უნდა მისცემოდა: „გარე შეუქციოს, რა გინდა ნიშანი ჰქონდეს. არად მოეხმაროსო“ და ეს იმიტომ, რომ ანგარება ცოდვა არისო (მუხ. ჟდ). აღ-

ბუღას სიტყვით, თეთრის ვალიც განსაკუთრებული და „სასარგებლოდ“ ასაღებელია. ამ ვალსაც გადაჭრილი აქვს თავისი სარგებელი – 20 %: „ათასისათვის ათას ორას დასჯერდეს წელიწადსა შიგაო“. კაცს, რაც უნდა დიდხანს ჰმართებოდა სხვის თეთრი, 20 % მეტი არ გადახდებოდა. ათაბაგი უარყოფდა ეგრედ წოდებულს ვახშის ვახშს *) (% %), – „ნუცა ვახშის ვახში იხსენებისო“ (მუხ. ჟე). თუმცა თეთრი იგივე ვერცხლია, მაგრამ ვერცხლის აწონით ვალი განსხვავდებოდა თე-

*) ვახში – ვალის სარგებლის სარგებელია, უწესო. იხ. ს. ს. ორბელიანის ლექსიკონი.

– 201 –

თრის ვალისაგან (მუხ. ჟე). პირველად, ვერცხლის აწონით ვალისათვის საჭიროა, „როგორც მიეცეს, აგეთივე დაუბრუნოსო“. მეორედ – ასეთს ვალში „ვახშის ჭამაც“ შეიძლებაო. რასაკვირველია, სამართალი არ უკრძალავდა აწონით უვახშოდაც ევალეზინათ თეთრი. აწონით ვალის ფორმას შეადგენდა წიგნი. წიგნში ვადა უნდა დაენიშნათ და ამ ვადაზედ ამღებელს უნდა გადაეხადა ვალი.

როგორც შევნიშნეთ, თავდაპირველად მამულსაც აძლევდნენ ვალად. ამ სამამულო ვალისაგან წარმოსდგა აღბუღას მიერ აღნიშნული სავახშე ვალი, რომელსაც ათაბაგი აღწერს იმავე ადგილას, სადაც ნაჩვენებია მამულსა შიგა საწინდრად დგომა (მუხ. პდ). საწინდრად დგომა გარეგნობით მიაგავდა აწინდელს pignus-ს, залогъ-ს, შინაგანის ბუნებით-კი ვალს უფრო მიემსგავსებოდა. მათ შორის განსხვავება იმაში მდგომარეობდა, რომ სავახშე ვალის საგანს შეადგენდა თეთ-

– 202 –

რი, წინდისას – მამული: „თუ კაცსა კაცისა თეთრი მართებდეს სავახშედ, ანუ მამულსა შიგა დგეს საწიწდრადო.“ ამიტომაც აღბუღა ამბობს, სა-

წინდრად დგომისა და სავახშე ვალის აღების თვისება ერთი და იგივეა - ორსავე შემთხვევაში ვალის ამღებელმა და წინდის მომცემელმა, სამის წლის განმავლობაში, სარგებელს გარდა, თავნის მეოცედი უნდა გარდაიხადონო... მაგრამ თუ ვერ გარდაიხდინენ? - მაშინ ანგარიშით ჩასწორდნენო. ხოლო იგი გასწორება ნიშნავდა, ერთის მხრით, თავნისა და სარგებელის ანგარიშსა, მეორეს მხრით - მამულის „ჭამის“ დაფასებას: „შუათლა დაჰხედნეს და აგრე დააკლონო“... რასაკვირველია, შეიძლებოდა მამულის ჭამა აღმატებოდა სარგებელსა. სამართალმა ყურადღება მიაქცია ამ გარემოებას და ანგარიში მეამუღეს საშელავათოდ დაადგინა - ბევრი არა სჭამონ მამულიო. უკეთუ ვალის ამღები შორს სადმე გარდაიხვეწებო-

- 203 -

და - „გლახა-ღარიბობასა უვლია. უმამულოს საბრალოდ“ - და ვალის პატრონი დაწინდულს მამულს ვერ სჭამდა, მაინც მოსვლას მოუცადოს და თავის ვალს ნუ მოითხოვსო. „მამულსა შიგა საწინდრად დგომას“ მაშინ მიმართავდნენ ხოლმე, როცა ჰსურდათ პატარა ვალში ბევრი ესარგებლნათ და მამულის ჭამით დიდი ხეირი ენახათ. ქართლში ეხლაც ასეა წინდის საქმე. აღბულა წინ აღუოდგა კაცის სიხარბესა და ანგარებას და როგორც დიდი სარგებელი, ისრე ვახშის სიდიდე ცოდვად აღიარა: „დიდსა მიწასა ცოტათა საქონლითა ნუ დაიწინდნავს, თვარა იგი ვახშის სიდიდე იქნების და განმარისხებელი ღვთისაო“ (მუხ. ჟე). თუმცა ათაბაგი ამას ამბობდა, მაგრამ „მამულის შიგა საწინდრად დგომა“ მაინც დიდად სახეირო იყო ფულის პატრონისათვის, რადგანაც იგი პატრონი ჭამაში სარგებელსაც გამოდიოდა და ცალკე ხეირი სხვა ჰქონდა.

როგორ და საიდგან წარმოსდ-
გა სარგებლისა და ვახშის სიდიდე?
როცა ხალხის ეკონომიური ცხოვ-
რება ჯერ ისევ განუვითარებელი იყო
და ფულეზრები მეურნეობა (денеж-
ное хозяйство) არ არსებობდა, ალებ-
მიცემასა და სხვა და სხვა ხელ-შეკრუ-
ლობაში ფულად რომელსამე პირუტყ-
ვს ჰხმარობდნენ, მაგ. ძროხას, ცხვარს,
ცხენს, აქლემს, – რაც ხალხს ეპრიანე-
ბოდა. იმ დროს სარგებელსაც იმ
კვალობაზე ანგარიშობდნენ, თუ რამ-
დენს მოიგებდა დედალი პირუტყვი და
მოგებული კიდევ რა სიმრავლით მო-
შენდებოდა. არიის მოდგმის ხალხნი
ამბობდნენ, სარგებლის როდენობა
პირუტყვის ნაშენობას მისდევსო ¹⁸⁵).
პირუტყვთა ნაშენობა ხომ დიდი და
მრავალია. რასაკვირველია, სარგებე-
ლიც ამის შესაფერი უნდა ყოფილი-
ყო. შემდეგ, როცა მეურნეობა შეი-
ცვალა, ძველებური სარგებლის ანგა-

¹⁸⁵) Совр. Об. и др. Зак. I. 110-13.

რიში ფულზედ გადაიტანეს და ამ გვა-
რად დაარსდა ვახშის სიდიდე და
% %. უეჭველია, რომ ძველად ქარ-
თველებიც პირუტყვს სთვლიდნენ ფუ-
ლად. ასე გასინჯეთ, ახლაც-კი ხევ-
სურეთში ფულის მაგივრად ანგარი-
შის დროს ძროხას ჰხმარობენ და ეს
ჩვეულება უძველეს დროიდგან მომ-
დინარეობს. მაშასადამე, საზოგადოდ
საქართველოში და კერძოდ საათაბა-
გოშიაც სარგებლის და ვახშის სი-
დიდეს მიზეზად ის დაედო, რაც სხვა-
გან ყოფილა...

მამულსა შიგა საწინდრად დგომა
გან-
საკუთრებულს ვალს შეადგენდა და
სავახშე ვალთან ერთად არის მოხსე-
ნებული. სხვაა ეგრედ წოდებული
წინდი, რომელიც, ს. ს. ორბელიანის
სიტყვით, ნიშნავს ვალის მძევალს. ეს

ხელ-შეკრულობა იმაში მდგომარეობდა, რომ ვალის ამღებელი მიმცემელს მამულსა და საქონელს აძლევდა მძევლად და პირობას უდებდა – რა ხანიც შენს ხელში დარჩეს, სჭამე და მოიხ-

– 206 –

მარე, ხოლო სარგებელს ნუ მთხოვო. საათაბაგოს წინდი უძველესი ხელ-შეკრულობაა, რომელიც ჯერ ისევ ინდოეთში არსებობდა და მერე ევროპაში გაჩნდა¹⁸⁶). ამიტომ უსაბუთოა ის აზრი, ვითომ ქართველებმა წინდი სომხებისაგან შემოიღეს¹⁸⁷). არა, წინდი ეხლაც იციან ჩვენმა მთის ხალხმა და სხვა მოდემის კავკასიელებმა¹⁸⁸) და ყველგან ხომ სომხების გავლენა არა ყოფილა. იგი ხელ-შეკრულობა უფრო საზოგადო და საყოველთაო ჩვეულებას შეადგენდა, თუმცა ესეც-კია, რომ რომაელების *pignus* და ბერძნების *hipoteca* წინდისაგან არსებითად განირჩეოდნენ¹⁸⁹).

¹⁸⁶) *ibid.* 193-4, 202. См. Также Зак. и Об. на Кав. I, 207-8.

¹⁸⁷) Зак. и Об. на Кав. I, 164-5.

¹⁸⁸) *ibid.* 165. Совр. Об. и др. Зак. I. 214-5-

¹⁸⁹) Зомъ, 217-221. ეგრედ .წოდებულ ლი ჰიპოტეკა რომაელებმა ბერძნებისაგან შემოიღეს.

– 207 –

აღბულა ამბობს, წინდი ორ გვარიაო – სამამულო, (სახმარი მიწა, ყანა, ვენახი, ქალა, სახლი და რაგინდა რა გვარი) და სასაქონლო, (აბჯარი, ტანისამოსელი და სხ). როგორც პირველი, ისე მეორე ვალის მიმცემს უნდა სჭეროდა და ეხმარა, ვიდრე ვალს გადაუხდიდენ. ამას გარდა, ორივე წინდი სწარმოებდა „არა ჟამიერად“, ე. ი. უვადოდ. იგი „არა ჟამიერობა“ შეადგენდა არსებითს თვისებას და მხოლოდ, როცა პატრონი „საწინდარს სახსარს“ მისცემდა წინდის მქონეს, „დაახსნევინოს მისი ადგილი, აიღოს და ადგილი დაუდვას

უმიზეზოდანო“. მაგრამ შეიძლებოდა „წინდელებისა წესითა არა დაახსნევი-ნოს“. მაშინ? – „ნაჭამით“ დაუბრუნოს დაწინდული მამული და საქონელი და „ნაჭამი“ იმ დროიდგან იანგარიშონ, როცა დახსნაზე უარი უთხრესო. მამულისა და საქონლის პატრონს უნდა ეფიცა, „ნაჭამი“ ესა და ეს და ამოდენიაო. (მუხ. მდ). ფეო-

– 208 –

დალურს საათაბაგოში მამული ბატონს ეკუთვნოდა და მემამულეს ნება ჰქონდა ყმისათვის სხვა კაცის მიწა მიეცა. მოხდებოდა, რომ ბატონი ერთს ჩამოართმევდა მამულსა და მეორეს გარდასცემდა. შეიძლებოდა, ასეთი მამული დაწინდული ყოფილიყო – „თუ პატრონმა ყმას მიწა მისცეს, ვისი გინდა იყოს და მის მიწისა გინა ვენახი, გინა ყანა, გინდა სახლი და რა გინდა რამე დაწინდული იყოსო“... რასაკვირველია, ყმას შეეძლოს წინდი აეხსნა, მაგრამ ვის უნდა გარდაეხადა მისთვის „გამონაღები თეთრი“? – აღბულა ამბობს, „პატრონმან მისცეს და ანუ მან კაცმან, ვის მიწა აქვნდესო“. ეს ნიშნავდა, „გამონაღები თეთრი“ ბატონმა გადაუხადოს თავის ყმას, თუ არა და – იმ კაცმა, რომელსაც დაწინდული მამული ჩამოართვეს, რადგანაც მამული იმას დაუწინდიაო. აქაც ფიცი იყო საჭირო. ყმას უნდა ეფიცა, წინდის დასახსნელად ამოდენი თეთრი გავიღეო

– 209 –

და მხოლოდ მაშინ „მართებს უკლებლად და უცილებლად“ (მუხ. მე).

საათაბაგოს წინდი, საბატონო თუ საყმო, განვითარებულს ხელშეკრულობას წარმოადგენდა და საგნად მხოლოდ მამული და საქონელი ჰქონდა. ძველად ასე არა ყოფილა და წინდს დიდი ცვლილება გამოუვლია. რომში, მაგ. ვალის ამღებელი თავის თავს წინდად აძლევდა ვალის მიმცე-

მელსა და, თუ ვალს ვერ გარდაიხდიდა, მონად უნდა გაჰყოლოდა. ვალის გადაუხდელობისათვის მოკვლაც-კი შეიძლებოდა. როცა ვისმე რამდენიმე კაცის ვალი ემართა და სახსარი არა ჰქონდა ვალი გადაეწყვიტა, მოვალეებს სამართალი ნებას აძლევდა ცოცხალი კაცი ასო-ასოდ დაგლიჯეთ და ისე გაინაწილეთო. ეს ბარბაროსული ჩვეულება სჯულად აღიარებული იყო რომაელთა ეგრედ წოდებულ XII таблиць-ში ¹⁹⁰). როგორც სჯულ-მდე-

¹⁹⁰) Зомъ, 25-26, 231. ეგრედ წოდებული nexus. შემდეგში ეს ბარბაროსული nexus მოისპო.

– 210 –

ბლობის ისტორია მოწმობს, არიელებს ძველად საკაცო წინდი ჰქონიათ, ე. ი. ვალის ამღებელი თავის თავს წინდად აძლევდა მოვალესა, ან არა და – სხვა ვინმე უდგებოდა მოპასუხედ და „წინდსა შიგა“ იმყოფებოდა. ეხლანდელ კავკასიელების „барантование“ სწორედ საკაცო წინდია და დასაწყისი შორეულ წარსულში აქვს ¹⁹¹). საქართველოშიაც სცოდნიათ ასეთი წინდი და მის კვალს ფშავ-ხევსურეთში ვპოულობთ ¹⁹²), თუმცა აქ საკაცო წინდს ძველებური ხასიათი აღარ ატყვია. ეხლა „барантование“ და წინდად წაყვანა იმას ნიშნავს, რომ ერთი გვარის კაცი რაიმე დანაშაულებისათვის მეორე გვარს ადამიანსა სტაცებს და მძევლად ჰყავს. საქონლის მოტაცებაც შეიძლება. სასაქონლო „барантование“ აღბუღას სამართალ-

¹⁹¹) Совр. Об. и др. Зак. I. 183-192.

¹⁹²) Зак. и Об. на Кав. II, 122-123.

– 211 –

შიაც მოხსენებულია (მუხ. ბ). რაკი საკაცო წინდი ყველგან ამ „барантование“-საგან წარმოსდა, ამიტომ ძველად საათაბაგოსაც უნდა

სცოდნოდა კაცის წინდად დგომა. ამ დასკვნას ასაბუთებს სყიდვა.

სყიდვა წიწდისაგან განსხვავდებოდა, თუმცა, როგორც სჩანს, ძველად მათ შორის კავშირიც არსებობდა. იგი კავშირი იმაშია, რომ უწინდელ დროს ვალის ამღებელი წინდად მდგომიც იყო და თუ პირობას ვერ შეასრულებდა, მოვალეს უნდა მისცემოდა, თავი მიეყიდნა. საათაბაგოში სყიდვას ბოლომდე შერჩა ეს თვისება და აღბუღას „ნასყდი კაცი“ (მუხ. ობ), სხვათა შორის, ამას ნიშნავდა. დანარჩენ საქართველოშიაც ვალში ყმად და მონად წაყვანა ¹⁹³) სყიდვასაც მოასწავებდა – ვალი ვერ გადავიხადე და ჩემი თავი მომიყიდნიაო, ეუბნებოდა საბ-

¹⁹³) ა. ხახანაშვილის „ბატონ-ყმოზა“ გვ. 40 და შემდეგი.

რალო ვალის ამღებელი თავის უჯიათსა და გულ-ქვავ მოვალესა. მართალია. აღბუღა არ ასახელებს წინდად მდგომს კაცს, მაგრამ თვით ვალში სყიდვა-კი წინდად დგომისაგან გაჩნდა. ასე ყოფილა სხვაგანაც და სახელდობრ რომაელების nexum-იც ამტკიცებს ამას. nexus-ი ერთსა და იმავე დროს ვალის ამღებელიც იყო და წინდად მდგომიცა. ესევე უნდა ითქვას ქართულ სყიდვა-წინდზედაც.

როცა ყმოზა მკაცრი შეიქმნა და დაბალ წოდების კაცური ღირსება და პატივი მეტად შეილახა, გლეხსაც უსულო სასაქონლოს მსგავსად ჰყიდდნენ. არც აღბუღა ამბობდა უარს ამ სყიდვაზე. მაგრამ იმის დროს ეს სამარცხვინო აღებ-მიცემა მარტო ბატონ-ყმოზის შედეგი არა ყოფილა. კაცის სყიდვას უფრო ძველებურს წინდად დგომაში ჰქონდა ძალა და საფუძველი. საყურადღებოა, რომ ძველ საქართველოში თავის-თავის გასყიდვა ხშირი მოვლენა იყო, რადგანაც ჩვეუ-

ლებასა და სამართალს შეესაბამებოდა. ყმის გასყიდვას სჯული ხომ პირდაპირ აწესებდა ¹⁹⁴).

ფეოდალურს გავლენას, რასაკვირველია, არც სყიდვა გადურჩა. ბატონს უფლებებ ჰქონდა საგლებო ფუძე გაეყიდნა, „კაცრიელი გინა უკაცური“ (მუხ. ნზ). ყმაცა და მამულიც ბატონს ეკუთვნოდა. ამის გამო თითონ ყმას არ შეეძლო „პატრონის ხელჩაურთავად“ სამამულოს გასყიდვა – „ადგილი პატრონისა არისო“ (მუხ. ოზ). ყმა „ბატონის ხელჩაურთავად“ მარტო სასაქონლოს თუ გაჰყიდდა, რადგანაც სასაქონლო იმის მონაგებს შეადგენდა.

საათაბაგოში სყიდვაც ორ გვარი იყო – სამამულო, და სასაქონლო. ორისავე სყიდვის თვისება ისაა, რომ მხოლოდ საკუთარის მამულისა და სასაქონლოს გასყიდვა შეიძლებოდა. აღბუღა მამულზე ამბობს, თუ ვინმემ სხვი-

¹⁹⁴) იქვე, გვ. 85 -87.

სა გაჰყიდოს, „ოდესცა და მემამულემან მოიკითხოს, მიწა დაუდვას უმიზეზოდ და ფასი ამლებელს სთხოოს, თუ აგეთი შენაცოდარი არ მიაჩნდესრა, რომ მართებოდესო.“ (მუხ. ნვ). თავისი ფასი მსყიდველს „ამლებლისაგან“, უნდა აეღო და მემამულე არაფერ შუაში არისო. სხვაფრივ იყო „ფასი ხოვის“ საქმე, როცა ეგრედ წოდებული მოსაკარგავი გაიყიდებოდა. მოსაკარგავი სხვის დაკარგული საქონელია. თუ მოსაკარგავი გაიყიდა, ორივე მხარემ – მსყიდველმა და გამსყიდველმა – პატრონს სარეგვრო გარდაუხადონო – „ვისაცა ეყიდოს, ნახევარი ფასი სარეგვროდ მას დაუშავდეს და ნახევარი გამსყიდველისააო“ (მუხ. მვ). სამართალი სარეგვროს მაშინ ახდევინებდა, როცა მოსაკარგავს პატრონის უმოწმებლად ჰყიდდენ და

ჰყიდულობდნენ. საათაბაგოს სარეგვ-
ნო ჟამთა ვითარებამ გააჩინა და ამი-
ტომ ამ ჩვეულებას თავისებურება ატყ-
ვია. რომში, მაგ., მარტო გამსყიდ-

– 215 –

ველს უნდა გაეცა პასუხი და ფასი
გარდაეხადა დაკარგულ საქონლის პატ-
რონისათვის ¹⁹⁵). თუ აღბუღამ მსყიდ-
ველსაც დაადო სარეგვნო, ამის მი-
ზეზი პარვისა და ქურდობის გამრავ-
ლება შეიქმნა. ათაბაგი თითონვე მოწ-
მობს, ჩემს დროს პარვა ხშირია
და სამცხეში ქურდების ბრბო დაიარე-
ბაო. საჭირო იყო ამ ბოროტ-მოქ-
მედებს სასტიკად მოქცეოდნენ და
სარეგვნოც სწორედ ამ აზრით და-
აწესეს. სამართალს სურდა პარვა მო-
ესპო, სხვათა შორის, იმითაც, რომ
ქურდს ადვილად არ შესძლებოდა ნა-
პარვის გასყიდვა და რომ სწორედ
პარვამა დაჰბადა სარეგვნო, ეს მტკიც-
დება მითაც, რომ სამამულო სარეგვ-
ნო მოხსენებული არაა: მამულის პარ-
ვა არ შეიძლება, ამ „სირეგვენეს“ კა-
ცი ვერ ჩაიდენს და არც სამამულო
სარეგვნო იყო საჭირო.

აღბუღა არც ცხენის სყიდვა-გასყიდ-

¹⁹⁵) Зомъ, 247-8.

– 216 –

ვას სტოვებს უყურადღებოდ. ცალკე
აღწერს ეგრეთვე სახედრისა და უსუ-
ლო სასაქონლოს სყიდვა-გასყიდვასა.
სყიდვა-გასყიდვაში დიდი მნიშვნელო-
ბა აქვს – რა ზნისა და თვისებისაა სა-
საქონლო, პირუტყვს და ნივთს მოე-
პოვება რაიმე ნაკლი და ზადი, თუ
არა. რასაკვირველია, სყოღვა-გასყიდ-
ვა უნდა გაუქმდეს და მოიშალოს,
როცა ერთი მხარე მერეს ატყუებს
და გასასყიდ საქონლის ნაკლსა ჰფა-
რავს და სხ. რომაელთა სამართალი
ყველა ამას ყურადღებას აქცევდა და
გამსყიდველს პასუხი უნდა გაეცა მსყი-
დელისათვის, თუ ნასყიდს საქონელს

ავი ზნე და რაიმე ცუდი თვისება გამოაჩნდებოდა ¹⁹⁶). მაჰმადიანთა სჯულიც, ეგრედ წოდებული შარიათი ამასვე აწესებს ¹⁹⁷). არც საათაბაგოს სამართალი ასცდა ამ გზასა და მიმართულებას. ნაკლიან ცხენს აღბუღა უწო-

¹⁹⁶) *ibid.*

¹⁹⁷) *Зак. и Об. на Кав. II. 129.*

– 217 –

დებს სახელად ბოლარლოს, ბურლოს *). თუ ვინმემ ასეთი ცხენი გაჰყიდოს, ბურლაობა დაჰფაროს („თუ ბურლაობა არა გამოანდოს“), და ნაკლიანმა ცხენმა სხვა კაცს რაიმე ზარალი და ვნება მიყენოს, გამსყიდველმა უზღოსო. როცა ბურლაობას არ დამალავდა, მსყიდველს და გამსყიდველს თანასწორად უნდა ეზღოთ ზარალი (მუხ. ძე). ამას ამბობდა სამართალი სხვა, გარეშე კაცის ზარალზე. მაგრამ შეიძლებოდა გამსყიდველს მსყიდველი მოეტყუებინა და ბურლაობა დაეფარა, მაშინ? – გამსყიდველმა ცხენი უკანვე გამოართვას, ფასი დაუბრუნოს და „რაც იმ ცხენით წახდომოდეს, უკლებ უზღოსო“ (მუხ. როგ).

სახედრისა და უსულო სასაქონლოს სყიდვა-გასყიდვაში დიდი მნიშვნელო-

*) ს. ს. ორბელიანი არ იხსენიებს ამ სიტყვას თავის ლექსიკონში. სამართლის მუხ. როგ შეცდომით სწერია გ უ ლ ა რ ა ლ ო. ბოლარლო, ბურლო რუსულად – *норовистая лошадь*.

– 218 –

ბა ჰქონდა პაემანს *), ამ ხელ-შეკრულობის ბედი და იღბალი პირობის დროზე იყო დამოკიდებული. პაემანს უნდა გადაეწყვიტა – რა მოელოდა გამსყიდველსა და მსყიდველს. თუ ნასყიდს სახედარსა და უსულო სასაქონლოს, პაემნის გასვლამდე, რაიმე ნაკლი გამოაჩნდებოდა, მსყიდველი „მოშლას ემართლების უცილებლად, უსამშლელოდ“, – აიღოს ცალიერი ნას-

ყიდი და დაუბრუნოს პატრონსაო.
აღბულა ამბობს, მსყიდველს შეუძლიან
„პაემანსა გარეთაც“ – პირობის დროს
გათავებამდე – ხელი აიღოს ნასყიდზე,
მაგრამ ამ შემთხვევაში საშამშლელო
უნდა გაიღოს გამსყიდველის სასარ-
გებლოდაო. საშამშლელოს ათის თავი
შეადგენდა: მსყიდველს ფასის მეათე-
დი უნდა დაეკლო და დანარჩენი გა-
მოერთმია გამსყიდველისათვის. ნასყი-
დობის მოშლა არა გზით არ შეიძლე-

*) ს. ს. ორბელიანის განმარტებით, პ ა ე -
მ ა ნ ი პირობის დროა.

– 219 –

ბოდა, თუ სყიდვას შემდეგ პაემანის
ოდენი სხვა დრო გავიდოდა. მაგრამ
უკეთუ პაემანი გათავდებოდა და ერ-
თი იმოდენი დრო-კი ჯერ ისევ გასუ-
ლი არ იყო, მაშინ „მოშლას ემარ-
თლების“. ამ შემთხვევაში საშამშლე-
ლოს გარდა, მსყიდველს სხვა რამეც
უნდა გარდებოდა, – „თუ დიდსა ხანსა
ჰყოლოდეს, ეხედნოს და ავად გაეხა-
დოს, იგიცა კიდე შეუზღოსო“. უსუ-
ლო სასაქონლოზედაც სამართალი ასე
ბჭობდა (მუხ. ე).

XII

სყიდვა-გასყიდვისაგან განირჩეოდა
ქირა. ს. ს. ორბელიანის სიტყვით,
ქირა – სხვათა ენაა და ქართულად
მიზდი ეწოდება. რაც უნდა იყოს,
ქართველი სიტყვას ქირა უფრო ჰხმა-
რობს და თითონ აღბუღას სამართალ-
შიაც სრულიად მოხსენებული არაა
მიზდი. საათაბაგოში ქირა ისეთს ხელ-
შეკრულობას ერქვა, რომლითაც კა-
ცი თავის თავს ანუ თავის სახედარს,
შინაურს პირუტყვს, სამოსაქმოდ და

– 220 –

სამუშაოდ სხვას აძლევდა და პირო-
ბას უდებდა – ესა-და-ეს ფასი მომე-
ციო. ამ მხრივ იქაური ქირა მიაგავდა
რომაელებისას, თუმცა მათ შორის
განსხვავებაც იყო. რომაელთა სამარ-

თალი აწესებდა, ქირა სამგვარიანო – უსულო სასაქონლოს ქირად მიცემა, კაცის სამსახურად დაჭერა და ეგრედ წოდებული სახელოსნო ქირა (როცა მაგ., რომელსამე ხელოსანს პირობით შეეკვროდნენ – ეს საქმე ამ ფასად გამიკეთეო ¹⁹⁸). აღბუღა-კი ამბობს, ქირას საგნად მხოლოდ კაცი და სახედარი აქვსო. თუმცა ათაბაგი სახელოსნო ქირას (რომაელთა Locatio Conductio operis) ცალკე არ ასახელებს, მარამ იგი ქირა საათაბაგოშიაც უნდა სცოდნოდათ, რადგანაც საკაცო ქირა ზოგადად განმარტებულია – „თუ კაცმა კაცი დაიჭიროს რაგინდარა საქმისათვისო“. ეს „რაგინდარა საქმე“ შეიძლება სახელოსნო

¹⁹⁸) Зомъ, стр. 249.

– 221 –

საქმეც ყოფილიყო. მაშასადამე. საათაბაგოს ქირას მხოლოდ უსულო სასაქონლო (ნივთი) არა ჰქონდა საგნად და ამით განსხვავდებოდა რომაელთა Locatio – conductio -საგან. ქირა დროებითს ხელშეკრულობას შეადგენდა და ვიდრე პაემნის ჟამი არ გათავდებოდა, მისი მოშლა და დარღვევა არ შეიძლებაო. აღბუღა ამ პაემნის ჟამს უწოდებს ბორჯალს *). დაქირავებულს კაცსა და სახედარს რაც უნდა დაემართოს ბორჯლის გასვლამდე, სულ ერთია და მოქირავე პასუხს არ აგებს – „და მას შიგან მოკვდეს, არავის რას ემართლების ქირისაგან მეტსა; ამავე წესითა სახედრისა იყოსო“. მაგრამ სამართალი მოქირავეს ნებას როდი ანიჭებდა, როგორც გეპრიანების, ისრე მოექეცი დაქირავებულსაო. არა, მოქირავეს ზარალი უნდა ეზღო, თუ უწყალოდ

*) ბორჯალი – პაემნის ჟამია, იხ. ს. ს. ორბელიანის ლექსიკონი.

– 222 –

და ბორჯალს გარედ ამუშავებდა და

ამის გამო დაქირავებული მოკვდებოდა: „თუ ანუ ბორჯალს გარდახდეს, ანუ უშორეს წაიყვანოთ, ანუ შეკვეთილისაგან კიდევ მეტი აჰკიდოს, თუ მოკვდეს უზღოსო“ (მუხ. 3). იგი სათნოება დიდს სასოებასა და ნუგეშს შეადგენდა დაქირავებულისათვის და ამამია საათაბაგოს ქირის საუკეთესო თვისება. სხვაგან, მაგ. რუსეთში ქირას ასეთი თვისება არა ჰქონია. Русская Правда ამბობდა, თუ დაქირავებული კაცი, „ზაკუპი“, ვადას გასვლამდე გაიქცა, მოქირავეს ხოლოპი შეიქნესო¹⁹⁹). გაქცევა ხშირად უჯიათად მოპყრობისაგან წარმოსდგებოდა და ხოლოპობა კიდევ მონობას ნიშნავდა. საათაბაგოს სამართალი-კი გაქცევას არ იხსენიებს და ალბად იმიტომ, რომ დაქირავებულსა და მოქირავნეს შორის უფრო სათნოიანი დამოკიდებულება არსებობდა და პირველი არ საჭი-

¹⁹⁹) Калачевъ стр. 141.

როებდა მეორეს გაქცეოდა და საქირაო ბორჯალი უარეყო. მამულის ქირაობა საყოველთაო ჩვეულებაა და საქართველოშიაც იციან²⁰⁰), მაგრამ აღბუღას სამართალი სრულიად არაფერს ამბობს ამ ჩვეულებაზე.

როცა ერთი მეორეს თავის მამულსა ან საქონელს ავედრებს – შესანახად აძლევს, მაშინ ხელშეკრულობას ამანათი ჰქვიან. შესანახად მიცემა ფასითაც შეიძლება და მუქთადაც. ეს ხელ შეკრულობა ძველთაგან ძველია და პირველ დროს სამართალი განსხვავებას არა სდებს სამამულო და სასაქონლო ამანათსა, იგი განსხვავება მხოლოდ დროთა მსვლელობაში ჩნდება²⁰¹). საათაბაგოს ამანათიც ძველის ფორმისაა – როგორც სამამულოს, ისრე სასაქონლოს მიბარება შეიძლებო-

²⁰⁰) სხვათა შორის, სვანეთსა და ფშავ-ხევსურეთშიაც, Зак. и Об. на Кав. II, 60, 112-3.

²⁰¹) Совр. Об. и др. Зак. I. 196-

და. მაგრამ აღბუღა ამანათს მარტო სასაქონლო მიზარებას უწოდებს, ხოლო სამამულოსას – შევედრებასა. თვით ამ სიტყვათა სხვა-და-სხვაობა ამტკიცებს, რომ საათაბაგოში საზოგადოდ ამანათს ცვლილება გამოუვლია და ჟამთა ვითარების გამო ერთს ღეროზე ორი შტო აღმოცენებულა. მართალია, ორივე შტო ერთის ნიადაგისაა, მაგრამ თავისებურებაც ეტყობათ. მაგალითებრ, სამამულო შევედრებაში შემავედრებელს ზოგჯერ ფასი უნდა გაეღო შევედრებულის სასარგებლოდ: აღბუღა ამბობს, თუ კაცმა სხვას მამული შეავედროს, „დაჭირვასა არას ემართლების, ნაქმრის ფასი მისცეს“ შევედრებულსაო (მუხ. ნე. ნაქმარი – за труды). მემამულეს ნაქმარი უნდა გარდებხადა. იგი ნაქმარი სასაქონლო ამანათისთვის დადებული არ იყო და ამ მხრივ, როგორც სხვაფრივაც, საათაბაგოს ამანათი მიაგავდა რომაელების depositum-ს ²⁰²). მაინც რო-

²⁰²) Зомъ, 284-5.

მის სამართალმა ზედ-მოქმედება იქონია საათაბაგოს ამანათზე და აი როგორ. იგი სამართალი აწესებდა, ვინც სხვა კაცის სასაქონლოს დაიჩემებს, ქურდია და დამნაშავეს ერთი ორად გარდახდესო. ამანათად მიცემული სასაქონლოს დაჩემებაც პარვააო ²⁰³). სწორედ ასრე ბჭობს ათაბაგიცა: „თუ ამანათი დაუჭიროს, როსცა სასამართლოდ შეიყარნენ, ერთისათვის ორი დაუურვოსო“ . . .

საათაბაგოში ყველაფერი სასაქონლო შეემლო კაცს სხვისათვის ამანათად შევედრა – „თუ კაცმან კაცსა ამანათი შევედროს რხ გინდნ ფერიო“. რასაკვირველია, რა გინდა რა ფერი ნიშნავდა როგორც უსულოს,

ისრე სულიერს სასაქონლოს, მაგრამ აღბუღა არას ამბობს, შეიძლებოდა კაცის ამანათად მიცემაც, თუ არა. ეს კია, რომ ძველად ასეთი ამანათიც

²⁰³⁾ Зак. и Об. на Кав. I. 130-131.

– 226 –

ჩვეულებად ჰქონიათ და დიდი ხანი არაა მას აქედ, რაც ოსებში კაცსაც ამანათად აძლევდნენ ²⁰⁴⁾. საამანათო პირობა სავალდებულო იყო მარტო მიმცემლისა და მიმღებელისათვის და გარეშე კაცს არა ეკითხოდა-რა: სხვას ამანათი თუნდაც წაეღოს „საქონლისა პატრონი წამლებსა არას ემართლების თხოვასა, მას თხოვოს, ვისდა შევედრებიაო“. ამ შემთხვევაში მიმღებს ამანათი უნდა ეპოვნა, თუ არა და – ეზლო დაუკლებლად (მუხ. პწ). ამანათის არსებითი თვისება ისაა, რომ შევედრებული „დაჭირვას, დახუთვას არას ემართლების“ შემავედრებელსა. ხომ ასეა, მაგრამ შევედრებულს, რაიმე მიზეზის გამო, შეემლო ამანათი დაეხუთა. ასეთს დახუთვას აღბუღა ბრა-

ლად სდებს შევედრებულს და დამხუთველმა ერთი ორად უზღოს შემავედრებელს, „ამად რომ დაპირების ჟამსა მისი საქონელი აღარად მოხმარებია და ზიანი სცემიათ“ (მუხ. პთ).

²⁰⁴⁾ Совр. Об. и др. Зак. I. 208-9.

– 227 –

როგორც ვუჩვენეთ, ამანათი სასაქონლოა, შევედრება-კი სამამულო. პირველი მუქთია, მეორეს ნაქმრის ფასი სძევს. როცა დროთა ბრუნვის გამო, ეს ორი ხელშეკრულობა განცალკევდა, თითოეულს საკუთარი ხასიათი დაეცყო. პირვანდელ დროს ამანათი საერთო და საყოველთაო ყოფილა და ბოლომდე საათაბაგოში ეს ხასიათი შერჩა. ხოლო სამამულო შევედრება უფრო საგლეხო ჩვეულებად

ბად გარდაიქცა. ცხადია რისთვისაც. ფეოდალობა მძიმე უღლად დააწვა გლეხობას და მამულის შევედრებას უმეტესად გლეხი საჭიროებდა. საათაბაგოს სამამულო შევედრება გარეგნობით ბევრად მიაგავს რომაელების Precario-ს ²⁰⁵). რომში პატრონი თავის კლიენტს სამოწყალოდ აძლევდა მამულსა. ასე იქცეოდნენ საათაბაგოშიაც, სადაც გლეხი ხშირად ეაჯებოდა მემამულესა და ბატონს, მამული მო-

²⁰⁵) Зомъ, 202.

– 228 –

მეცი სარჩენადაო. ხელმოკლეობა და გაჭირვება გლეხს ძალას ატანდა ასე მოქცეულიყო. რასაკვირველია, ესევე არ ითქმის პატრონსა და ბატონზე. თუმცა სამამულო შევედრების მიზეზი ამ სოციალურს ურთიერთობაშიაც უნდა მოიძებნოს, მაგრამ თავდაპირველად ეს ხელ-შეკრულობა სხვა გარემოებამ დაჰბადა. მამულის უქონლობას გარდა, კაცს ბევრ გვარი სხვა მიზეზი იძულებულ ჰხდიდა შევედრებისათვის მიემართა. ხშირად თითონ მემამულე საჭიროებდა მიეზარებინა თავისი მამული. აღბულა აღნიშნავს, თუ რა იყო იგი საჭიროება და ამითი ნათელს ჰფენს ამანათის და სამამულო შევედრების ბნელით მოცულს დასაწყისსა და გაჩენას. ასეთი საჭიროება ობლობა დხ გარდახვეწაო, – „თუ კაცმან კაცს მიწა გინა ნაშრომითა, გინა ნაგებითა, გინა ნარგევითა ანუ ობლობისათვის, ანუ გარდახვეწისთვის შევედრსო“... როცა ობოლი გაიზრდებოდა და გარდახვეწილი დაბრუნდე-

– 229 –

ბოდა, „ადგილი მემამულესავე მართებს“, შევედრებული „დაჭირვას არას ემართლებისო“. მემამულეს მხოლოდ ნაქრმის ფასი უნდა გაელო და ნაქმარი კიდევ ნიშნავდა რასაც შევედრე-

ბული შრომითა და გარჯით შეგმატებდა სხვის მამულსა (მუხ. ნე). ასე ბჭობს აღბულა საზოგადოდ შევედრებაზე და მაშასადამე შევედრების პირვანდელ მიზეზად ობლობასა და გარდახვეწას აღიარებს. რაკი შესაძლოა ობლობა და გარდახვეწა პატრონსა და ბატონსაც დამართოდა, რასაკვირველია, სამამულო შევედრებას ვერც ისინი ასცდებოდნენ, თუმცა მერმე შევედრებამ ხასიათი იცვალა და უფრო საგლებო ხელ-შეკრულობად გარდაიქცა. ეს მაშინ, როცა ობლობასა და გარდახვეწას გარდა, სამამულო დამოკიდებულება გამწვავდა და პირვანდელს საბაბს ზედ დაერთო სხვა მიზეზიც. აღბულა ცალკე აღნიშნავს საგლებო შევედრებას – „თუ კაცმან კაცს გლებისაგან სამამულო

– 230 –

რამ შევედროსო“... არც ასეთი შევედრებულის მამულის დაჭირვა იქნების და თუ „ღარ მისცეს, ოდეს-ღა სამართალმან დაადებინოს, ნაჭამითა მისცენო“ (მუხ. ნდ).

ამანათის მსგავსს ხელ-შეკრულობას შეადგენდა ეგრედ-წოდებული საქმითა ვისგანმე რისამე წაღება. ამ ხელშეკრულობას საკუთარი სახელი არ ედო, თუმცა-კი ცალკე მოხსენებული იყო სამართალში. ამანათსა და საქმით წაღებას საერთო ისა ჰქონდათ, რომ ერთიცა და მეორეც სასაქონლოს შეადგენდა, თავის დროზე პატრონს უნდა დაბრუნებოდა და რაც ზიანი მიუძღვოდეს, პატრონს უზღონო. აღბულა ამბობს, შეიძლება კაცს საქმით წაღებული „წაუხდებ“, თუ არადა – სხვამ წაართვას: „სოფელსა უწყინოს ვინ თათარმან, ანუ ქართველმანო“. ორსავე შემთხვევაში წამლებელმა გახცეს პასუხიო. თუ წაღებული „წაუხდა“, ზიანი აუყენოს, ხოლო როცა „წაართვან“, სასაქონლო

– 231 –

თითონ წამლებელმა დაიხსნას ანუ ფასი მისცეს პატრონსაო. საქმით წაღებულ სასაქონლოს ბედი და თავგადასავლი, სხვათა შორის, მითაც საყურადღებოა, რომ იმ დროინდელს სურათს გვიხატავს. ძალადობა და მტრობა მაშინ ხშირი მოვლენა ყოფილა და საქმით წაღებულის წართმევაც ძარცვა-გლეჯას გამოუწვევია. ათაბაგის თქმით, წართმევა „დაუნდობლობისა და მტერობისაგანაც“ წარმოსდგება: „თუ ქვეყანა ანუ თემი და სხვა რჯული, გინა მეზობელი, დაუნდობელი იყოს, დაუნდობელმან დაუნდობელს მტერობასა შიგან უყოს“, ე. ი. წაართვასო. მაშასადამე, ტაციობასა და რბევას ვრცელი სარბიელი ჰქონია, მთლად ქვეყანა, თემი და რჯული ხელთ დაუჭერია. მტრობასა და დაუნდობლობას სამაგიერო მოსდევდა, რადგანაც ორივე ვნებათა ღელვის საქმეა, რომელიც კაცს აიძულებს ხოლმე უდანაშაულოსაც ბოროტება მიაყენოს. ასეთს შემთხვევას აღბუღაც

– 232 –

ასახელებს და როგორც კაცის ბუნების მცოდნე სათანადოდ ბჭობს. შეიძლებაო, ამბობს ათაბაგი, საქმით წამლებელმა და სასაქონლის პატრონმა „სხვასა აწყინონ“, ისეთს, ვინც არაფერ შუაშია და მხოლოდ მტრის ქვეყანასა და თემს ეკუთვნის ანუ მისი მეზობელიაო. თუ ასე მოხდა, იგი „სხვა ნაწყენი“ უნდა დადუმდეს – „პირველსა მაწყინარსა არას ემართლების, ამად რომ მტერობასა ზედა დაუნდობელნი ყოფილანო“ (მუხ. 45). აქ საქმე შურისძიებაზე იყო დამოკიდებული და ყველა ძველი სამართალი ხომ პატივსა სდებდა შურის-ძიებასა.

არის ერთ გვარი ხელშეკრულობა, რომელსაც დასაწყისი სარწმუნოებრივს გრძნობაში უძევს. ასეთია ჩუქება (donatio), რომელსაც აღბუღა უწოდებს კარგად და პირის-წყლიანად ყოფისათვის სამოყვროდ მიცემას. ჩუქება სამამულო და სასაქონლოა. სჯულ-

მდებლობის ისტორია მოწმობს, რომ თავდაპირველად სამამულო ჩუქება

– 233 –

სასულიერო წოდებას შემოუღია თავის სასარგებლოდ. ასე მოხდა. მაგ., ინდოეთსა და ირლანდიაში ²⁰⁶). მერმე, როცა ჩუქება გახშირდა და აღორძინდა, სასულიერო წოდებას გარდასხვასაც ასაჩუქრებდნენ. ოჯახის უფროსმა უფლება შეიძინა მამული შვილისთვის ანუ ახლო მეყვისისათვის გარდაეცა: მე მოვლა აღარ შემძლიან, მამული მიჩუქებია და მარჩინეო... საათაბაგოშიაც სამამულო ჩუქება ქურუმთა და შემდეგ ეკკლესიის მსახურთა გავლენით აღორძინდა. აღბუღა პირდაპირ აწესებს სულის სასარგებლოდ მამულის გაცემასა და, მაშასადამე, საყოველთაო ჩვეულებას მისდევს. კარგად და პირის წყლიანად ყოფისათვის სამოყვროდ მიცემაც იგივე უძველესი ჩვეულებაა, რომელიც ოჯახის უფროსს ნებას აძლევდა მეყვისისათვის მამული გარდაეცა, როცა თითონ მოვლა აღარ შეეძლო. რომა-

²⁰⁶) Совр. Об. и др. Зак. I. 149-151.

– 234 –

ელთა სჯულმა განსაზღვრა – თუ რამდენის ჩუქება შეიწყნარება და დაადგინა, სასამართლოს ნებართვა საჭიროა, როცა ჰსურთ დიდად დაასაჩუქრონ ვინმეო. საჩუქრის გამორთმევა შეიძლება, უკეთუ დასაჩუქრებული მძიმე შეურაცხყოფას მიაყენებს თავის მწყალობელსაო ²⁰⁷). აღბუღა არ ამბობს, რამდენის ჩუქება შეიძლება, მხოლოდ აწესებს რის გამო უნდა „მოიშალოს“ საჩუქარი: „ხანთა გამოსვლისა და ქვემო ყოფისათვის თხოვასა არას ემართლებისო“, მაგრამ თუ „კარგად და პირ-წყლიანად ყოფა და მოყვრობა“ მოისპო, დაუკლებლად მიეცეს საჩუქარიო (მუხ. ებ).

სულ სხვა იყო ქრთამი. როცა ერ-

თი ვინმე მეორისათვის გაირჯებოდა და შრომაში გასამრჯელოს მიიღებდა, მაშინ გასამრჯელოს ქრთამი ერქვა. ქრთამს შეადგენდა სამამულო და სასაქონლო. ქრთამი საურია,

²⁰⁷⁾ Зомъ, стр. 109.

– 235 –

ხარკი გარჯისა და საქმისაო – „თუ კაცსა კაცისა და ან პატრონისა კარგად ყოლისა და საურისათვის ქრთამად მისცეს რამ, გინა სამამულო და გინა სასაქონლო“, ეს ნიშნავდა, როცა კაცი ვისმეს პატრონთან ანუ ბატონთან შეეწიოს, გაისარჯოს და ხარკი მოუვიდეს, ქრთამს მაშინ მისცემენო. ქრთამს ძველად სწორედ ასეთი მნიშვნელობა ჰქონდა ²⁰⁸⁾. მართალია, აწინდელ დროს ქრთამი წაიბილწა და პირვანდელი მნიშვნელობა დაჰკარგა, მაგრამ მდაბიო ხალხს ეხლაც ახსოვს თავისი ოდესმე შეუმწიკვლელი ჩვეულება. რასაკვირველია, ძველადაც მოხდებოდა ხოლმე „საქრთამოსა შოებისათვის შებეზლება“ – ქრთამი ცუდ-უბრალოდ და უწყსოდ გამამართვესო. მაშინ ამღებელს უნდა ეფიცა და გამართლებულიყო. თუ ვერ იფიცავდა, ქრთამი პატრონს დაუბრუნოსო (მუხ. პვ).

²⁰⁸⁾ ქრთამს მეფესაც აძლევდნენ, Двор. грам. 41, 45.

– 236 –

ძველად გლეხობაში ამხანაგობაც იცოდნენ. ერთი გლეხი მეორეს მიმართავდა და პირობით ეკვროდა – საამხანაგოდ ვიღვაწოთ და ვიშრომოთო. აღბუღაც იხსენიებს საამხანაგო პირობას და დასძენს, როცა ამხანაგები გაშორდნენ, თანასწორად შუაზედ გაიყონ შეტანილი და მონაგებიო. ამხანაგობის თვისება ურთიერთს ნდობაში მდგომარეობს. ამიტომ თუ ამხანაგად შესული, რომელსაც „სწორის სწო-

რამდინ უმსახურებია, რასმე მოიტაცებდა, „რა სამიწო ნასყიდი შეიქნას, ნურცა მას გაატანსო“ (მუხ. ოა). იგი „სამიწო ნასყიდი“ საამხანაგოდ „მონაგებს“ შეადგენდა და მაშასადამე ამხანაგობა იმ აზრითაც არსდებოდა, რომ საერთო ჯაფით მამული შეეძინათ.

იურიდიულს გარიგებასა და ხელშეკრულობას აღსრულება ესაჭიროება და აღსრულებისათვის გაჩენილია თავდებობა. საგვარეულო ცხოვრების დროს მხოლოდ გვარისეულნი არიან ერთმა-

– 237 –

ნეთის მეშველენი და თავდებნი. მაშინ თავდები არაფრით არ განირჩევა პირობით შეკრულისაგან. მაგალითებრ, თუ ვალის ამღებელმა პირობა დაარღვია, მოვალეს შეუძლიან თითოეულს იმის გვარის კაცს მიმართოს და ვალი გარდაახდევინოს ²⁰⁹). რაკი პირვანდელ დროს თავდებობა საგვარეულოა, ევროპელთა ძველ სამართალშიაც ცალკე კაცის თავდებობა მოხსენებული არაა ²¹⁰). კერძო თავდებობა მხოლოდ მაშინ გაჩნდა, როცა საგვარეულო წყობილებას ბოლო მოეღო.

ევროპაში წინად თავდებობის ნიშნად ჯერ ხმალსა ჰხმარობდნენ და მერე festuca-ს (соломина). ერთსაცა და მეორესაც პირობის დამდებნი და თავდებნი ერთმანეთს გადასცემდნენ ხოლმე – ეს იყოს პირობის საბუთიო.

209) Совр. Об. и др. Зак. I. 226-30.

²¹⁰) ibid. 163-6.

– 238 –

მერე შემოიღეს ხელის ჩამორთმევა, რომელსაც ზედ მოჰყვა სათავდებო, (wadium, задатокъ, აღბუღას სანახშარო ²¹¹). თავდებობის დროს ხელის ჩამორთმევა ირანელებმაც იცოდნენ და ამიტომ ბ-ნ კოვალევსკის ჰგონია,

ვითომ ქართველებმა იმათგან შემოიღეს ეს ჩვეულება ²¹²), თუმცა-კი თავის აზრს არ ასაბუთებს.

აღბუდა ამბობს, თავდებობა ორნაირია, - ერთი დიდებულთა და აზნაურთათვის, მეორე საგლებო და ორისავე თავდებობისათვის „ხელის ჩართვევა“ საჭიროაო. სადიდებულო და სააზნაურო თავდებობაზე ნათქვამია, უნდა ეწეროსო - „თუ დიდებული გინა აზნაური დაუდგესცა, ანუ რასაცა ზედა უდგეს, უზღოს სათავდებო, რაცა ეწეროს (მუხ. ო). დიდებულსა და აზნაურს ხელს არაფერი უშლიდა

²¹¹) ibid. 171-4.

²¹²) Зак. и Об. на Кав. I, 115-6.

II. 110.

- 239 -

და დაუბრკოლებლივ შეეძლოთ ყოველთვის თავდებად დამდგარიყვნენ. სხვა ხასიათისა და თვისებისაა საგლებო თავდებობა. გლები ხელმოკლეა და მხოლოდ „ერთისა ხარისა ანუ მისის ფასისასა“ ნება აქვს დაუდგეს თავდებად, მეტის თავდებობა არ შეუძლიანო. ეს კიდევ არაფერი: გლებმა უნდა „ხელი ჩამოართმევინოს თუ საპატოს კაცისა იყოს, მისსა ხელის უფალსა“ და თუ დიდებულისა ანუ აზნაურისა - თავის ბატონსაო. ხელჩაურთველად გლებს თავდებობა არ შეეძლო; „თუ ხელი არა ერთოს, გლები ამას უფროსითა ვერ დაუდგების, ამად რომ არა ღირსა“. უკეთუ იგი „უღირსი“ არსება გაკადნიერდებაო და ბატონის ხელჩაურთველად ვის მე თავდებად დაუდგებოდა, „მისმან პატრონმან ავად გახადოს იგი გლებიო“ (მუხ. დთ)

XIII

სამართლის ქმნა, რომელსაც აღბუდა საბჭოდჯდომას უწოდებს, სარჩელით იწყება. სარჩელი მოსამართლესთან ჩივილია და ზედ მოსდევს საბ-

ჭოდ, სასამართლოდ შეყრა. ხოლო იგი შეყრა უნდა დაბოლოვდეს სამართლის დადებით. მაშასადამე, საათაბაგოს საბჭოდჯდომა რთული წარმოება ყოფილა: ჯერ სარჩელი უნდა შეექანათ, მერე მოჩივარი და მოპასუხე სასამართლოდ შეყრილიყვნენ და თვითოეულს მათგანს ბჭეებისათვის საბუთი წარედგინა, შემდეგ ბჭეებს სარჩელი და საქმის გარემოება გაესინჯათ და ბოლოს სამართალი დაედოთ. ამ გვარი სამართლის ქმნა მხოგანვითარებულს ერსა აქვს.

პირვანდელს დროს, როცა საგვარეულო წესი არსებობს, სამართლის ქმნა დამოკიდებულია შურის-ძიებაზე. ხოლო შურის-ძიება ბრძანებს, დამნაშავეს სამაგიერო და სწორი ბოროტი მიეგოსო, სისხლმა სისხლი ზღოს და გვარმა გვარს მტრობა გარდუხადოსო. იმ დროს დანაშაული მთლად გვარის შეურაცხება და გაუპატიურებაა და ამის გამო ერთი გვარი მეორეს სდევნის. მტრობა დაუცხრომელს ბრძოლას ჰზადავს და თავ-აწყვეტილს ვნე-

ბათა ღელვას თითქოს დასასრულიც არ უჩანს. იგი ღელვა ხშირად მაშინ სცხრება, როცა ერთი გვარი მეორეს სრულიად სძლევს და მიწასთან ასწორებს. მაგრამ მუდმივ ასეთი ყოფა შეუძლებელია: მოსალოდნელია, რომ დაუცხრომელმა საგვარეულო შურის-ძიებამ საბოლოოდ მოსპოს ხალხის ცხოვრება და თვითოეული გვარი ძირიან ფესვიანად ამოაგდოს. ამიტომ, ჟამთა-ვითარების გამო, საგვარეულო შურის-ძიებას ფრთები ეკვეცება, ნელ-ნელა ძალა აკლდება, და სავარჯიშო მოედანიც უმცირდება. შურის-ძიება გვარიდგას ოჯახზე გადადის, მერე ოჯახს თავს ანებებს და ახლო ნათესავებს სდევნის და დასასრულ მარტო პირდაპირ დამნა-

შავეს ულესავს თავისს მახვილსა. ყოველს შემთხვევაში მახვილი მაინც უწყალო და შეუბრალებელია, რადგანაც შურისძიება სარწმუნოებიდგან მომდინარეობს: წინაპართა სული სამარიდგან მტრის სისხლსა თხოულობს და ცათა მიმართ ღალადებს, სამაგიე-

– 242 –

რო გარდუხადეთ დამნაშავესაო ²¹³). მრისხანეა და საშინელი ზარი აქვს წინაპართა ღალადს. ვერც ერთმა ხალხმა ვერ შესძლო სმენა და ყური აერიდა ამ ღალადებისათვის. რომში, მაგ., პირველ მეფობის დროს მკვლელი ვალდებული იყო, მოკლულის ნათესავებისათვის ცხვარი მიეყვანა. ცხვარი უნდა დაეკლათ და ეს დაკვლა დამნაშავის მოკვლას ნიშნავდა, ზვარაკის სისხლი თვით მკვლელის სისხლიაო ²¹⁴). თუ რა ხანგრძლივია შურის-ძიება და რა დიდს მანძილზე მიდის, ამას ევროპის ცხოვრება ამტკიცებს: იქ ჯერ ისევ XVI და XVII საუკ. შურის-ძიებას ცხოველი ძალა ჰქონდა ²¹⁵). რასაკვირველია, საათაბაგოც ვერ ასცდა

²¹³) Зак. и Об. на Кав. II. 219-229. См. также Совр. Об. и др. Зак. II, 37-42.

²¹⁴) Рудольфъ Герингъ, Духъ Римскаго права, ч. I. 1875 г. стр. 161.

²¹⁵) Совр. Об. и др. Зак. II, 53-4.

– 243 –

შურის-ძიების ღელვას და ამას აღბუღა მოწმობს. მაგრამ შესანიშნავია, რომ, თუმცა აწინდელს დროს აჭარაში შურისძიებას თითქო საზღვარი არ უძევს და საშინლად მძვინვარებს ²¹⁶), ძველად-კი ასე არ ყოფილა: საათაბაგოში შურის-ძიებას აღარ ატყვია პირვანდელი მრისხანება და სიმკაცრე. ჯერ ერთი, რომ მოკვლისათვის მოკვლა არ შეიძლებოდა და დამნაშავეს სისხლში თეთრი უნდა გარდებოდა. მეორედ, შურის-ძიებას

მცირე სარბიელი ჰქონდა და დროც მოკლე – „თუ შერისხდეს ღმერთი, ეშმაკისა ბირებითა და მანქანებითა, კაცმან კაცი მოკლას, დიდებულმან დიდებული, სადამდისა პატრონის ჯაყელისა და მაწყვერლისა კაცნი და ხატი ყოვლად-წმიდისა მიუსწრებოდნენ, მანამდინ დაწვას თუ რასაც ემტეროს, იგი სისხლსა შიგან არ მიეფასოსო...“ (მუხ. ბ). რაკი ასეა, შურის

²¹⁶⁾ დ. ბაქრაძის Арх. пут. 14, 43, 94-6.

– 244 –

მეძიებელს პირდაპირ დამნაშავესთვის უნდა მიემართა და მარტო „დაწვას“ და „სხვა მტრობას“ დასჯერდებოდა, – სამართალი მოკვლის ნებას არ აძლევდა. ასეთი შურის-ძიება ბევრად საშელავათოა. ყოველს შემთხვევაში, „დაწვა“ და „სხვა მტრობა“ მაინც შურის-ძიებას შეადგენდა და იმ უძველეს დროიდგან მომდინარეობდა, როცა სამართალში ძალ-მომრეობა სუფევს. მამულსა და ქონებაზე მიმართული

შურის ძიება (грабование, барантование) საზოგადო ჩვეულებაა და ცნობილია, როგორც საქართველოში, ისრე სხვაგანაც ²¹⁷⁾. ეს ჩვეულება მაშინ წარმოდგა, როცა სამამულო დამოკიდებულება ჯერ წესიერად არ იყო განწყობილი და პატრონს, „ნაწყენს“, ნება ჰქონდა, თავისით ყოველ გვარი ზარალი გარდაეხდევინებინა დამნაშავესთვის ²¹⁸⁾. სამამულო და

²¹⁷⁾ Зак. и Об. на Кав. II. 122-3, 131.

²¹⁸⁾ Op. cit. I. 68-70.

– 245 –

სასისხლო შურის ძიება ერთსა და იმავე დროს გაჩნდა. ეხლაც ზოგიერთს ადგილას ორივე თანაბრად სწარმოებს. ასეა, მაგ. დაღესტანში. აღბუღა-კი ამბობს, მხო-

ლოდ სამამულო შურის-ძიება შეუძლიან ნაწყენსაო და ასეთი დადგინება, რაც უნდა იყოს, წარმატებულის ცხოვრების ნაყოფია. შურის-ძიებას საათაბაგოში სხვა ცვლილებაც ამჩნევია, იქ იგი უფრო ლმობიერი და მშვიდია. ძველად ასე არა ყოფილა და თვით ევროპაში შურის-ძიების ბასრი მახვილი თანასწორად ჰლახვრიდა, როგორც სხვის ქონების მძარცველსა და მტაცებელს, ისე სისხლის მღვრელსაც ²¹⁹). ათაბაგმა სხვაფრივ დააწესა. თუმცა იმის დროს პარვა და მეკობრობა გახშირებული იყო და დიდს უბედურებას უქადდა საზოგადოებას, მაგრამ მაინც მპარავსა და მეკობრეს მამულიდგან გაძევ-

²¹⁹), Совр. Об. и Древ. Зак. II, 27-31. См. Также Геринга, 112-21.

– 246 –

ბა და ორკეცად ნამარცვის და ნაქურდალის გარდახდევინება გაუჩინა. მართალია, პატრონს შეეძლო ცხადად მპარავი და მეკობრე დაუსჯელად მოეკლა, თუ დანაშაულზე მიასწრობდა, მაგრამ ეს სასტიკს შურისძიებას კიდევ არ ნიშნავს, რადგანაც, მოკვლის დროს პატრონი უფრო თავისს სიცოცხლეს იცვავდა. საზოგადო-კი სასისხლო შურის-ძიებას საათაბაგოს სამართალი უარ-ჰყოფდა. მოკვლა ხომ პირველი და მძიმე დანაშაულია, მაგრამ მოკვლისათვისაც მარტო სამამულო შურისძიება შეიძლებოდა და არა სასისხლო (მუხ. ბ). ეს კიდევ არაფერი: ნაწყენს სამამულო შურის-ძიებისათვის შეეძლო მიემართა იშვიათად, თითო-ოროლა შემთხვევაში. ასე იყო, მაგ, როცა ვინმე სხვას პატრონისა და ათაბაგის ღალატს დასწამებდა – „ოდესაც თავი იმართლოს, რაცა კაცისაგან ავი საზიანო მოიგონების, ყოველსა მტერობასა ემართლების“ მაბეზღარასაო (მუხ. მა). მაგრამ აქ „ყოველსა მტერობასა“ თა-

– 247 –

ვისი საბუთი ჰქონდა: მოღალატეს სამართალი სასტიკად სჯიდა და თვით ღალატიც იმ დროს ხშირი ამბავი იყო. უეჭველია, რომ უბრალოდ მოღალატედ შესმენილსაც შურისძიებისათვის უნდა მიემართა. საყურადღებოა, რომ ათაბაგი ერთგვარს თავისებურს შურის-ძიებას აღნიშნავს. ეს ის შურის-ძიებაა, როცა ძმა ძმასა ან მეყვისს საერთო მამულიდგან „გააბეზრებდა“, გააგდებდა – გაგდებულმა „რაგინდარა გარეთით აწყინოს, როდესცაღა შინა მოვიდეს, სამართლითღა ნუღარა ეზღვების, ნუცა-ღა მიეთვლებისო“ (მუხ. მთ). ცხადია, მამულიდგან გაბეზრებაც ხშირი და გულსაკლავი ბოროტება ყოფილა და ამიტომ შურის-ძიებაც შეიძლებოდა. ყოველს შემთხვევაში, საათაბაგოში არ სუფევდა ერთურთი სიყვარული და სათნოება. აღბულა არა ერთხელ და ორჯელ იხსენიებს „დამტერებას“, „სისხლისათვის გულის ტკივილს“ და სხ. იქაც ხშირად მძვინვარებდა შური და მტრობა და

– 248 –

შურის ძიება მრავალგვარს ბოროტებას ჰზადავდა. მაგრამ საქმეც ისაა, რომ სამართალი სასტიკად სდევნიდა ყოველგვარს დანაშაულს, რომელსაც მიზეზად შურის-ძიება ედვა.

თუ პირვანდელს დროს შურის-ძიება დაუცხრომლად მძვინვარებს, ამის მიზეზი, სხვათაშორის, ისაა, რომ სარწმუნოება შურის-ძიებას წმინდა მოვალეობად ჰზადის. მართლაცდა, ძველად თითქმის ყველა ხალხს შურის-ძიება სამღთო მოვალეობად სწამებია²²⁰). ეს იმიტომ, რომ დანაშაულს სარწმუნოებრივი დასაწყისი აქვს. რომში მაგ., დანაშაული ნიშნავდა კერპების შეურაცხებას და განრისხებასა²²¹), ხოლო სასჯელი – განწმენდასა. სხვაგანაც ასე ყოფილა და უმეტესად, აზიაში. რაკი დანაშაული სარწმუნოებაზე დაფუძნდა, სამარ-

²²⁰) Совр. Об. и др. Зак. II. 11-17.

²²¹) Герингъ, Духъ Римскаго права, гл. III, Религозный принципъ, 238-9 и слюд.

– 248 –

თალმაც დააწესა, დამნაშავეს მკვდრის სულმა უნდა შეუნდოს ბრალი, მკვლელმა საფლავზე უნდა შეინანოს ცოდვაო ²²²). საყურადღებოა, რომ ჩვენს დროსაც ხევსურნი ამ აზრისანი არიან: მკვლელი ხატს უნდა შეეფაროს, მსხვერპლი შესწიროს მკვდრის სულსა და მხოლოდ მაშინ შეუნდობენ დანაშაულსა ²²³). ეს ჩვეულება საგვარეულო წყობილების დროს აღორძინდა, როცა წინაპართა თაყვანის ცემა საერთო მოვლენაა. შემდეგ, როცა საგვარეულო ცხოვრება ჰქრება და სახელმწიფო არსებდა, შურის-ძიებაც ჰკარგავს პირვანდელს თვისებას: იგი სამღრთო საქმე აღარაა და წინაპარებს შურის-ძიებისა არა ეკითხვით-რა. ეგრეთი ცვლილება შურის-ძიებას საათაბაგოშიც ამჩნევია. სარწმუნოებას ძალა და გავლენა აღარა აქვს ამ საშინელს ვნებაზე და მხოლოდ ჯაყელსა და მაწყურელს ეკითხვის შურის-ძიების საქმეი.

²²²) Зак. и Об. на Кав. II. 227-9.

²²³) *ibid.* 116-7.

– 250 –

სწორედ ასე მოხდა ევროპაშიც, სადაც კოროლებმა დაადგინეს ეგრედ წოდებული „*королевский миръ*“, რომლის გამო დადებულს დროსა და აღნიშნულს ადგილზე ყველას აკრძალული ჰქონდა შურის ძიებისათვის მიემართა ²²⁴). აღბუღაც აწესებს, მკვლელს შურის ძიება უნდა სდევნიდეს „სადამდის პატრონისა ჯაყელისა და მაწყურლისა კაცნი და ხატი ყოვლად წმიდისა მიესწრებოდნენ“, ხოლო „რა მივიდეს ხატი და იგი კაცნი, მას უკანით ველარ ემტერე-

ბისო.“ (მუხ. ბ.) ცხადია, რომ საათა-
ბაგოშიც, დროთა ვითარების გამო,
„მშვიდობა“ დაარსდა და შურის ძი-
ება ქვესკნეთიდგან მრისხანედ აღარ
ღალადებდა...

როცა მძვინვარე შურის ძიება მო-
ისპო, მაშინ გაჩნდა ეგრედ წოდე-
ბული დაურვება (სისხლის მიცემა,
(compositio, wergeld, вира). ძველს
დროს დაურვებაც საზოგადო ჩვეუ-

²²⁴) Совр. Об. и др. Зак. II. 47-53.

– 251 –

ლება ყოფილა. ყველა ევროპიულს
ძველს სამართალში თვითოეული და-
ნაშაული და ბრალი დაფასებულია.
დაურვება ნიხრს მიაგავს და წინადვე
გარდაწყვეტილია, ამა და ამ დამნა-
შავეს ამდენი უნდა გარდახდესო.
დაურვება შურის ძიებისაგან წარმო-
სდგა და თუმცა იგინი განსხვავდე-
ბიან, მაგრამ მსგავსებაცა აქვთ. შუ-
რის ძიება თხოულობს, სისხლში ნამ-
დვილი სისხლია საჭირო, დაურვება-
კი მსხვერპლს არ ნდომობს და ამბობს,
დამნაშავემ ფასით შეისყიდოს თავისი
ბრალიო. მაშ შურის ძიება დამნაშა-
ვეს პირადად სდევნის, ხოლო დაუ-
რვება დამნაშავის ქონებაზე ყრილობს
ჯავრსა. და რომ დაურვებაც შურის
ძიების ნიადაგზე აღმოცენდა, ამას
ისტორია მოწმობს: როცა დამნაშავე,
მაგ., მკვლელი შურის ძიების ასა-
ცილებლად გარდიხვეწებოდა, იმის
ქონება და მამული მოკლულის პა-
ტრონს რჩებოდა, ქონებასა და მა-
მულს უნდა გაეცა პასუხი. სულ
ძველად ამ ჩვეულებას მისდევდნენ.

– 252 –

შემდეგ მთელს ქონებასა და მამულს
თავი დაანებეს და სასისხლო ნიხრი
შემოიღეს ²²⁵). რაც უნდა იყოს,
დაურვება მაინც შედარებით მაღლა
სდგას შურის ძიებაზე. იგი მაშინ
აღორძინდა, როცა ვნებათა ღელვა

დასცხრა და საზოგადოებაში მშვი-
დობა და სათნოება დამყარდა. ამი-
ტომაც ძველად რომში დაურვება
შერიგებას (pactum) ნიშნავდა და ამ
შერიგებას სისხლის სყიდვას უწოდებ-
დნენ ²²⁵). უეჭველია, რომ საათაბაგო-
შიაც დაურვება შურის ძიებას შემდეგ
დაარსდა. ასე გასინჯეთ, დაურვების
პირვანდელი ფორმაც-კი ნაშთად შენა-
ხულა სამართალში და ცხადად სჩანს,
რომ საათაბაგოშიც დაურვებას იმავე
გზით უვლია, როგორც სხვაგან: აღბუ-
ლა ამბობს, თუ დიდებულმა
დიდებული
მოკლას, „ვერ ამოუვიდეს და გარ-
დებხვეწოს, მამული აქვნდეს პატრონსა
ჯაყელსა და მაწყურელსა, ნახევარი

²²⁵) *ibid.* 54-62.

²²⁶) Герингъ, 112-21.

მოსავლისა მესისხლეს აჭამოსო“ (მუხ.
ბ.) სხვაგანაც ხომ თავდაპირველად
დაურვება ასე დაარსდა და შემდეგ
თვითოეულს დანაშაულს საკუთა-
რი ფასი დაედო. საათაბაგოშიაც
ყველა დანაშაულს თავისი თეთრი
გაუჩინეს და, ამას გარდა, თეთრის
მეტ-ნაკლებობა „გვარსა ზედა“ დაა-
ფუძნეს. თვით მკვლელიც ასცდა შუ-
რის ძიებას და ვახუშტის სიტყვით,
„მკვლელისა მის თანამდებ იყო, რა-
თა დაეურვა თეთრითა და საქონლითა
პატივისა და წესისა მისისა სისხლი“ .
მაგრამ საათაბაგოზე ის არ ითქმის,
რასაც ვახუშტი ამბობს „უმდაბლე-
სმან თუ მოკლას უმაღლესი, დაუ-
ურვოს სისხლი და განიძის მამული-
საგან რაოდენსამე წელსა“ ²²⁷). არა,
სათაბაგოში სისხლის დაურვება და
გაძევება საყოველთაოდ იყო გაჩენი-
ლი და სასჯელად ედო უმაღლესსაც
და უმდაბლესსაც: „თუ აზნაურმა
აზნაური მოკლას, სამ წელიწადს მა-

²²⁷) საქართველოს ისტორია, გვ. 6.

მულისაგან გააყენონ... მეოთხესა წე-
ლიწადს შემოუშვან... და სისხლი
ზღოს“ (მუხ. რნა). მოხსენებულა
აგრეთვე დიდებულის გარდახვეწა და
საზოგადოდ ძმისა და ახლო მეყვისის
მკვლელზე სწერია: „ამა სოფელსა
ძლივდა ინახვის კაცთაგან, აიღოს
ვინცა გავლენილი იყოს ქედთა გარეთ
ყოფა და გარდახვეწაო“ (მუხ. ბ. კგ.)
ცხადია, ჩვენი მეისტორიე სცდება და
მით უფრო, რომ ვერ გაუგია, რას
ნიშნავს გაძევება და საიდგან წარ-
მოსდგა იგი. გაძევება ძველი ჩვეუ-
ლებაა და დასაწყისი შურის ძიებაში
აქვს. ხევსურეთსა და დაღესტანში
ვიდრე შერიგება არ მოხდება, მკვლე-
ლი თავისს მამულ-ადგილს უნდა გა-
შორდეს და სხვაგან იმყოფებოდეს.
დაბრუნება მაშინ შეუძლიან. როცა
სისხლს დაიურვებს²²⁸). ეს გაძევება
თვითოეულისათვის სავალდებულოა,
უმდაბლესი იქნება დამნაშავე თუ

²²⁸) Зак. и Об. на Кав. II. 116,
229-34.

უმადლესი. გაძევებული შურის ძიე-
ბას ერიდება, მოკვლისა ეშინიან
და ამიტომ ნებაუნებურად შორდება
მტერსა. გარდახვეწასაც აზრად ესა
აქვს. სხვაგანაც ეგრე ყოფილა და მაგა-
ლითად ბერძნებისა და რომაელების
ჩვეულებაც საკმაო უნდა იყოს²²⁹).

რას ნიშნავს თვით სისხლი? – ვა-
ხუშტის განმარტებით, „სისხლის უწო-
დებენ, როდესაც სწორმან ვინმე
სწორი მოკლას“. ესეთი განმარტება
უსაფუძვლოა. პირველად, რომ სის-
ხლი ზოგადი სახელია, ყოველგვარს
დანაშაულს გადაჭრილი სისხლი სძევს
და მარტო მოკვლის გარდასახადს და
მკვლელის სასჯელს არ ეწოდება. მე-
ორედ, „სწორობა“ აქ არაფერს შუა-
შია. ვისაც ვინ უნდა მოეკლა, სი-
სხლი უნდა ეზღო და ასეთს საზღა-

²²⁹⁾ Карль Майнцъ, Историческое Введение въ элементарный Курсъ Системы Римскаго права, 1889 г. стр. 92-3 и 335, прим, 57. Герингъ, 196.

– 256 –

ქვა. და რომ ვახუმტი სცდება, ამას სისხლის გაჩენა ამტკიცებს. მართლაც, როგორ და საიდგან გაჩნდა სისხლი? – ჯერ ერთი, რომ სისხლი საყოველთაო ჩვეულებაა და იქაც მოიპოება, სადაც უმაღლესობა და უმდაბლესობა არ არსებობს და ყველანი თანასწორნი არიან. ამას გარდა, სისხლი იშვა საგვარეულო წყობილების დროს, როცა დამნაშავეს მიუცილებლად სისხლი უნდა ეზღო, თუნდაც მცირე გვარისა ყოფილიყო. თავდაპირველად გვარი გვარს უხდიდა სისხლს, მერე სისხლის გარდახდა მკვლელის ახლო ნათესავების მოვალეობა იყო და ბოლო დროს თვით დამნაშავეს უნდა ეზღო სისხლი ²³⁰⁾. და თუ სისხლს ამ გზით უმდინარია, მაშ ცხადია, რომ სისხლი საზოგადო საზღაურია და არა განსხვავებული გარდასახადი. სწორედ ეს მნიშვნელობა ჰქონდა სისხლს საზოგადოდ საქართველოში და კერძოდ საათაბაგოში. აღბუღა

²³⁰⁾ Совр. Об. и др. Зак. II. 62-69.

– 257 –

ამბობს, ყველა დამნაშავემ სისხლი უნდა ზღოსო, სულ ერთია სწორი იქნება, თუ არა, მაგ., – „თუ დიდებულმან აზნაური მოკლას... მისი სასხლი ოცი ათასი თეთრი იყოს“ (მუხ. გ) და სხ. მართალია, როგორც მთელს საქართველოში, ისე საათაბაგოში სისხლი „გვარსა ზედა“ სდიოდათ, მაგრამ ეს სულ სხვა საგანია და სრულიად იმას არ ნიშნავს, ვითომ „სისხლს უწოდებენ, როდესაც სწორმან სწორი მოკლას“...

ვის უნდა დაეურვა სისხლი? – სა-

ათაბაგოში, რასაკვირველია, პირდაპირ დამნაშავეს, თუ არა და – იმის სახლობას, „ერთ სახლიანს მეყვისებს“. ზოგიერთს შემთხვევაში, როცა დამნაშავეს არა მოეპოვებოდა-რა, ბატონს უნდა ეკისრა დაურვება. მაშასადამე, დაურვება სხვაფრივ იყო მოწყობილი, ვიდრე პირვანდელს განუვითარებელს დროს არის ხოლმე. საგვარეულო წყობილობის დროს დაურვება მთლად გვარის მოვალეობაა და თუ საათაბაგოში ასეო არ იყო, ამის მიზეზი

– 258 –

ერის იურიდიული წარმატებაა. მაგრამ ამ იურიდიულს წარმატებას თითქო ერთი გარემოება ჩრდილს ჰფენს და სახელდობრ აი როგორ: როცა ერის ცხოვრებაში სახელმწიფო წყობილება ფეხს იდგამს და გზას იკვლევს, მმართველობის წარმომადგენელსაც უნდა მიეცეს სისხლის ნაწილი, რადგანაც სამართლის ქმნა კერძო საქმე აღარაა და მმართველობას აბარია. რუსეთში, მაგ., კნიაზობის დროს ეგრედ წოდებული ვირა კნიაზს უკუთვნოდა და ვირნიკები დამნაშავეს ახდევინებდნენ ამ ჯარიმას. ვირნიკებს გარდა, სისხლის გარდასახდელად კნიაზს ჰყავდა სხვა მოხელეებიც – ოტროკები, მეტელნიკები, რომელთაც ფასი ეძლეოდათ ²³¹). ძველად საფრანგეთში სისხლის ნაწილი გრაფსაც უნდა რგებოდა. გერმანელებისა და კელტების სამართალი პირდაპირ ავალეზდა ბრალდებულს, ჯარიმა „კნიაზსაც“

²³¹) Калачевъ, 175-6 и 187.

– 259 –

გარდუხადეო ²³²). რად? – საქმე ისაა, რომ დანაშაულს საზოგადო ბოროტებად სთვლიდნენ და საზოგადოების წარმომადგენელსაც ჯარიმა უნდა მიეღო, მით უმეტეს რომ იგი ასამართლებდა. საათაბაგოში-კი სისხლი

მთლად ნაწყენს და ამის სახლობას მიჰქონდა და არა სჩანს, ათაბაგს და იმის მოხელეებს ჯარიმა მიეცეთო. ამის მიზეზი იქნება ისიც იყო, რომ საათაბაგოში დანაშაული კერძო საქმედ მიაჩნდათ და არა ისეთ ბოროტებად, რომელიც მთლად საზოგადოებას შეეხება და მმართველობამ უნდა სდევნოს...

სისხლთან კავშირი აქვს სათავდებოს, ეგრედ წოდებულს wadium-ს, რომელიც, სისხლის დაურევებამდე, დამნაშავეს უნდა გარდებხადა და მერე სისხლში მისთვლოდა.

სათავდებოს მიცემა ხელშეკრულობა იყო, – აი ამოდენს წინადვე გაძლევ იმის ნიშნად, რომ მერე მთელს სი-

²³²⁾ Совр. Об. и др. Зак. II. 97-8.

– 260 –

სხლს დაგიურვებო. ეს ჩვეულება ძველად ევროპიელებსაც ჰქონდათ. მაგ., საქსონელებელსა და ფრიზების სამართალი wadium -ს ხელშეკრულობად სთვლის ²³³⁾. ამ ხელშეკრულობას საქართველოში სანახშირო ეწოდებოდა, – „ესე არს მესისხლენი დაზავდნენ, პირველად სანდო რამ მისცენ სისხლის გარდახდამდე“ (ს. ს. ორბელიანი). საქართველოში ძველს დროს, როცა მეფე რომელსამე დიდებულს სისხლის სიგელს უბოძებდა, ხშირად სიგელში სანახშიროსაც ჩაუწერდა ხოლმე და აღნიშნავდა – ესა და ეს და ამოდენი მოგეცეს სანახშიროდაო. როგორც სჩანს, დაზავებული მესისხლე სანახშიროში, ფულს გარდა, ავეჯსა და საქონელსაც იღებდა, სახელდობრ: ხმალს, ცხენსა და სხ. ²³⁴⁾ აღბუღაც იხსენიებს სანახშიროსა – „თუ ქრისტიანემან კაცმან ძმას თვალნი დასწვნეს ცხადად ანუ ლალატად,

²³³⁾ *ibid.* 64-5. I. 167-71.

²³⁴⁾ Introduction, XCIII-XCV

– 261 –

ანუ მოკვეთოს რამე ასოთანი, სისხლი სრული და სანახშირო დაუურვოსო" (მუხ. რდგ). სამართალში განმარტებული არაა, სანახშირო სისხლის ნაწილს შეადგენდა, თუ ცალკე გარდასახადს. აგრეთვე არა სწერია, ყველას ეძლეოდა, თუ მარტო უმაღლესს. სიგელების მიხედვით-კი შეიძლება ვიფიქროთ, რომ სანახშიროს დიდ გვარისანი იღებდნენ და ისიც მძიმე დანაშაულში. ცხადია, თუ რად: სანახშირო ზავია, ხოლო ზავიც სამძიმო საქმეშია საჭირო. რასაკვირველია, სასისხლო საქმე უფრო დიდ გვარიანებისათვის იყო სამძიმო. უეჭველია, ჩვენშიც სანახშირო მაშინ დაარსდა, როცა შურისძიება მოისპო და დაურვება დაწესდა. თვით სანახშიროს განმარტება - „სანდო მისაცემი“ - პირდაპირ ამას ამტკიცებს.

სანახშიროს გარდა, ათაბაგი აწესებს სხვა გარდასახადსაც - „საპირო დასანახებს“, რომელიც სულის წინაგასამძღვანებელია - „საპირო წინა გაუძღვანეთ და აგრე გაიბრჭვენო“

- 262 -

(მუხ. და). როგორც სახელ-წოდებაც უჩვენებს, საპირო დასანახები ანუ სულის წინა გასამძღვანებელი მხოლოდ მოკვლისათვის იყო დადებული. საყურადღებოა, რომ ეს უძველესი ჩვეულება ეხლაც არსებობს ხევსურეთში. როცა ხევსური ვისმე მოჰკლავს, სინამდე შერიგება მოხდება და დაურვება გათავდება, ბრალდებაულის გვარმა და ნათესაობამ მკვდარს ცხვარი უნდა დაუკლას და იგი ზვა რაკი სულის წინ გასამძღვანებელია, შესანდობელი ²³⁵). საათაბაგოს საპირო დასანახებსაც ამ ჩვეულებაში აქვს საფუძველი, თუმცა ადგილობრივი, ფეოდალური ფერიც ატყვია - „გასინჯვა უნდა, რაცა ვის რა სასისხ-

*) უვიცობის გამო, ეს სიტყვა რუსულად გადათარგმნილია „личная обида“-დ (??).

მაინც ჩვენი სამართალი უვარგისად უთარგმნიათ. მიუცილებლად საჭიროა, რომ ქართულს ენას მიჰმართონ, თორემ რუსული თარგმანი შეცდომებით სავსეა.

²³⁵⁾ Зак. и Об. на Кав. II. 117.

– 263 –

ლო სჭირდეს“ ... „დიდისა დიდი გააჩინეთ და ცოტასი ცოტა... როგორც ვის მართებს, აგრე გააჩინეთ“ (მუხ. რდ, რდა).

შურის ძიება, დაურვება და სხვა ზემოდ აღწერილი ჩვეულება სამართლის შინაგანს ბუნებას შეადგენს. ხოლო სამართლის ქმნას თავისი გარეგანი ფორმაცა აქვს. ისტორია ამბობს, გარეგანი აგებულება სამართლისა იმაზეა დამოკიდებული, თუ როგორაა მოწყობილი ერის ცხოვრება და რა გვარი გამგეობა არსებობსო. ძველს ათინაში, მაგ., გამგეობა დემოკრატიული იყო, იქ თვით ერი განაგებდა სახელმწიფო ცხოვრებას და ამიტომ სამართლის ქმნაც ერს უკუთვნოდა. ყოველ წლივ არხონტს უნდა ამოერჩია ექვსი ათასი ბჭე, ეგრედწოდებული ჰელიასტები და იგინი განაგებდნენ სამართლის საქმესა. თუ რაიმე მძიმე და დიდი საქმე გამოჩნდებოდა, მაშინ მთლად ერი, დემო-

– 264 –

სი ბჭობდა ²³⁶⁾. რომში თავდაპირველად, როცა მეფობა დაარსდა, სასამართლო გამგეობაც მეფემ დაისაკუთრა და სამართლის ქმნა მისგან მომდინარეობდა ²³⁷⁾. შემდეგ ხომ მეფობა მოისპო და არისტოკრატიული რესპუბლიკა დამყარდა. მაშინ სასამართლო გამგეობაც შეიცვალა და სამართლის ქმნა არისტოკრატიაში ჩაიბარა. იმ დროს კვესტიებში ბჭობდნენ მხოლოდ სენატორნი და ცხენოსანნი, რომელნიც უმაღლესს არისტოკრატias შეადგენდნენ ²³⁸⁾. ბოლო მოელა ძლიერს რომსაც. აღიგავა იმპერია და აღმოცენდა ფეო-

დალობა. რასაკვირველია, დროთა ბრუნვამ სასამართლო გამგეობაც შესცვალა: ფეოდალი შეიქმნა უმაღლეს მსაჯულად, მსაჯულთ-უხუცესად, თუ ეს

²³⁶⁾ Беко, Организация уголовной юстиции въ главнейша историческія эпохи, 1867 г. стр. 1-10.

²³⁷⁾ Герингъ, 119-221.

²³⁸⁾ Карлъ Майнцъ⁹⁶.

– 265 –

სახელ-წოდება აქ ვარგისია. სამართალს ახალი პატრონი გამოუჩნდა და იგი Seigneur haut-justicier ირჩევდა ბჭეებს, რომელთაც ნება ჰქონდათ, მხოლოდ თავიანთი სწორი კაცი განეჭკოთ ²³⁹⁾.

საათაბაგოც ვერ გადურჩა ისტორიულს გავლენას და ფეოდალობამ თავისი ხასიათი დაამჩნია სამართლის გარეგნობასა. რაკი სამთავროში ათაბაგი ითვლებოდა პატრონად და ჯაყელი იგივე ფეოდალი იყო, ამიტომ სამართალიც იმას ეკუთვნოდა. საათაბაგოს პატრონი სრულიად მიაგავდა ფეოდალურს Seigneur haut justicier-ს. მაგ., პატრონს შეეძლო დიდი აზნაური ჩამოემცრო. მაგრამ, თუ „პატრონმავე შეიწყალოს და ბჭეთა პირველივე მისის გვარის საპატიო სისხლი უბძანოს, იგი დაუურვოს „ბრალდებულმაო“ (მუხ. დ). რას ნიშნავდა ეს „ბჭეთა უბძანოს“? – იმას, რასაც ფეოდალურს ევროპაში ნიშნავდა: ათა-

²³⁹⁾ Беко, 169-173.

– 266 –

ბაგის სახელით სწარმოებდა სამართალი და ბჭენიც პატრონის მორჩილნი იყვნენ. სხვა მსგავსეებაც მოიპოება. ევროპაში სენიორს უფლება ჰქონდა, თითონ დაესაჯა მძიმე დამნაშავე და, როცა დიდს საქმეს ბჭობდნენ, მაშინ იგი თავმჯდომარეობდა. ასე იყო საათაბაგოშიც. შესმენა – ესა

და ეს პატრონის მოლალატეაო – კმაროდა, რომ „რაცა ავი იქნების, ყველა უყოს პატრონმან შეზახებულთა კაცთა: ხელითა მორბევა, მამულისა წაღება და გაძება და დიდხან ღარიბობას ყოფა და ბედითად სიარული“ (მუხ. მა). და განა ეს თავისით განსჯა იგივე უფლება არ არის, რაც ევროპიელს ფეოდალს ეპყრა? რასაკვირველია, „შეზახებულს“ შეეძლო ბჭობით თავი ემართლა („ბჭობით ამაღ ვერას შეაგდებს“), მაგრამ საქმე ისაა, რომ ბჭენი პატრონის ბძანებით უნდა დამჯდარიყვნენ საბჭოდ...

თითქო მარტო ფეოდალური შთამოება საკმაო არ იყო და სამართალს საღმრთო ძალაც ზედ დაერთო. მა-

– 267 –

ინც ძველად ხალხს სწამებია, თვით ღვთაება უხილავად განაგებს სამართალსაო. ათინაში ჯერ მსხვერპლს სწირავდნენ ღმერთებს და მერე ბჭობას იწყებდნენ.

რომაელებს, კელტებს, ინდოელებს სამართალი ღვთიურ საქმედ მიაჩნდათ ²⁴¹⁾ და ბევრს სხვა ადგილასაც ეგრე ყოფილა. მაგრამ, რაც დრო და ჟამი მიდის, სამართალი ზეციდგან სააქაოსკენ მოეშურება და დასასრულ თემიდას ტადარი ცოდვილს ქვეყანაზე არსდება. სამართლის წარმატება სწორედ ეს ზემოდგან ქვემოდ მსვლელობაა. საათაბაგომი-კი სამართალს ისევ ზეცასთან ჰქონდა კავშირი — „ვინცა საბჭოდ სჯდებოდეთ, თქვენთა გულთა შიგან ღვთის შიში უნდა დაიჭიროთ და არავის სთნიოთო“ და ეს იმიტომ, რომ სამართალი „ერთბაშად გაჩენილია გან-

²⁴⁰⁾ *ibid.* 27.

²⁴¹⁾ *Совр. Об. и др. Зак. II.* 196-202. *См. Также Геринга, 227-237.*

– 268 –

გებითა ღვთისათა“ (მუხ. რ). თითონ

ათაბაგმაც სამართალი ღვთისა და მღვთის მშობლის „მინდობით“ დასწერა: „შევიყარენით ჭოლთას მინდობილნი ღვთისანი და აწყურისა მღვთის მშობლისანი“ და ეს დავადგინეთო. ამიტომ ბჭეც აღჭურვილი უნდა ყოფილიყო სიწმინდით, „მართალი სამართალი გაეჩინა“, არავის სთნეოდა „არას ქრთამის ქადებისათვის, არამედ არად არა... ქრთამის აღება ზნეობრივის უწინდურობის შედეგია და სწორედ ასე მოხდა ათინასა და რომში. სადაც მოსამართლენი აშკარად იღებდნენ ქრთამსა, როცა საზოგადოება ზნეობრივად გაირყვნა ²⁴²⁾ და მაშინ ეს სამარცხვინო საქმე საოხუჯოდაც მიაჩნდათ. აღბუღაკი სხვაფრივ აჩენს – „თუ ბჭისაგან ქრთამის აღება გამოჩნდეს, იგინაბჭობი ტყუილი იყოს და მას ბჭე-

²⁴²⁾ Бекко, 77.

სა სივისა ხელნი დაესხნენ *) და ოდესცა გამოსჩნდეს, იგი კაცნი ახლად გაიბჭნენო“ (მუხ. ჟა).

XIV

შურის-ძიების მიმდევარი ერი, ადრე თუ გვიან, ამოვარდება და ამის გამო შურის-ძიება უნდა დასცხრეს და ოდესმე კიდევ მოისპოს. მაგრამ ვიდრე ეს მოხდებოდეს, ეგრედ წოდებული შუაკაცობა არსდება. როგორც სახელ-წოდებაც აჩვენებს შუაკაცობა ისეთი ბჭობადჯდომაა, რომელსაც საგნად მესისხლეთა შერიგებას აქვს. შუაკაცი მშვიდობის მლადღებელია და შურისძიების უარმყოფელი. პირვანდელი ბჭობადჯდო-

*) არ ვიცი, რას ნიშნავს – ს ი ა ვ ი ს ა ხ ე ლ ნ ი დ ა ე ს ხ ნ ე ნ. ს. ს. ორბელიანის განმარტებით, სიტყვა ს ი ა ვ ი სპილენძის ქვაბსა ჰქვია... ძველად ფრანგები მოქრთამე მოსამართლეს სიკვდილით სჯიდნენ, Бекко, 160.

მა შუაპაცობით დაწყებულა. მერე შუაპაცობა ნელ-ნელა გავრცელებულა, დაუთრგუნვია შურისძიება და ბოლოს ყოველ გვარი სასისხლო დანაშაული და სამამულო დავა თითონ დაუპყრია ²⁴³). ძველად თითქმის ყველა ხალხს სცოდნია შუაპაცობა და სადაც ქურუმთა ბატონობა დაარსებულა, იქ შუაპაცებად ქურუმნი ყოფილან. მაგრამ, რადგანაც ქურუმთა ბატონობა მერმეული ამბავია, თავდაპირველად შუაპაცობას სხვა ხასიათი ჰქონია, – შუაპაცად ჯდომა საერთოდ ყველას შესძლებია ²⁴⁴): საშუაპაცო ბჭობის სამართლის დადება, განაჩენი სათუოა. ეს სათუობა იმას ნიშნავს, რომ განაჩენს სავალდებულო ძალა არა აქვს, – მოჩივარს ან მეპასუხეს შეუძლიან არ დასთანხმდეს შუაპაცების სამართლის დადებასა და თუ რად, ამის მიზეზი ცხადია. როცა

²⁴³) Зак. и Об. на Кав. I. 65-8, 70-4.

²⁴⁴) Совр. Об. и Др. Зак. II. 221-2.

მარტო შუაპაცობა არსებობს, შურის-ძიება სრულიად აღმოფხვრილი არაა და აბა თვითნებლობას, თუნდაც ალაგმულს ცალიერი მშვიდობიანობის ღაღადება რას უზამს! ასეა ეხლაც ჩვენს მთაში ²⁴⁵), სადაც ხშირად შუაპაცთა განაჩენს მესისხლენი ისევ შურის-ძიების მახვილს ამჯობინებენ. როგორც უნდა იყოს, მაინც საქართველოშიაც შუაპაცობა პირვანდელს ბჭობადჯდომას შეადგენდა და რასაც ჩვენი ისტორიკოსი თეიმურაზ ბატონიშვილი მოგვითხრობს ბჭობაზე, ის მერმეულს დროს გაჩენილა. ამ ისტორიკოსის სიტყვით, როცა მამასახლისობითი ერის მმართველობა არსებობდა, დამნაშავენი უნდა განეკითხა საზოგადო ერის შეკრებილებას, ხოლო სხვა საქმეებისთვის მამასახლისი აღირჩევდა ორსა

ანუ სამს ბჭესა და მოჩივარნი თვის
თვისად ოროლსაო ²⁴⁶). ჯერ ერთი,

²⁴⁵) Зак. и Об. на Кав. II. 94-5.

²⁴⁶) ისტორია, 1848 წ. გვ. 49-50.

– 272 –

რომ მამასახლისობითი ერის მმარ-
თველობა და საზოგადო ერის შეკ-
რებილება პირვანდელი ფორმა არაა
და მას წინ უძღვის საგვარეულო
წყობილება. მამასახლისი გვარის უფ-
როსი არა ყოფილა და თვით სამამა-
სახალისოც მრავალ გვარეულობის
წარმომადგენელთაგან შესდგებოდა.
მეორედ, ბჭე მოხელე-მოსამართლეა
და ბჭობა შუაკაცობის შემდეგ ჩნდება.
მართალია, ევროპიელთა ძველს სჯულ-
დებაში ბჭობა და შუაკაცობა ერთად
მოხსერებულა, ბჭე და შუაკაცი ერთ-
სა და იმვე დროს სამართალს ჰქმნი-
ან ²⁴⁷), მაგრამ მათ შორის განსხვა-
ვებაა. ბჭე ასპარეზზედ შემდეგ გამო-
დის, როცა საგვარეულო წესი ის-
პობა და სხვა მმართველობა არსდე-
ბა. ამიტომ ბჭეს მმართველობა ირჩევს
და არა მოჩივარი ან მეპასუხე. შუა-

²⁴⁷) Совр. Об. и Др. Зак. II. 204
– 113. XIII და XIV საუკ. სლავიანთა
და გერმანელთა სამართალი შუაკაცობას უფ-
რო მისდევდა, ib. 203.

– 273 –

კაცთან-კი მმართველობას ხელი არა-
აქვს. და რადგანაც თავდაპირველად
სამართლის ქმნა თვით მოჩივართა და
მეპასუხეთა ნება-ყოფლობაზეა დამო-
კიდებული, შუაკაციც ბჭეზე ადრე
იბადება. ასე მოხდა საქართველო-
შიაც, როგორც ჭეშმარიტად შენიშ-
ნა დიმ. ბაქრაძემ ²⁴⁸). 'შემდეგ-კი ორი-
ვე მოსამართლე ერთმანეთს გვერდით
უდგნენ, მაგრამ თითოეულს საკუთა-
რი საქმე ებარა და განსხვავებული
მოვალეობა ჰქონდა. ასე იყო სხვა-
განაც, მაგ., რომში ²⁴⁹). რასაკვირ-
ველია, საათაბაგოშიც ჯერ შუაკა-

ცობა დაარსდა და მერე ბჭე გაჩნდა. მაგრამ აღბუღას დროს, შუაკაცსა და ბჭეს შორის უცილობელი საზღვარი არ იდვა და ეს იმიტომ, რომ სამართალში ძველი წესი ახლისაგან არ განირჩეოდა. ამას პოლიტიკური გარემოებაც უნდა დავუმატოთ. როცა

²⁴⁸). Зб. Зак. Вахт. 118, примеч.

²⁴⁹) Карль Майнцъ, 103-6. ჩვენს ბჭეს უდრის iudex, შუაკაცს – arbiter.

– 274 –

სახელმწიფო მმართველობა მკვიდრდება, მაშინ შუაკაცობასაც მნიშვნელობა ეკარგება – სახელმწიფოს როდი ეპრიანება, სამართლის ქმნა კერძო კაცთ ებაროთ და სამართლის დადება სათუო იყოს. არა, სახელმწიფო თავისს ბჭეებს აყენებს და სამართლის საქმეს თითონ ისაკუთრებს. ხოლო საათაბაგოზე ითქმის, რომ იქ აღორძინებული ყოფილიყოს ყოვლად ბრძანებელი სახელმწიფო ძალა. ამიტომაც ბჭე სრულს მოხელეს არ წარმოადგენდა, თუმცა-კი სჩანს, რომ სამართლის ქმნა უფრო ბჭეთა საზღვრისკენ იყო გადახრილი. ყოველს შემთხვევაში, საათაბაგოს ბჭე ძველებური შუაკაცი აღარაა: „ვინცა მოძღვარი იყოს ანუ მეფეთა წინაშე ზრდილი და ნამყოფი კაცი იყოს, ან კარგი დიდი ვაჭარი, ან კარგი სოფლის მამასახლისი იყოს... ის დასვით ბჭედო“. რად? – „ჭკვიანი იქნების და კარგად ეცოდინების ბჭობა და უსამართლოს არას იტყვისო“ (მუხ. რა). ეს ყველა კარგი, მაგრამ

– 275 –

შუაკაცობა ჭკუასა და სინიდისს მართო იმათში არა ჰხედავს, რომელთაც ათაბაგი იხსენიებს...

თუ თეიმურაზ ბატონიშვილის ცნობებს დავენდეთ, ჯერ ისევ მამასახლისობის დროს მძიმე დანაშაულის განკითხვა საზოგადო ერის შეკრებილე-

ბას ჰბარებია, ხოლო მცირე ბრალისა – ბჭეებსა. საყურადღებოა, რომ სხვაგანაც სამართლის ქნას ამ გზით უვლია. რომში, მაგ., უმაღლეს სასისხლო სასამართლოს შეადგენდა *Comitiatus maximus* და იგი სასამართლო ერის შეკრებილება იყო. ამ სასამართლოში უნდა განეკითხათ მხოლოდ დიდი დამნაშავე, რომელსაც სასჯელად სიკვდილი და მოქალაქობის ახდა ეწერა ²⁵⁰). რაიცა შეეხება მსუბუქს დანაშაულს და დავასა, იგი მოჩივრისა და მეპასუხის ნებაზე იყო დამოკიდებული ²⁵¹). ათინაშიც ამ წესს მსდევდნენ. ყვე-

²⁵⁰) Карль Майнцъ, 54-7, 91.

²⁵¹) *ibid.* 32-3.

– 276 –

ლას შეეძლო მძიმე დანაშაულზე თავი გამოედო და ბრალდებული სამართალში მიეცა. რასაკვირველია, იქ განმარტებული იყო, თუ რაა მძიმე და მსუბუქი დანაშაული ²⁵²).

მამასახლისობას შემდეგ მეფობა დაარსდა და ამ გარემოებამ სამართლის ქმნა შესცვალა. მართლაც და, სტრაბონი აღნიშნავს სხვა წესსა, – ივერია ოთხ წოდებად განიყოფებო, პირველიდგან მეფესა და მსაჯულთუხუცესს ირჩევენ, ამ უკანასკნელს ლაშქართ უფროსობაც აბარია და მეფეს შემდეგ თავი ადგილი უჭირავს სახელმწიფოში ²⁵³). მაშასადამე, საზოგადო ერის შეკრებილება მოსპობილა და სამართლის ქმნა ერს ჩამორთმევია. თუმცა მოხსენებული არაა, მაგრამ შეიძლება დავასკვ-

²⁵²) Беко, 10-14.

²⁵³) „Извѣстія...“ Гана, 68. სტრაბონი ამბობს, ქურუმნი განაგებდნენ უცხოეთის საქმეებსაო. განა ეს არ გვაგონებს რომის ფეციალებსა!?.

– 277 –

ნათ, რომ მძიმე დანაშაულს მსა-

ჯულთ უხუცესი განიკითხავდა და ყოველს შემთხვევაში ბჭენიც იმას ექვემდებარებოდნენ. მაგრამ, რაც უნდა იყოს, თვით ერს მცირედი უფლება მაინც შერჩა და იგი უფლება შუაკაცთა ამორჩევა იყო. ამ შუაკაცობას საქართველოშიაც მეტად ხანგრძლივი არსებობა ჰქონია. რადა? – საქმე ისაა, რომ სახელმწიფო მმართველობას ვერ ძალუმს აღმოფხვრას შუაკაცობა და, როგორადაც უნდა მოეწყოს სამართლის ქმნა, შუაკაცობა მინც ერის ხელშეუხებელი წმიდა წმიდათაა. რომში, მაგ., შუაკაცობა ბოლომდე არ მოსპობილა. იქ სასამართლო მარტო მძიმე საქმეებს განაგებდა. თავდაპირველად ხომ შუაკაცობას უფრო მეტი მნიშვნელობა ჰქონდა და XII таблиць-ებმა დაადგინეს, მოჩივარნი შუა კაცებმა გაასამართლონო. მოსამართლე, iudex-ი, რომელსაც პრეტორი ირჩევდა, კერ-

– 278 –

ძო კაცი იყო და არა მოხელე ²⁵⁴). საყურადღებოა, რომ ყველას უფლება ჰქონდა. დამნაშავე სამათალშიმიეცა, თუნდაც პირდაპირ დანაშაული იმას არ შეჰხებოდა. იმპერატორების დროს ამ უფლებამ საზოგადოებრივი ჩვეულება დაჰბადა: აღჩნდა ჯამშუთა მთელი დასი და მახეზღრობა ხელობად გარდაიქცა, მით უმეტეს, რომ მახეზღარს დამნაშავის ქონებიდგან ნაწილს აძლევდნენ ²⁵⁵). აღბულა არას ამბობს, საათაბაგოში თვითოეულს მკვიდრს ნება ჰქონდა დამნაშავე სამართალში მიეცა, თუ არა. ცხადად არც ის სჩანს, რა შეადგენდა საზოგადო დანაშაულს და რა – კერძოს (публичныя и частныя преступленія). ეს გარემოება, რასაკვირველია, სამართლის ნაკლს მიეწერება. მაგრამ ბჭე და შუაკაცი საათაბაგოშიც განსხვავდებოდნენ. ამას გარდა, იქაც ბჭეს მძიმე დანაშაული

²⁵⁴) Карль Майнць, 101, 105.

უნდა განეკითხა, შუაკაცს-კი მცირე ბრალი. ზემოდ უკვე ვუჩვენეთ, ვინც უნდა მჯდარიყო ბჭედ. აქ საჭიროა, დავურთოთ, რომ მუდმივი სასამართლო არ არსებობდა, – ასეთს სასამართლოს, საბჭოს, ათაბაგი ერთის სიტყვითაც არ იხსენიებს. ამიტომ ვგონებთ, ბჭეთა დასმა თვით მოჩივრისა და მეპასუხის საქმეს შეადგენდა და აღბუღას სიტყვა – „ის დასვით ბჭედო“ (მუხ. რა) სწორედ ამას ნიშნავს. მაგრამ ბჭე მაინც მოხელეა, სამართალის მცოდნეა და არა ვინგინდავინ. სულ სხვაა შუაკაცი. აღბუღა არას ამბობს, უეჭველად შუაკაცად ესა და ეს დააყენეთო და აქედამ კიდევ ის დასკვნა გამოდის, რომ შუაკაცი ვინგინდავინ იყო და არა ხელობის კაცი. მართალია, შუაკაციც საპატიო ჭკვათა მყოფელი და სინიდისიერი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ყველა ეს თვისება ზოგადია და არა ნიშნობლივი, – სახელდობრ მხოლოდ ბჭეს ვინაობა იხსენიება. და რა უნდა განეხილა შუაკაცს? – რასაკვირველია,

მცირე ბრალი. მაგ., როცა ვინმე სხვას მსუბუქად დაჰკოფდა, ასე რომ „არ დაუშავდეს, დააჩნდეს“, მაშინ საპატიოთა კაცთა შუა-შემოსვლითა დაუურვებინონ“ (მუხ. ზ). თუ ზედდასხმის დროს მოკვლა არ მოხდებოდა და ნაწყენი სისხლს არ ინდომებდა, დამნაშავეს „მეხრემან სამი შოლტი ამოჰკრას... „ ერთმანეთისა ნების ყოფლობითა, კაცთა შუა შემოსვლითა შუა ქნან, რომელიცა გერჩიოსო“ (მუხ იდ). შუაკაცობა საჭირო იყო „საბატონყმო სამდურავისა და საცილობელის“ განსამართებლად (მუხ. პე), ეგრეთვე მაშინ, თუ სხვის პირუტყვი ვისმეს ვენახსა, ბოსტანს და „რას გინდა სავანოსა“ წაახდენდა,

„ნაწყენსა უზლოს შუათა დახედვი-
თა.... როგორც მეზობელთა დააფა-
სონ“ (მუხ. ნგ) და სხ. ერთის სი-
ტყვით, შუას ანუ შუაკაცს ხელი მხო-
ლოდ მცირედზედ მიუწვდებოდა და

– 281 –

ამ მხრით საათაბაგოს შუაობა რომა-
ელების შუა კაცობას მიაგავს ²⁵⁶).

პირვანდელის ბჭომადჯდომისათვის
მოფიცრობაა საჭირო. მოფიცარი (co-
присяжникъ), როგორც თვით სახე-
ლიც ამხელს, ისეთი კაცია, რომელ-
მაც ფიცს ქვეშ უნდა აღიაროს საქმის
გარემოება. ძველ ევროპიელთა სა-
მართალი აწესებდა, მოფიცარი უე-
ჭველად გვარისეული უნდა იყო-
სო ²⁵⁷) და ამ წესს საბუთი თვით საგვა-
რეულო ცხოვრებაში აქვს. როცა
ერი საგვარეულო ცხოვრებას მის-
დევს, გვარი ყველა წევრისათვის
თვალთ სახილო ერთობაა, თვითოე-
ულმა იცის, სხვა იმის გვარისეული
როგორის ყოფა-ქცევისაა, რას შვრე-
ბა, რას აშავებს. გვარის დაფარული
არა არის-რა. ამას გარდა, იმის დაუ-
კითხავადაც არა კეთდება-რა. თვი-
თოეულის გვარისეულის კარგი და ავი
მთელს გვარს შეეხება და ცრუ ფი-

²⁵⁶) Карль Майнцъ, 33-4.

²⁵⁷) Совр. Об. и Др. Зак. II. 305-6.

– 282 –

ციც ერთობლივ გვარისათვის საში-
შია. გარეშე კაცმა თუნდაც ტყუი-
ლად რო დაიფიცოს, გვარი რა შუა-
შია, გვარს რა ენაღვლების და ედარ-
დებისო... საგვარეულო ცხოვრების
დროს მოფიცრობა ორ ნაირია: თავ-
დაპირველად მოფიცარი გარემოებას
მოწმობს, – საქმე ასე იყო: შემდეგ
მოფიცრობა იცვლება და მოფიცარი
გარემოების მოწამე-კი არა, თავის
გვარისეულის თავდება – ჩემის გვა-
რის კაცი პატიოსანია და მაგას არ
იზამდაო ²⁵⁸), როგორც ეხლაც იციან

სოფლად: მთელი სოფელი მოწმობას აძლევს სამართალში მიცემულს და უწერს, ესა და ეს პატიოსანი კაცი... ცხადია, თუ პირვანდელს დროს რად არის საჭირო მოფიცრობა. მაშინ შურის ძიება მძვინვარებს და აბა გარეშე კაცი სხვა გვარს რისთვის გადიმტერებს, სხვას მოწამედ რად წაჰყვება. უფიცოდ არც ცალიერი მოწმობა შეიძლება და ეხლაც

²⁵⁸⁾ *ibid.* 295-300.

– 283 –

მთაში უფიცო მოწამეს იშვიათად საჭიროებენ ²⁵⁹⁾. მოფიცი მოწამე შემდეგ ჩნდება. მაგრამ როგორც მოფიცრობა, ისრე მოწმის ფიცი მეტად მკვიდრი ჩვეულებაა და მაშინაც არსებობს, როცა საგვარეულოცხოვრება გამქრალია. მაგ., რომში, ციცერონის დროს, ბრალდებულს ათზე ნაკლები *Iaudatores* არ უნდა ჰყოლოდა ²⁶⁰⁾ და „ლაუდატორი“ მოფიცარ-თავდებს ნიშნავდა, ე. ი. ბრალდებულის პატიოსნებასა და კარგს კაცობას მოწმობდა. მოწმებს სამსხვერპლოს წინ აფიცებდნენ. ათინაშიც ეგრე ყოფილა ²⁶¹⁾.

აღბულაც აღნიშნავს მოფიცრობას და ამბობს, მოფიცარნი მრავალგვარს საქმეში არიან საჭირონიო. ეს გარემოება ამტკიცებს, რომ ბჭობადჯდომა ძველის ხასიათისა იყო. ამ აზრს

²⁵⁹⁾ *Зак. и Об. на Кав. II. 27-96.*

²⁶⁰⁾ *Карль Майнцъ, 95, 341. Совр. Об. и Др. Зак. II. 310-312.*

²⁶¹⁾ *Беко, 29, 68.*

– 284 –

მოფიცრის მნიშვნელობაც ასაბუთებს: საათაბაგოს მოფიცარი უფრო გარემოების მაჩვენებელია და მერმეულს თავდებს არ მიაგავს. მაგრამ მოფიცარს ცვლილებაც დასტყობია: პირვანდელ დროს მოჩივარსა და მეპასუხეს ნება არა აქვთ, მოფიცარნი

დასახელონ და ბჭობაზე მოიყვანონ. ბჭობაზე მისვლა და გარემოების მოთხრობა თვით მოფიცართა სურვილზეა დამოკიდებული, იგინი ამ საქმეში თავისუფლად მოქმედობენ და, როცა საჭიროა, თითონ მიდიან სასამართლოდ შეყრაზე და ჰფიცვენ – აი გარემოება საქმისაო ²⁶²). საათაბაგოში სხვა ფრივ იყო. იქ მოფიცრის დასახელება შეიძლებოდა, თუმცა დაუსახელებელი მოფიცარნიც ისევ დარჩნენ – „მრავალგვანი ასეთნი საქმენი არიან, ზოგსა საქმესა შინაგან რომელნიმე დასახელებულნი მოფიცარნი უნდა, რომ ბჭეთა შეუსხნენ, და ზოგსა დაუსახელებელი და ბჭეთაგან

²⁶²) Совр. Об. и Др. Зак. II, 316-17.

– 285 –

კარგა გამონახვა უნდაო" (მუხ. ე). მაშასადამე საბჭო საქმის ვითარება თხოულობდა ხან დასახელებულს და ხან დაუსახელებელს მოფიცარსა. კერძოდ ზედ-დასხმის საქმე როცა უნდა განებჭოთ და ალაფზე იყო ცილი, „თუ მძიმე ალაფი იყოს, მძიმეცა ფიცი უნდა, ფიცსა შიგან დასახელებულთა და დაუსახელებელთა წესით“ (მუხ. ლწ). ვინ იყვნენ დასახელებულნი და დაუსახელებელნი მოფიცარნი? – დიმ. ბაქრაძის აზრით, მედიატორენი. განსვენებული ისტორიკოსი ამ საკითხავის განსამარტებლად მედიატორეებზე მიუთითებს ²⁶³), მაგრამ ვგონებთ, რომ სცდება. სიტყვა „მედიატორე“ ლათინთა ენაა და ჩვენებურად შუაკაცს ნიშნავს. ხოლო შუაკაცი ძველებური მსაჯულია და მოფიცარი-ძველებური მოწმე. და დაუსახელებელი მოფიცარი გვარისეული მოფიცარია, დასახელებული – გარეშე. უცხო მოფიცარი და აი ამის საბუ-

²⁶³) Сб. Зак. Вахт. 97, примеч.

– 286 –

თიც: რაკი საათაბაგოში მოფიცართა ვინაობა საქმის ვითარებაზე დამყარდა, ამიტომ, როცა საქმე გვარს შეეხებოდა, ნება-უნებურად გვარისეული უნდა წამდგარიყო საბჭოდ შეყრაზე. ამას ჩვეულება ავალეზდა. მაგრამ თუ საქმეს კერძო მნიშვნელობა ჰქონდა, ან გარემოება მარტო გარეშე კაცმა იცოდა, მაშინ მოფიცარი უნდა დაესახელათ. მოფიცრობის დასაწყისი ამ დასკვნას ამტკიცებს. თავდაპირველად მოფიცრად გვარისეული უნდა ყოფილიყო და როცა საგვარეულო წესი შეირყა, მაშინ გარეშე კაცსაც შეეძლო მოფიცრობა. საათაბაგოშიც ასე მოხდა და ამ ცვლილებაში უნდა მოიძებნოს დაუსახელებელისა და დასახელებულის მოფიცარის სხვა-და-სხვაობა...

ევროპიელთა ძველის სამართალი ამბობდა, მოფიცართა რაოდენობა საქმეზე ჰკიდიაო. თუ დიდი დანაშაულია გასაბჭობი და საქმე მძიმეა, მოფიცარიც ბევრი უნდა; როცა საჩივარი მცირეა, ცოტა მოფიცარი

– 287 –

კმარაო. ამ აზრს ადგენენ ფრანგნი. შოტლანდიელნი, სლავიანნი ²⁶⁴). საათაბაგოშიც სწორედ ეგრე იყო. იქაც „ფიცის სიმძიმე“ და მოფიცართა რიცხვი დანაშაულისა და საქმის მნიშვნელობაზე იყო დამოკიდებული: „თუ მძიმე ალაფი იყოს, მძიმეცა ფიცი უნდაო“ (მუხ. ლწ). ეკკლესიის გატეხა და გამარცვა დიდ დანაშაულად ითვლებოდა. დამნაშავეს შეეძლო იგი ბოროტ-მოქმედობა თავის პატრონისათვის დაეწამა – „შენ იცოდით“ და როცა ასე მოხდებოდა, პატრონმა „უცოდნელობა ფიცოს ოც-და-ოთხისა კაციტა, დაეჯერების“... „თუ მტერისა კაცმან გატეხოს პატრონისა უკითხავად... პატრონმან უცოდინლობა ფიცოს თორმეტისა კაციტაო“ (მუხ. რიდ, რივ) ²⁶⁵). მოფიცრობა-

²⁶⁴) Бекко, 151-2. Совр. Об. и др. Зак. II, 319-22.

²⁶⁵⁾ ძველად ევროპელებმაც თორმეტი მოფიცარი იცოდნენ, Совр. Об. и др. Зак. II, 326-28.

– 288 –

ბაზე სხვა გარემოებამაც იქონია გავლენა. როცა ევროპაში ფეოდალობა დაარსდა, ყველას, მოჩივარი იყო თუ მეპასუხე, თავისი სწორი კაცი უნდა მიეყვანა მოფიცარად. ეგრე აწესებდა, მაგ., ფრანგებისა, ფრიზეზის და სხ. სამართალი. ეს კიდევ არაფერი. საქმე ისაა, რომ სამართალი კეთილშობილს ჰკერძავდა და როცა უმაღლესს უმაბლესთან საჩივარი ჰქონდა, პირველს ცოტა მოფიცარს ავალეებდა. მეორეს-კი ბევრსა ²⁶⁶⁾. თუმცა საათაბაგოში „უმაღლეს-უმდაბლესობა“ განხორციელდა, მაგრამ სამართალი არ აწესებდა, უეჭველად მოჩივარმა და მეპასუხეებ თავისი სწორი კაცი დანიშნონ მოფიცრად. აღბუღა მხოლოდ ერთს შემთხვევაში ჰბამავს ევროპელებს, სახელდობრ მაშინ, როცა დიდებული და აზნაური თავის ღირსების კაცს ცოლს მოსტაცებდნენ, – მრუმების არა ქმნა მოფიცრობით უნდა დაემ-

²⁶⁶⁾ *ibid.* 307, 322, 324.

– 289 –

ტკიცებინათ: „ თავის გასამართლებლად სჯობს ფიცის უქნელობა თავითა და ერთითა აზნაურშილითაო“ (მუხ. კწ). საზოგადოდ-კი მოფიცართა წოდებრივს ღირსებას მნიშვნელობა არა ჰქონდა და მოფიცართა რიცხვი საქმის თვისებასა და ვითარებაზე იყო დამოკიდებული. ფორმულას – „თუ მძიმე ალაფი იყოს, მძიმეცა ფიცი უნდა“ სხვა აზრი არა ჰქონია და საყურადღებოა, რომ ეხლაც მთაში, მაგ., სვანეთს „მძიმე ფიცი“ ბევრს მოფიცრებს ჰქვია და სახელ-განთქმულს ხატში დაფიცებას ნიშნავს ²⁶⁷⁾. შესანიშნავია, რომ მოსეს სჯულმაც გავლენა იქონია ჩვენს ძველს სამარ-

თალსა და აწინდელს ადათზე. ებრაელთა სჯულთ-მდებელმა დაადგინა, სადავო საქმეში – ორ მოწამეზე ნაკლები არ შეიძლებაო. თითქმის ყველა განათლებულმა ერმა მიიღო იგი ჩვეულება და ჩვენს მთაში ეხლაც ორს მოწამესა და მოფიცარზე ნაკლებს არ

²⁶⁷⁾ Зак. и Об. на Кав. II, 27-9.

– 290 –

ყაბულობენ ²⁶⁸⁾. თითქო საათაბაგოშიაც ვხედავთ ამ ჩვეულებას. მაგ., ნაქურდალის დაწამება ორის კაცის მოწმობით უნდა გარდაწყვეტილიყო – „შეფიცოს ორითა უმტეროთა კაცითაო“ (მუხ. ძდ).

რასაკვირველია, ხშირად მოხდება ისეთი დანაშაული თუ საქმე, რომელიც, მოჩივარსა და მეპასუხეს გარდა, სხვამ არავინ იცოდეს. აგრეთვე შეიძლება თვით საქმის გარემოება გარეშე კაცის მოფიცრობას და მოწმობას არ საჭიროებდეს. ამ ორსავე შემთხვევაში ფიცი ვალად სდევს თვით მიჩივარსა და მეპასუხეს. რომელმა უნდა ფიცოს – ეს საქმეზეა დამოკიდებული. აქ მხოლოდ ისაა საჭირო, რომ უფიცოდ სამართლის დადება არ შეიძლება. რად აქვს ფიცს ასეთი ძალა? – ამის პასუხი ფიცის პირვანდელს თვისებაშია. ძველად ფიცი ღვთის მიერი სამართლის ქმნა იყო (odaI, судъ божиѣ) და სარწმუნო-

²⁶⁸⁾ ibid. 96. I, 158-9.

– 291 –

ეზიდგან მომდინარეობდა. შიში და ელდა დასტრიალებდა თავზე მოფიცარსა და ღვთის რისხვას უქადიდა ფიცის შემლახველს. იგი ფიცის შელახვა ღვთაების განრისხებას შეადგენდა და უხილავს სასჯელს უმზადებდა დამნაშავესა. და თუ რა ღრმა მნიშვნელობა და მკვიდრი საფუძველი ჰქონია ფიცს, ამას ისტორია ამ-

ტკიცებს: ყველა „ორდალი“ მოისპო და მხოლოდ ფიცი-ლა არსებობს ²⁶⁹⁾. ფიცს ძალა არ დაჰკლებია მაშინაც-კი, როცა სამართალი ღვთიურის შთამოებისა აღარაა და სააქაო ცხოვრებას უფრო ეტრფის, ვიდრე ზეციურსა. რომში, მაგ., მოჩივარს ფიცი უნდა მიეღო – მართალს ვჩივიო, მოსამართლეებსაც ჯერ უნდა დაეფიცათ და მერე შესდგომოდნენ ბჭობას და ყველა ეს მაშინ, როცა სამართალი მაღალს წერტილზე იდგა ²⁷⁰⁾... იქ ფიცი თავის თავის განკითხვას მო-

²⁶⁹⁾ Совр. Об. и Др. Зак. II, 269-79.

²⁷⁰⁾ Карль Майнцъ, 94-5, 106.

– 292 –

ასწავებდა და უფიცოდ კაცს არ შეეძლო, რაიმე საზოგადოებრივი საქმე ეტვირთა ²⁷¹⁾. ფიცის მგმობელს ყველა ერიდებოდა, როგორც შეჩვენებულსა და უწმინდურს არსებას. საქართველოშიაც ფიცს დიდი ძალა ჰქონდა და სამართლის დადება ფიცს ვერა გზით ვერ წაუვიდოდა ²⁷²⁾. ასე იყო საათაბაგოშიც: „ფიცი უღონოთა წესიაო“ (მუხ. პვ), ამბობს ალბულა და ეს „უღონობა“-კი ნამდვილად დიდს ღონესა და ძალას ნიშნავდა. ფიცისთვის მაშინ უნდა მიემართათ, როცა სხვა საშუალება და სხვა ღონე აღარსად იყო და „უღონობაც“ ამას ერქვა...

საათაბაგოშიც ფიცის მიღება ხან მოჩივარს ედვა ვალად და ხან მეპასუხესა. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ნიშნობლივ ერთს მხარეს უნდა დაეფი-

²⁷¹⁾ Герингъ, 144-51, 235, 237.

²⁷²⁾ Совр. Об. и Др. Зак. II, 294.

პირველ საბუთად ვახტანგს ფიცი მიაჩნია, მუხ. ვ.

– 293 –

ცა, სახელდობრ იმას, ვისაც საქმის ვითარება და გარემოება ავალეზდა. მაგრამ მოიპოვებოდა ბევრი ისეთი

საქმეც, რომლის გამო ფიცი მოჩივარსაც შეეძლო და მეპასუხესაც, – სამართალი არა ბძანებდა, უეჭველად ამან უნდა დაიფიცოსო. – მაშასადამე, ფიცი ორად განიყოფებოდა – ერთ-მხროვან და ორ-მხროვან ფიცად. როდის იყო საჭირო ერთ-მხროვანი ფიცი? – ათაბაგი რამდენსამე საქმეს აღნიშნავს და აწესებს, მხოლოდ ერთმა მხარემ, სახელდობრ, დამნაშავემ უნდა ფიცოსო. ასე იყო, მაგ., მკვდრის გამარცვის შესახებ. სისხლს გარდა მკვდრის გამმარცველს თორმეტი ათასი თეთრი სხვა უნდა გადაეხადა, მაგრამ, თუ მკვდარი გამმარცველის მტერი იყო, მაშინ დამნაშავეს მტრობა ფიცით უნდა ეღიარებინა და ნაკლებს აზღვევინებდნენ – „თუ ფიცოს, ხუთი ათასი თეთრი მართებსო“ (მუხ. რით, რკ). როცა ვისმეს შეჰყივლებდნენ – ამის ცოლსა ჰყვარობო, „ფიცოს არაზედა, თუ არ ფიცოს, სისხლი

– 294 –

ზღოსო“ (მუხ. რკა). უნდა ეფიცა ენა-ჭარტალა გარეშე კაცსაც, რომელიც სხვას ეტყოდა – „ეს კაცი შენს ცოლს ასე უზამსო“: „ან ფიცოს, ან მართლა გატეხოსო“ *) (მუხ. რმვ). ქმარს ნება ჰქონდა დასნეულებულს ცოლს გაჰყროდა. რასაკვირველია, კაცს შეეძლო უბრალოდ ხელზე დაეხვია ვითომდა დასნეულება და ცოლი სიძულილის გამო გაეგდო. ამის ასაცილებლად ფიცი იყო საჭირო: „თუ გაეყაროს, შეფიცოს ნაშენითა, რომ სიძულილითა არა გაყროდეო“ (მუხ. რმა). ერთის სიტყვით, ბევრს შეემთხვევაში ფიცი მხოლოდ მეპასუხეს უნდა ეტვირთა და ასეთი წინასწარ აღნიშნულ ფიცის მიღება საქმის ვითარებაზე იყო დამოკიდებული. ძველ ევროპიელთა

*) გატეხა – признание. გრძნეულობის (чародейство) დასამტკიცებლად მარტო გატეხა იყოს საჭირო, მუხ რმზ. გატეხას მხოლოდ წარმატებული სამართალი ჰხმარობს. ამიტომ ოსებს იგი არ მოეპოვებათ, Совр. Об. и Др. Зак. II, 223-7.

სამართალიც ამ გზას ადგა და საბუ-
თად გერმანელების, კელტებისა და
სლავიანების დასახელებაც კმარა ²⁷³).

უეჭველია, ზოგჯერ მხოლოდ მო-
ჩივარს უნდა ეფიცნა და ასეთი
ერთ-მხროვანი ფიციც საქმის ვითა-
რებისაგან წარმოსდგებოდა. აღბუ-
ლა ამბობს, მაგ., მარტო მოჩივარ-
მა მაშინ უნდა ფიცოს, როცა ლა-
ტიტით წანალების რაოდენობა სა-
ცილობელიაო. ეგრედ წოდებულს
მინდობილს მოდალატეს, სისხლს
გარდა,
წანალებიც უნდა დაებრუნებინა –
„რაცა სასაქონლო რაგინდა-გვარი
წაეღოს“... მაგრამ როცა რაოდენო-
ბაზე კამათობა ასტყდებოდა, მეპასუ-
ხემ ისა ზღოს, „რაცა მემამულემან
ფიცით გამოაჩინოს და მსგავსიერი
თქვას, არა მოდებულო“ (მუხ. ლდ).
საათაბაგოში იცოდნენ ერთმანეთის
გაუპატიურება. ე. ი. ხელით შეურაც-
ხება, რომელსაც ზედ მოსდევდა ქო-
ნების წაღება, ყმების გალახვა რო-

²⁷²) *ibid.* 295.

ცა იგი უბედურება აზნაურს დაა-
ტყდებოდა და დამნაშავესაც პატრო-
ნი ჰყავდა, თუ პატრონმა ყურადღე-
ბა არ მიაქციოს დანაშაულს, „არ
გაუვლინოს და არცა-რა უსაბიოს“,
მაშინ ნაწყენმა, ე. ი. მოჩივარმა ფი-
ცოს და ფიცის ქვეშ გარდაახდევინ-
ოს ზარალით (მუხ. ლვ). მხოლოდ
მოჩივარს უნდა მიეღო ფიცი მაში-
ნაც, როცა მპარავს ნაპარევი ცხენი
თუ რაგინდარა „ხელთ არ აქვნდე-
სო“ (მუხ. ძგ) და სხ... მოჩივარის
ფიციც საზოგადო ჩვეულებაა, იგი
ევროპიელებმაც იცოდნენ და ჩვენს
დროს მთაშია დარჩენილი ²⁷⁴).

როცა საბჭო საქმე საცილობელი
იყო, ე. ი. არც მოჩივარს და არც

მეპასუხეს საკმაო საბუთი არ ჰქონდა, მაშინ სურვილისამებრ ან ერთი მხარე ფიცავდა და ან მეორე. ასეთს ფიცს ორ-მხროვანს იმიტომ ვუწოდებთ, რომ სამართალი არ აწესებ-

²⁷⁴) Совр. Об. и Др. Зак. II, 378, 387-9.

– 297 –

და, უეჭველად და მიუცილებლად ამა და ამ მხარემ ფიცოსო. ძველად ევროპაში ცოტა სხვაფრივ ყოფილა. იქ, როცა საეჭვო საქმე აღმოჩნდებოდა და არც ერთს მხარეს არ შეეძლო, სამყოფი დამტკიცება წარედგინა, თვით ბჭენი ადგენდნენ – აი ამან ფიცოსო. საათაბაგოში ბჭეებს ამ შემთხვევაში არა ეკითხოდათ-რა და აღბულა გადაჭრით ამბობს: თუ ერთმა მხარემ ვერ შეფიცოს, მეორემ დაიფიცოსო. მაშასადამე, ერთსა და იმავე საქმეში ფიცის მიღება მოჩივრისა და მეპასუხის ნებაზე ეკიდა. და აი ამის მაგალითებიც. როცა ვისმეს ნაპარევი გამოაჩნდებოდა და პატრონი დავას დაიწყებდა, მაგ ნაპარევთან სხვა რამეც დამეკარგა – „სხვა რამ წამიხდაო“, მეპასუხეს „ორითა უმტეროთა კაცითა“ უნდა დაეფიცა, სხვა რამესი არა ვიცი-რაო და გამართლებოდა. მაგრამ, „თუ ეს ვერ შეფიცოს, მან საქონლის პატრონმან დაიფიცოსო“ (მუხ. ძდ). ასე იყო მაშინაო, როცა „ქარავანსა ქურდათ თავ-

– 298 –

სა ზედა დასხმასა შიგან წახდომილი ცნას კაცმა“. ვისაც „წახდომილს“ უპოვნიდნენ, იმას უნდა დაეფიცა, ქურდი არა ვარო – „ქურდად არა ყოფილიყოს“ და მაშინ მარტო ნაპოვნს „წახდომილს“ გამოართმევდნენ – „თავის მეტს არ ემართლები-სო“ ხოლო, თუ „ვერ შეფიცოს, რასაც წახდომილსა პატრონი იფიცავს, ყველა უზღოსო“. უკეთუ აღმოჩნ-

დებოდა, რომ „წახდომილის“ მქონე „თავადად იგი კაცი ყოფილიყოს და თავლაშქარი *) ყოფილიყოს“, პატრონმა „რაცა მისი ალაფისაგან ფიცით მინახვედრები თქვას, იგიცა უზლოს უკლებლადო“ (მუხ. ძვ). თუმცა საზოგადოდ პარვის საქმეში ერთმხროვანი ფიცი იყო საჭირო, მაგრამ როცა კერძოდ ნაპარევს ცხენზე დაიწყებოდა საჩივარი, მაშინ ორ-

*) თავლაშქარი – начальникъ шайки.
ჩვენ სამი ხელთ-ნაწერი სამართალი გვაქვს და ყველგან „თავლაშქარი“-ს მაგიერ შეცდომით სწერია „თვალშაქარი“.

– 299 –

მხროვანს ფიცს მისდევდნენ (მუხ. ძვ).

მოფიცარისგან მოწამე განსხვავდება და ფიცისაგან – მოწმობა. ძველად უფიცო მოწმობა თითქმის სრულიად არ იცოდნენ. ცხადია, თუ რატომ. იმ დროს ფიცს აქვს უმთავრესი მნიშვნელობა და საგვარეულო წეს-წყობილება გარეშე კაცს მოწმად არ ნდომულობს. ან ვინ იქნება ისეთი თავხედი, რომ სხვის გვარს უმოწმოს და შურის-ძიებას მისცეს თავისი თავი და თავისი გვარეულობა? თითო-ოროლა შემთხვევაში თუ შეიძლება უფიცო მოწამე და ისიც მაშინ, როცა მოწამე მოჩივარის ან მეპასუხის მეყვისია ²⁷⁵). მაგრამ როცა ერი საგვარეულო ცხოვრებას სტოვებს და წარმატების გზას ადგება, მაშინ სამართლის ტაძარი გარეშე კაცისათვისაც ღიაა, – ყველას უფლება აქვს ამ საერთო ტაძარში მოწმობა აღიაროს... სწორედ ასეთი იყო თემიდას ტაძარი ათინაში. დიდად აფა-

²⁷⁵) Совр. Об. и др. Зак. II, 341-44.

– 300 –

სებდნენ ათინელები მოწმის სიტყვას და დიდს ჯარიმასაც ახდევინებდნენ, თუ იგი არ მივიდოდა ბჭობადჯდომაზე – ოლონდ-კი მოდი და თუნდ ნუ-

რაფერს იტყვიო... და როცა მოწამე ბაგეთა თვისთა აღაღებდა, ჩვენება ქალაქდზე უნდა დაეწერა და აქტუარიუსისათვის წარედგინა ²⁷⁶). რომელშიც, რასაკვირველია, მოწამეს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა და, ისევ რესპუბლიკის დროს, მოჩივარსა და მეპასუხეს სამართალი ავალებდა, მოწმები მოიყვანეთო ²⁷⁷). თავდაპირველად იქ მოწამე იყო: თუ საჭიროება მოითხოვდა. მოწამე მკლავითა და ღონით უნდა დაჰხმარებოდა თავისს მიმყვანსა ²⁷⁸). ამ მკლავისა და ღონის ვარჯიში ადვილად წარმოსადგენელი სურათია, მაგრამ გასაკვიცხი-კი არაა. თუ ძველად ასე ყოფილა და ეხლაც აგრეა ზოგი-

²⁷⁶) Р. Герингъ, 121-300.

²⁷⁷) Беко, 29.

²⁷⁸) Карль Майнцъ, 92 и 334.

– 301 –

ერთს ალაგას, მაგ., კავკასიის მთებში, ამის მიზეზი შურისძიებაა: ყველგან მოწამემ ნელ-ნელა გაიკვლია გზა და ეს, იქნება, მკლავითა და ღონითაც მოხდა ²⁷⁹). ძველს დროს ქართველები მაგრე რიგად პატივს არ სდებდნენ მოწამეს, – „მოწამე დიად სწამთ და იციან უფრო ბერძენთა, ფრანგთაცა და რუსთაცა... მაგრამ აქ, ქართლში, უფრო არ განუწესებიათო, მოგვითხრობს ვახტანგი (მუხ. იგ.). ცხადია, რად „არ განუწესებიათ“: ვახტანგის წინა დროს ქართული სამართალი ძველს მიმართულებას მისდევდა და იგი მიმართულება კიდევ მოწამეს არა სწყალობს და მოფიცარს უფრო ენდობა. ეგრე იყო საათაბაგოშიც. აღბუდა თითქო ძუნწობს და მოწამეს ორიოდე ადგილას იხსენიებს. სად და როდის? – არსებობდა ერთგვარი ჩვეულება, რომელსაც შუადმოსვლა ერქვა. შუადმოსრული „მეომართ“ გამშველებელი იყო და „ომი“ აწინდე-

²⁷⁹) Зак. и Об. на Кав. II, 27.

ბურად ჩხუბს ნიშნავდა. სამართალი ამბობს, შუადმოსრული შეიძლება მონოზანი და ხუცის დიაციც იყოსო. შუადმოსრულის წმინდა მოვალეობას გაშველება შეადგენდა, მაგრამ, როგორც ეხლაა, მაშინაც შუადმოსრული „თვით მეომარი“ შეიქნებოდა ხოლმე. რატომაც არა, როცა ქართველს ასე უყვარს მახვილისა და მკლავის ტრიალი?! როცა შუადმოსრულს მეომარს მოჰკლავდნენ, სისხლი არ ეურვებოდა, მხოლოდ იმ პირობით-კი, რომ მართალს მოწამეს უნდა ეთქვა – მოკლული მეომრობდაო, – „თუ მეომარი ყოფილიყოს და მართლითა მოიწმითა გამოჩნდეს, გარდახდეს ასრე, ვითა ძაღლის ყეფააო“ (მუხ. იზ) და ძაღლის ყეფა ხომ არაფერია. . . სხვა შემთხვევაში ერთად მოწმობაც იყო საჭირო და ფიციცა. ეს მაშინ, როცა „კაცმან ნაპარევი რამე დასწამოს კაცსა, დასტური *)

*) დასტური – დაჯერებული, ს. ს. ორბელიანის ლექსიკონი.

არ იცოდესო“. დაწამებულს, „უბრალოდ გაწბილებულს“ სამართალი უბძანებდა, შეგიძლიან ფიციც მიიღო და მოწამეც მოიყვანო და „თუ არც ფიცი დაუურვოს და არცა მოწამესა უყუროს“, ესა და ეს გარდახდეს დამწამებელსაო (მუხ. პზ). ერთის სიტყვით, საათაბაგოზედაც ის ითქმის, რაც საზოგადოდ საქართველოზე – „მოწამე უფრო არ განუწესებიათ“... აღბულა აღნიშნავს ერთს განსაკუთრებულს წესსაც, რომელსაც ლაშქრობის დროს მისდევდნენ. უკეთუ დავა და ცილობა დაიწყებოდა“ ომსა შიგან ხელთა დარჩენილსა კაცსა და მისსა აბჯარსა ზედა“, აბჯრისა და ცხენის „ნაკრავი“ უნდა გაესინჯათ და „რასაცა აბჯარსა ზედა რომლისა ნაკრავი აჩნდეს და ანუ ცხენსა, მას მართებს“, იმას ეკუთვ-

ნისო. მაგრამ მარტო „ნაკრავის“
გასინჯვა არ კმაროდა – „იგი დარჩო-
მილი კაციცა გაიკითხონ ფიცითაო“
(მუხ. ჟბ).

არის ისეთი საბჭო საქმე, რომე-

– 304 –

ლიც მეცნიერსაც უნდა ეკითხოს და
სამართალი ისრე დაედოს. მეცნიერი
საქმის მცოდნეა, განსწავლული სპე-
ციალისტია. როგორც გუჯრებში
სჩანს, ძველადვე საეკლესიო და სა-
მონასტრო საქმის ბჭობაზე მეცნიერ-
თაც იწვევდნენ²⁸⁰). აღბუღაც ამას
აწესებს. საათაბაგოში იცოდნენ „სა-
საფლაოსა ზედა დასხმა და საფლავთა
ხელის მიყოფა“. თუ ბიწიერი და
უკეთური მარჯვენა, საფლავს გარდა,
სასაფლაო ეკლესიასაც პატივს აჰ-
ყრიდა „ანუ წარმართულად კარისა
შელეწითა, ანუ სხვაგნით რითიმე
შერღვევით“, მაშინ ჩვეულებრივი
ბჭობადჯდომა არ კმაროდა და არც
სამართალში ეწერა, დამნაშავეს ეს
გარდახდესო – „შეკვეთით არა ითქმო-
და-რა“. საჭირონი იყვნენ „მეცნიერნი
და ქრისტეს სისხლის პატივსა მცნებუ-
ლნი“ (მუხ. კვ), რომელთაც მსჯა-
ვრი უნდა დაედგინათ. ზოგჯერ საზო-
გადო სასჯელს გარდა, მსჯავრს ეპის-

²⁸⁰) Церков. Гуджари, 120-1.

– 305 –

კოპოზიც სდებდა. მაგ., ძმისა და
ახლო მეყვისის მკვლელს ორკეცი
სისხლი გარდახდეს და გარდიხვეწოსო,
მაგრამ ეს არ კმაროდა – „ეპისკოპოსმა
იმის წესი იცის, რაცა მართებს,
მან უყოს“ (მუხ. კვ).

ფიცისა და მოწმობის შემდეგ
სასაქმო წიგნი ჩნდება. რასაკვირველია,
იგი წიგნი არსდება, როცა ცხოვრე-
ბა მოქალაქეობას იძენს და სამართა-
ლი წარმატების გზას ადგია. თავდა-
პირველად სასაქმო წიგნს ცოტა მცი-
რე ძალა ჰქონია, ვიდრე შემდეგში:

დამწერმა და ხელის დამრთველ მოწმებმა ფიცს ქვეშ უნდა აღიარონ სასაქმო წიგნის სინამდვილე და უამისოდ წერილობითს საბუთს მნიშვნელობა არა აქვსო ²⁸¹). რომშიც სწორედ ასრე ყოფილა, – tabellio-ს ფიცით უნდა დაემტკიცებინა, „დოკუმენტი“ ნამდვილიაო და სახელმწიფოც ყურადღებას აქცევდა სასაქმო წიგნის შედგენას ²⁸²). ძველად საქარ-

²⁸¹) Совр. Об. и Зак. II, 151-4.

²⁸²) Карль Майнцъ, стр. 185.

– 306 –

თველოშიაც სასაქმო წიგნს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამას, სხვათაშორის, ისიც ამტკიცებს, რომ ეხლაც საქართველო სავსეა სხვადასხვა სასაქმო წიგნებით და თვითოეულს მათგანს საკუთარი სახელი ეწოდება. საკმაოა მარტო ს. ს. ორბელიანის ლექსიკონი გადაფურცლოთ. სიტყვა წერილი წაიკითხოთ და დაინახავთ, თუ რა მრავალგვარი ყოფილა სასაქმო წიგნი და რას ნიშნავს ეს მრავალგვარობა? – ყოველს შემთხვევაში სამოქალაქო სამართლის განვითარებას. იგი განვითარება არც საათაბაგოს აკლდა და აქაა მიზეზი, რომ აღბულა ჯეროვანს ფასსა სდებს სასაქმო წიგნსა, თუმცა-კი არ უჩვენებს მრავალგვარს სახელ-წოდებას. აღბულა ამბობს, სასაქმო წიგნი ორად განიყოფება და სხვა-და-სხვაობა დამოკიდებულია, როგორც გარეგნობასა და

²⁸³) ლექსიკონი, გვ. 378, სიტყვა წ ე რ ი ლ ი. საქართველოს ისტორია ვახუშტისა, გვ. 8-9 და შენიშვნა I.

– 307 –

ფორმაზე, ისრე წიგნის საგანსა და შინაარსზედაო. ეგრედ წოდებული პატრონისაგან მიცემული, საზომები სასაქმო წიგნი საპატიო კაცთა და მონოზანთა მიერ „ხელჩართული“ უნდა ყოფილიყო და თუ ხელი არ ეწერა, რა-

საკვირველია, არც ძალა ჰქონდა. ასეთს წიგნს ათაბაგი საზოგადო „რაგინდა სასაქმო და საჭიროებისათვის“ ნაბობებს არქმევს და ეს სახელი ხომ ზოგადია. მაშასადამე, რაგინდარა სასაქმო წიგნი მრავალგვარის შინა-არსისა იყო და თუ განსხვავდებოდა, მარტო იმით, რომ პატრონს უნდა ებოდნა და ხელმოწერილი ყოფილიყო საპატიოთა კაცთა და მონოზანთაგან. მოხსენებული არაა, თუ როგორ და რა ფორმითუნდა დაეწერათ ამ გვარი წიგნი, მაგრამ განმარტება არც საჭიროა: ზოგადი სასაქმო წიგნი ნიშნობლივს ფორმასა და გარეგნობას არ მისდევს, – ყველა ეს გარემოებაზეა დამოკიდებული. უფრო საჭიროა ესრეთის წიგნის მომავალი ბედი, გაუქმება, ანუ ათაბაგის სიტყვით,

– 308 –

გაცუდება და აი სწორედ ამას აღნიშნავს აღბუღა: თუ პატრონმა მერმე სხვა წიგნი უბოძა, „იგი უკანის გაუცუდებას მას პირველსაო“, ე. ი. უკანა წიგნი წინას გააბათილებსო. ამ შემთხვევაში ერთი პირობა იყო საჭირო, სახელდობრ ისა, რომ პატრონს მალვით და ხელჩაურთველად არ უნდა ებოდნა უკანა წიგნი: „თუ მალვით და ქვეყამით მიეცეს და არცა ვისი ხელი ერთოს, იგი ცუდია და პირველივე უმტკიცე იქნებისო“. ზოგადს გარდა, აღბუღა კერძო სასაქმო წიგნსაც იხსენიებს და ასეთს წიგნს ნაზაებს *) უწოდებს. თვით სახელწოდება ამტკიცებს, თუ რას ნიშნავდა ნაზავები წიგნი და როდის იხმარებოდა. ზავი გარიგებაა და „შუათა პირითა“ იდება. ნაზავები წიგნიც ზავის გამო უნდა დაეწერათ – „თუ კაცი რასმე ესაქმებოდეს სამართლითა და საჯეროთი“ და უექველია „შუათა პირითა“,

*) ზავი – გარიგებისათვის, ს. ს. ორბელიანი.

– 309 –

შუაკაცების სიტყვით შეედგინათ. ათა-
ბაგი ამბობს, „ნაზავები წიგნი“ არ
მოიშლების უკანის (ქვეყანით მოცე-
მულის), ანუ სარგებლის დახეგვისა-
თვის ან ძალის შოებისათვისო“ (მუხ.
და). ამ წიგნისთვის არც საპატიოთა
კაცთა და მონოზანთა ხელჩართვა იყო
საჭირო და ამითიც განსხვავდებოდა
ნაზავები პატრონისაგან ნაბოძებ სა-
საქმო წიგნისაგან.

საათაბაგოში სხვა-და-სხვა გვარი გა-
რიგება გახშირებული იყო და ნაზა-
ვებს წიგნსაც ხშირად ხმარობდნენ.
რამდენიმე მაგალითიც კმარა. როცა
გლები გლებს თავდებად დაუდგებოდა,
ხელის უფალს ან ბატონს „ხელი
ჩაართვევინოს“ და თუ წიგნს „ხელი
არ ერთოს“, „ვერ დაუდგებო“ (მუხ.
დთ). წიგნით თავდებაობა საჭირო იყო
დიდებულისა და აზნაურთათვისაც –
„რასაც ზედა უდგეს უზლოს სათავდე-
ბო, რაცა ეწეროს“ (მუხ.ო). თუ გლები
მამულს ვისმე მიჰყიდდა, წიგნზე პატ-
რონს ხელი უნდა მოეწერა (მუხ. ოზ).
ზედ-სიძედ შესვლა უწიგნოდაც შეი-

– 310 –

ძლება და წიგნითაცო (მუხ. რნჰ,
რნა) და სხ.

XV

როცა ერი გონებით დაბლა სდგას,
დანაშაულებს სხვაფრივ ესმის: დანა-
შაულად მიაჩნია მხოლოდ ისეთი მო-
ქმედება, რომელსაც რაიმე ზარალი
მოაქვს. ყურადღებას არ აქცევს და-
მნაშავის ბოროტს წადილს, თუმცა
ეს უკანასკნელი შინაგანი ბუნებაა
დანაშაულისა. ოღონდ-კი ზარალი
ნურავის მოუვა. ბოროტი წადი-
ლი არაფერია და სასჯელის ღირსი
არ არისო, – ასე ბჭობს გონება და-
ხშული საზოგადოება. ამ მიმართუ-
ლებას ადგა ძველ ევროპიელთ სის-
ხლის სამართალიც. გერმანელებსა,
კელტებსა და ფრანგებს ეგონათ,
რომ დანაშაული მარტო თვალთ სა-
ხილველი მავნებელი საქმეაო და ამი-

ტომ პირუტყვსაც ისე სჯიდნენ, როგორც ადამიანს ²⁸⁴). ეხლაც ჩვენი

²⁸⁴) Совр. Об. и Др. Зак. II, 97-105.

– 311 –

მთიელნი და საზოგადოდ კავკასიონის მკვიდრნი ვერ ასცილდებიან ამ ცრუ და ლატაკს აზრს. განვითარება და წარმატება იურიდიულ მხედველობას სცვლის და დანაშაულსაც სხვა ხასიათსა სდებს, – ბოროტი აზრი ჰქმნის დანაშაულსა და იმასაც უნდა მიექციოს ყურადღება და არა მარტო ზარალსა, და ზიანსაო. რაც მეტი დრო და ჟამი გადის, დამნაშავეს უფრო ბოროტის აზრისა და განძრახვის მიხედვით უჩენენ სასჯელსა და სწორედ ესაა დამნაშავის ისტორიული თავგადასავალიც ²⁸⁵). დანაშაულს სხვა ცვლილებაც გამოუვლია. პირველ ხანს, როცა ერს სახელმწიფო გამგეობა არ მოეპოვება და საგვარეულოდ სცხოვრობს, დანაშაულსაც კერძო მნიშვნელობა აქვს, დანაშაული ნაწყენმა და იმის გვარმა უნდა ინაღვლოს, ერი არაფერ შუაშია და არც რა ეკითხვისო. ასე ყოფილა წინაპირველად თვით

²⁸⁵) *ibid.* 79-82.

– 312 –

რომში ²⁸⁶), ასეა ეხლაც ყველგან, სადაც ხალხი პოლიტიკურად განუვითარებელია და სახელმწიფო წყობილებას მოკლებული.

როგორ იყო საათაბაგოში და რა თავგადასავალი ჰქონია დანაშაულს? აღბუღას სამართალი ადგენს, დამნაშავე უნდა დაისაჯოს იმისდა გვარადაც, თუ რამდენად ბოროტი აზრი გამოიხატა იმის მოქმედებაში და მარტო ზარალის მიხედვით არ უნდა მოეწყოს სამაგიეროო. ამას გარდა, იგივე სამართალი ამბობს, თუ ყველა არა,

ზოგიერთი დანაშაული მაინც საზოგადო ბოროტებაა და საათაბაგოს პატრონმა უნდა სდევნოს და განსაჯოსო. მაშასადამე, საათაბაგოშიაც დანაშაულის მსვლელობა ისეთივე ყოფილა, როგორსაც სამართლის ისტორია აღნიშნავს. რა დანაშაულს აღწერს ალბულა? – რასაკვირველია, მრავალს. ჩვენ მოკვლიდგან დავიწყებთ.

²⁸⁶⁾ Карль Майнцъ, 31-2, 98.

– 313 –

მოკვლა მძიმე დანაშაულია. მაგრამ საათაბაგოში მოკვლას სხვა მნიშვნელობაცა ჰქონდა – იგი მოკლულის ღირსების საზღაო იყო, რადგანაც დანაშაული „ზემო-ქვემოებაზე“ დაფუძნდა: „კაცი ვითარცა გვარად იყოს, აგრე ზემო-ქვემოებით უზღოს... დიდებულსა ორმოცი ათასი, შედეგსა ოცი ათასი, უქვედესთა თორმეტი ათასი, ვითარცა ღირს იყვნენო“ (მუხ. კთ). საქმე კიდევ ისაა, რომ სისხლის დაურვებაც მოკვლისაგან წარმოსდგა. თავდაპირველად, როცა შურიძიება მძვინვარებდა, მკვლელი მიუცილებლად უნდა მოეკლათ და შემდეგ-კი დააწესეს, დამნაშავეს ამოდენი გარდახდესო ²⁸⁷⁾. მერე ეს სისხლის საზღაო ყველა დანაშაულისათვის დაიდო და იქ, სადაც „ზემო-ქვემოება“ დაარსდა, საზღაო მეტ-

²⁸⁷⁾ იაროსლავის Правда ამბობდა, მოკვლისათვის მოკვლა გამიჩენიაო, ხოლო მის შვილებმა „щтложиша убіеніе за голову“, Калачевъ, 29-30, 151-2, 180.

– 314 –

ნაკლები შეიქნა მაგ., რუსთა ძველი სამართალი – „Русская Правда“ ამბობს, მოკვლის სისხლი სხვა-დასხვაა, княжъ мужъ-ს დაეურვოს 80 гривень-ი, უძველესსა ხუთი ანუ ექვსიო ²⁸⁸⁾. ასეთს უთანასწორო საზღაოს ჰხმარობს ფრანგების Lex

Salica ²⁸⁹) და სხ.

ეს საზღაო დანაშაულის გარეგანი სახეა და მოკლულის ვინაობას უჩვენებს. ხოლო მოკვლას საკუთარი შინაგანი თვისებაცა აქვს. ეს თვისება კაცის ბოროტი წადილია. სულ ერთი არაა, მაგ., განგებ და უსაბედად ვისიმე მოკვლა. ძველი სამართალი-კი ამას არაფერს დაგიდევდა და არიელთა მოდგმის თითოეული ერი სწორედ ამ აზრისა იყო ²⁹⁰). რასაკვირველია, შემდეგ სხვაფრივ მოხდა: ევროპიელთა სამართალში განმარტებულია, რა მი-

²⁸⁸) ib, 180-2.

²⁸⁹) Бекко,, 140-1.

²⁹⁰) Совр. Об. и Др. Зак. II, 96-100.

– 315 –

ზეზისა და გარემოების გამო შეიძლება ერთი და იგივე დანაშაული მძიმეც იყოს და მსუბუქიც, მოხსენებულია – რას ნიშნავს განგებ და უსაბედად მოკვლა და სხ. ²⁹¹) ეს კიდევ არაფერი, – გერმანელებისა და ფრანგების სამართალი ადგენს, მარტო მოკვლა-კი არა, „სიკვდილის ცდაც“ დანაშაულიაო ²⁹²). საათაბაგოშიაც დანაშაულის ცვალებადი მსვლელობა ისეთივე ყოფილა, როგორც საზოგადოდ ევროპაში იყო. აღბუღას სამართალი როდი სჯერდება დანაშაულით ჩადენილს ზიანსა, არა – დამნაშავის სულის ვითარება, ბოროტი განზრახვაც საჭიროა სათანადო სასჯელის მისაყენებლად. ათაბაგი აღნიშნავს სხვა-და-სხვა მოკვლას და დაასკვნის, ისეთი მოკვლა უფრო მძიმეა, რომლითაც მკვლელმა მეტი სულიერი და ზნეობრივი სიდუხჭირე

²⁹¹) ibid. 82-3.

²⁹²) Русская Правда სიკვდილის ცდას დანაშაულად არა სცნობს, Калачевъ, 87.

– 316 –

გამოიჩინა, ბოროტი აზრი და სიავე

გამოაშკარავაო. მსგავსად ევროპიელთა ძველ სამართლისა, ალბუდასაც სიკვდილის ცდა დანაშაულად მიაჩნია – „სიკვდილისა ცდისათვის სამი ათასი შეეყრების ცოდვისათვისო“ (მუხ. რლე).

რაკი საათაბაგოში იურიდიული აზრი იმდენად მაღლა იდგა, რომ დანაშაულის ბუნება და თვისება შემჩნეულ იქმნა, საჭირო იყო ამ ბუნების და თვისების აღნიშვნა კერძოდ განმარტებულიყო. თუ დანაშაულში პირველი მნიშვნელობა დანაშავის სულის მდგომარეობასა აქვს, მაშ სხვა-და-სხვა შემთხვევისათვის იგი მდგომარეობა უნდა აღენიშნა სამართალს. ასე მომხდარა სხვაგანაც. ძველ გერმანელთა სამართალი და რუსთა Правда ამბობდა, ჯერ უნდა გაისინჯოს, რამ აიძულა დამნაშავე ბოროტის ქმნად, საბაბი ჰქონდა თუ არა, სულით აღშფოთებულმა თუ დამშვიდებულმა ჩაიდინა დანაშაული, და მერე სასჯელი დაედოს გარემოებისა

– 317 –

და სულის მდგომარეობის განხილვის მიხედვითაო²⁹³). ამ მთავარ აზრისაა საათაბაგოს სამართალიცა. ალბუდა აღწერს ეგრედ წოდებულს შუად მოსრულობას და შუად მოსრულის მოკვლას იხსენიებს. "შუად მოსრულს აწინდებურად ჰქვიან მოჩხუბართა ანუ „მეომართა“ გამშველებელი და იმ დროს ჩხუბი, „ომი“, და შუად მოსრულობა ჩვეულება ყოფილა. სამართლის სიტყვით, შუად მოსრული შეიძლება იყოს მარტო „ერისგანი“ კი არა, არამედ მონოზანი და ხუცის დიაციცა. თუ ვინმე ჩხუბში ასეთს შუად მოსრულს მოჰკლავდა, ორკეცი სისხლი უნდა დაეურვა, მაგრამ შუად მოსრული „თუ მეომარი ყოფილიყოს, მართლითა მოწმითა გამოჩნდეს, გარდახდეს ისრე, ვითა ძაღლის ყეფა“ (მუხ. იზ), ე. ი. თუ შუად მოსრულმა, გაშველების მაგიერ, ჩხუბი დაიწყო და მოკლეს, არაფერი

²⁹³) Совр. Об. и Др. Зак. II, 85-7.

უარ-ჰყო და გულ-აღშფოთების გამო ჩხუბში მოკლეს, ვითარცა მოჩხუბარიო. აი სხვა მაგალითიც, რომელიც ათაბაგმა ბიზანტიის სჯულიდგან გადმოიღო. ბიზანტიის სჯული აწესებდა, ავაზაკისა და ღამე მპარავის მკვლელს სისხლი არ გარდახდებისო ²⁹⁴). საათაბაგოს სამართალიც აჩენს: „მეკობრისა *) და ზედა დამსხმელისა სისხლი არ არის“ (მუხ. რლთ), „ვინცა მეკობრე, მეჯურმუცე **) და მპარავი კაცი მოკლას“... ვინც მისმან ნათესავმან და საშუალოთა სისხლი იკითხონ, კრულ და შეჩვენებულ და წყეულ იყავნო“ (მუხ. რდჟ). ცხადია, თუ რად არ უნდა იკითხონ სისხლი – მეკობრეს, მუჯურმუცეს და მპარავს კაცი შესანდობელ საბაბის გამო ჰკლავსო. რასაკვირველია, მოკვლა შეიძლება

²⁹⁴) Зак. и Об. на Кав. I. 130.

*) მეკობრე – მტაცებელია, ს. ს. ორბელიანი.

**) რუსულად – разбойникъ.

დამნაშავემ მოიქმედოს სხვადასხვა მიზეზის გამო და ერთს ბოროტებას ზედ მეორეც დაურთოს. ეს გარემოება აორკეცებს თვით მოკვლას. მაგ., შესაძლოა მკვლელს აზრად გაძარცვაცა ჰქონდეს და თუ ასეთი დანაშაული ჰქმნა, უფრო სასტიკად უნდა დაისაჯოს, ვიდრე უანგარო მკვლელი. ძველად ამ გარემოებას ყურადღებას აქცევდნენ და საბუთად კელტებისა და ირლანდიელების სამართლის დასახელებაც საკმაოა ²⁹⁵). არც აღბუღა სტოვებს უყურადღებოდ ორკეცს დანაშაულს და აღიარებს, გაძარცვასა შიგან მოკვლისათვის ერთი-ორად უნდა გარდახდეს დამნა-

შვესაო – „თუ ვაჭარსა, გზას მიმავალსა ან წამავალსა, საქონლის ნდომისათვის კაცი დახვდეს... და თუ გამარცვასა შიგან კიდევ მოკლას ვაჭარივე, ორკეცი სისხლი უზღოს“, ორკეც გამარცულ საქონლის გარდაო (მუხ. 58). ესევე უნდა ითქვას

²⁹⁵⁾ Совр. Об. и Др. Зак. II. 87-9.

– 320 –

ზედ-დასხმაზედაც. ზედ-დასხმა განცალკევებული დანაშაულია და საკუთარი დაურვება აქვს დანიშნული. მაგრამ უკეთუ ზედ-დასხმას მოკვლაც მიემატა, მაშინ დანაშაული ორკეცდება – „თუ კიდევ იგივე მოკვდეს, რომელსა დაესხა, ორკეცი სისხლი დაუურვოსო“ (მუხ. იგ). ეხლაც ყველა განათლებულ ერის სამართალი ადგენს, რომ დანაშაულის განსჯაზე გავლენა აქვს კვალიფიკაციას. ჩვენ დროსაც ცალიერი მოკვლა და გამარცვის მიხედვით მოკვლა ერთი და იგივე არ არის. მაგრამ აქ ღირსშესანიშნავი ისაა, რომ საათაბაგოს სამართალს ძველი კვალი ამჩნევია და ეს კვალი კიდევ ცხადად ამტკიცებს – საიდგან და როგორ წარმოსდგა აწინდელი საზოგადო კვალიფიკაცია (квалификація преступлення), ერთისა და იმასავე დანაშაულის უადრესობა. საქმე ისაა, რომ პირვანდელ დროს, როცა ერი საგვარეულო წესს ადგია, დამნაშავეს ზარალისა და ზიანის კვალობაზე ახდევით

– 321 –

ნებენ სასჯელს – საჭიროა საცნობლთდ, რა და რა უბედურება, რამდენი ზარალი და ზიანი მიაყენა დამნაშავემ თავის მსხვერპლსაო ²⁹⁶⁾. იმ დროს სასჯელი არითმეტიკული ანგარიშია, თუ ასე შეიძლება ითქვას, და ეს იმიტომ, რომ ერთი დანაშაული მეორისაგან ნაკლებად განსხვავებულია, ერთი დანაშაული მეორე-

შია მოთავსებული. შემდეგ საქმე სხვაფრივ ტრიალდება: ერი აკვირდება დანაშაულის შინაგანსა და გარეგანს სახესა და რთულს ბოროტებაში სხვა-და-სხვა ცალკე დანაშაულსა ჰხედავს. ამისდა გვარად დაურვებაც იცვლება და ორს დანაშაულს, ერთად ჩადენილს, ორკეცს მსჯავრსა სდებს. აქა აქვს დასაწყისი აწინდელს კვალიფიკაციას...

აღბულას სამართლით, მოკვლა კიდევ იმითია საყურადღებო, რომ ცნება ამ დანაშაულისა ძველსა და ახალს აზრს შუა სდგას და განურკვეველს

²⁹⁶) Зак. и Об. на Кав. II. 262.

– 322 –

გზას მისდევს. თუმცა მოკვლის განსასჯელად ზიანი უნდა ვიქონიოთ საწყაოდ, მაგრამ ბოროტს განძრახვასაც თავისი საწყაო აქვსო. უკანასკნელი საწყაო კიდევ სჭარბობს პირველსა, – ეგრედ წოდებულს განგებულებას (უმისელს), ამ დანაშაულის შემომქმედს ძალას, უმთავრესი ყურადღება აქვს მიპყრობილი და ეს ხომ ცნების განვითარებასა ნიშნავს. რაც მეტს განგებულებას გამოიჩენდა მკვლელი, იმდენად უფრო დიდს სასჯელს სდებდნენ. ასე იყო, მაგ, უმზრახისა და მოღალატე მკვლელის საქმე. უმზრახობა მტრობას მოასწავებდა და მტერი ხომ ბოროტებას არ დაიშურებს მოწინააღმდეგისათვის, იგი ხომ აღჭურვილია ბოროტის განგებულებით მოქიშპეს წინაშე. ათაბაგი აღნიშნავს უმზრახის მოკვლას, რომელიც იმ დროს თავისებური დანაშაული ყოფილა და, რადგანაც ასეთს მოკვლაში პირველი ადგილი განგებულებას უჭირავს, მკვლელს ორკეცს სისხლს უჩენს. შეიძლებაო, მოგვითხრობს

– 323 –

აღბულა, „კაცნი საპატიონი, გინა ქვემონი, უმზრახნი გზად წინ შეემ-

თხვივინ და გარინდეს გზა იგი“...
თუ ერთმა გზას აუქცია და მეორემ მა-
ინც მოკლა, „ორკეცი სისხლი დაუ-
ურვოსო“. ცხადია, რად: უმზრახს
ღრმად დამარხული აქვს მძლავრი ბო-
როტი წადილი, შებოჭილია ბორო-
ტის განგებულებით და, თუმცა მო-
ქიშპე მოერიდა, მაინც მძვინვარე
ბოროტებამ თავისი არ დაიშალაო...
„და თუ არა რომელმან გარინდეს
და შემთხვევითა რომელმან მოკლას...
ერთი სისხლი დაუურვოსო“ (მუხ.
ლთ). აქაც ფსიხოლოგიური და იუ-
რიდიული საბუთი აშკარაა. ორი მტე-
რი ერთმანეთს შეხვდნენ და გზა არ
აუქციეს. ერთმა მეორე შემთხვევით
მოკლა. რასაკვირველია, სულის აღ-
შფოთება და შემთხვევა პატივსადები
მიზეზია და მკვლელსაც ცოტა უნდა
გარდახდეს.

სამართალი მოწმობს, რომ საათა-
ბაგომი ღალატი, ღალატით მოკვლა
ხში-
რი და მძიმე დანაშაული ყოფილა.

– 324 –

შავი და ბნელი დრო ხელს უწყობ-
და ამ დანაშაულს და თითქო კიდევ
აღფრთოვანებდა. მთელს ერში ფე-
სვი გაედგა ამ შემადრწუნებელს ბო-
როტებას, რომელსაც მედგრად ებრ-
ძოდა წესიერების მოყვარული აღბულა
და ამიტომაც სასტიკი სასჯელი გაუ-
ჩინა მოღალატეს. მაგრამ ეს სასტი-
კობა მარტო „ჟამთა სიავის“ შედეგი
არ ყოფილა – იგი იურიდიულადაც
შეეფერებოდა ისეთს მძიმე დანაშა-
ულს, როგორც ღალატია. რაა ღა-
ლატი? – მუხთლად, დაუნდობლად მო-
კვლაო, განმარტებს ს. ს. ორბელი-
ანი *). ხოლო მუხთლობა, დაუნდო-
ბლობა ცალკედაც ავი საქმეა და
როცა იგი ემატება მოკვლას, მაშინ
ღალატი ორკეც დანაშაულად უნდა
ჩაითვალოს, და ამიტომ მოღალატეს
სისხლიც ორკეცად უნდა დაეურვა –
„ვინც გინდა, დიდმან ანუ მცირემან
კაცმან, ღალატით სხვა კაცი მოკ-

*) იხ. ლექსიკონი. მაგრამ ს. ს. ორბელიანი სცდება.

– 325 –

ლას, ვითარცა გვარისა იყოს კაცი იგი, ორკეცი სისხლი დაუურვოსო“ (მუხ. რძბ). სისხლს გარდა, წყევა და კრულვა კიდევ სხვა იყო, რომელსაც ვერ ასცდებოდა ისიც-კი, „ვინცა უშველოს და შეიწყნაროს მოღალატი. ღალატს აღბუღა ხშირად იხსენიებს. იგი ბოროტება მრავალ გვარი ყოფილა და ზემოდამ ქვემოდ მოდებული ჰქონია საზოგადოებას. ამიტომ საკუთრივ მოხსენებულია ჯერ „ზემოთა!“ და მერე „ქვემოთა“ ღალატი. ერთიცა და მეორეც შუქსა ჰფენს იმ დროინდელს ვაგლახს ცხოვრებას და ცხადად გვიხატავს მაშინდელს საზოგადოებურს ურთიერთობას. მაღალ წოდებაში ორ გვარი ღალატი ყოფილა – „თუ მინდობილმან კაცმან დედაწული გვერდით ციხესა ინუ ვაკისა საჯდომსა უღალატოსო“. ეს იმას ნიშნავდა, როცა სანდოდ მიჩნეული კაცი ღალატით ციხესა და სახლ-კარს სხვას ვისმე წაართმევდა. ამ გვარი სიავე ხშირად ხდებოდა ჩვენს ქვეყანაში და მეტადრე ციხო-

– 326 –

სანნი და სხვა ზემოდ მჯდომნი მისდევდნენ ასეთს სათაკილო ვარჯიშობას. სჩანს, არც საათაბაგო ჩამორჩენია ქვეყანას. როგორც ქართლში, ისე იქ მხოლოდ მთავარი გამგეობა ჰლაგმავდა დიდკაცობის ღალატს. ამიტომ აღბუღა ამბობს, როცა მაწყურელმა სცნას იგი ღალატი, ციხე და საჯდომი მემამულეს უკანვე მისცენ, მოღალატემ „ორთა უთავადესთა სისხლი დაუურვოს“ და წაღებული სასაქონლოც „შეაქციოსო“. ეს ორთა უთავადესთა სისხლი იმიტომ უნდა დაურვებოდა პატრონს, რომ „ციხისა საქმე საპატიო

არის“, ციხოსნობა საპატივდებო ხე-
ლობაა და ამ ორში ერთი სისხლი
საპატიჟოაო. ხოლო საპატიჟო განსა-
კუთრებული ჯარმა იყო. მაგრამ თუ
ღალატს ვინმე მტრობის გამო ჩაი-
დენდა, საპატიჟო საჭირო აღარ იყო
და დამნაშავეს მარტო ერთის უთავა-
დესის სისხლი უნდა დაეურვა – „თუ
მინდობილმან და მტერმან კაცმან
ულაღატოს, პატრონსა საპატიჟო

– 327 –

აღარა მართებს და ერთის უთავადე-
სის სისხლში დაუურვოსო“ (მუხ. ლდ).
ეს სასჯელი გაჩენილი ჰქონდა იმა-
საც, ვინც თავის ბატონს უღალა-
ტებდა (მუხ. რობ). მაგრამ ათაბაგი
არ ივიწყებს ღალატსაც, რომელიც
„უციხოსა და უსაპატიოს“ წინააღ-
მდეგ მიმართულია. ასეთის დანაშაუ-
ლისათვის ზედ-დასხმის წესით უნდა
გარდახდოდა დამნაშავეს, რომელსაც
ორკეცი სისხლი უნდა დაეურვა (შე-
ადარე მუხ. ლდ, იგ). მაგრამ რადა,
როცა ციხოსანსა და საპატიოსაც
ორის უთავადესის სისხლი ეურვებო-
და? – აქ საქმე ადვილად საცნობია. აღ-
ბუღა როცა ციხოსანსა და საპატიოზე
სწერს, აზრად სამამულო ღალატი აქვს.
თუ ღალატს მოკვლაც ემატებოდა, მა-
შინ ორის უთავადესის სისხლი არა
კმაროდა, მოკვლის სისხლი კიდევ
სხვა იყო, რადგანაც ღალატით მო-
კვლა ორკეცი დანაშაული იყო –
„რომელმანცა, ვინგინდაგვარმან კა-
ცმან, ხუცესნი, მონოზანნი ანუ
დიაკონნი მალვით, ღალატით მოკლას...

– 328 –

ორკეცი სისხლი დაუურვოსო“ (მუხ.
რდზ). დიაღ, ასე იყო საზოგადოდ,
როცა ვინმე დანაშაულის დროს ღა-
ლატით ხელმძღვანელობდა.

ეს გარემოება არღვევს ს. ს. ორბე-
ლიანის განმარტებას, ვითომ სიტყვა
ღალატი მარტო მუხთლად მოკვლას
ნიშნავდეს. არა, – ღალატი, მოკვლას

გარდა, სხვა დანაშაულშიაც მოიპოება და ღალატით სხვა-და-სხვა ბოროტების ქმნა შესაძლოა. აქაა მიზეზი, რომ როცა რაიმე დანაშაული ღალატით მოქმედობს, მაშინ დანაშაული უფრო მძიმეა. ალბუღას აზრით, ღალატი თუმცა ცალკე დანაშაულია, მაგრამ ღალატი კვალიფიკაციასაც შეადგენს, იგი მალვით, დაუნდობლობით, მუხთლობით დანაშაულის ქმნაა. ამიტომ ღალატით დანაშაულის ქმნა ზოგჯერ ორკეც სისხლს სჭარბობს – „თუ კაცმან კაცი ღალატით მოჰკლას, თორმეტი ათასი სისხლსა ემატოსო“. (მუხ. რიჭ). ეს „სისხლი ემატოსს“ – საკვალიფიკაციო ჯარიმაა, ისეთივე საპატიჟო, რომელიც ცი-

– 329 –

ხოსანს ანუ ვაკისა საჯდომში მყოფს უნდა მიეღო, თუ ვინმე სახლ-კარს წაართმევდა. რა ცალკე დანაშაულია ღალატი? – ამის პასუხს ალბუღა არ იძლევა და მხოლოდ სხვა-და-სხვა აზრით განმარტებს ამ სიტყვას, – ღალატი ძალად მამულის წართმევაც არის, ათაბაგის მიმართ წინააღმდეგობა და ორგულობაც, მოკვლაც და სხ. ცხადია, რომ ღალატად წოდებული დანაშაული არ გამორკვეულა, სრული სახე არ მიუღია. ეს ნაკლი ბევრს სხვა დანაშაულსაც ამჩნევია – ასეთია ხვედრი ყველა ძველის სამართლისა... უკვე შევნიშნეთ, რომ ღალატი დიდი ბოროტება იყო, მაგრამ ღალატის განძრახვას სამართალი მაინც არ სდევნიდა – „თუ კაცი კაცზედ საღალატოდ წავიდეს, თუ მანვე დაშალოს ანუ სხვათა დააშლევინონ, არა ზედაო“ (მუხ. რლდ). საღალატოდ წასვლა. ის სიკვდილის ცდა არაა (покушение на убийство), რომელსაც სამართალი დანაშაულად სთვლიდა. ცდა სიკვდილისა ბორო-

– 330 –

ტის წადილის განხორციელებაა, ხო-

ლო წასვლა ცალიერს განძრახვას ნიშნავს. აწინდელი სამართალიც განძრახვას დაუსჯელად სტოვებს და ვერც ძალუმს იდუმალის სულის თქმას ხელი შეახოს...

ღალატს გარდა, ორკეცი სისხლი ძმისა და ახლო მეყვისის მოკვლასაც ეწერა – „თუ ძმამან ძმა მოკლას... გინა ახლოს მეყვისი, ორკეცი სისხლი დაუურვოსო“. ღირს შესანიშნავია, რომ ძმისა და მეყვისის მოკვლაზე გავლენა იქონია არიელთა ძველმა ჩვეულებამ. იგი მოკვლა ნაშთია ამ ჩვეულებისა. საზოგადოდ არიელნი და კერძოდ გერმანელები და სლავიანები ამბობდნენ, ძმისა და მეყვისის მკვლელი საზოგადოებასა და გვარეულობას უნდა მოსწყდესო. ფრანგნი ასეთს მკვლელს აბადლებდნენ მგელსა (wargus), რომელიც ტყე-ველად დაწრწის უმწეოდ²⁹⁷). აღბუღაც ამ აზრისაა: ძმისა

²⁹⁷) Совр. Об. и Др. Зак. II., 125-7.

და ახლო მეყვისის მკვლელი „ამა სოფელს ძლივლა ინახვის“, „აილოს ქედთა გარეთ ყოფა და გარდახვეწაო“ (მუხ. კგ). არიელთა ჩვეულებაში აქვს დასაწყისი მამულისაგან განყენებასაც, რომელიც კერძოდ აზნაურს და აზნაურის მკვლელს სასჯელად ჰქონდა გაჩენილი – „თუ აზნაურმან აზნაური მოჰკლას, სამს წელიწადს მამულისაგან გააყენონ... მეოთხესა წელიწადსა შემოუშვან, მამული მისცენ და სისხლი ზღოსო“ (მუხ. რნა).

XVI

მოკვლისაგან განირჩევა ასოთა მოკვეთა ანუ ასოთა ერთობ დაშავება (увѣчье). ზოგიერთა სამართალი ამბობს, ეს დანაშაული მოკვლას უდრიოსო და ზოგი კიდევ იმ აზრისაა, რომ ასოთა მოკვეთა მოკვლის ნახევარიაო. უკანასკნელს აზრს აღიარებს, მაგ., Русская Правда და ფრანგების Lex Salica²⁹⁸). იგივე Правда და ეგრე-

²⁹⁸) Калачевъ, 189. Ср. Зак. и Об.
на Кав. II. 276-7.

თვე გერმანელებისა და ველტების სამართალი აჩენს, ხელ-ფეხის მოკვეთა, ყურისა და ცხვირის მოჭრა, თვალის წამოგდებინება თანასწორი დანაშაულია და თვითოეულს მათგანს სისხლის ნახევარი უნდა მიესაჯოსო ²⁹⁹). როგორ ბჭობს აღბუღა? – ათაბაგი უფრო დიდს განსხვავებას ამჩნევს მოკვლასა და ასოთა მოკვეთას ანუ დაშავებას. უკანასკნელი დანაშაული დაშორებით დაბლა სდგას მოკვლაზე და მეტად მსუბუქია იმაზედაო. ამას გარდა, ასოთა მოკვეთა და ასოთა დაშავება სხვა-და-სხვა განცალკევებული დანაშაულია და არც ნახევარი სისხლი ეკუთვნისო. მაშასადამე, ასოთა მოკვეთისა და დაშავების საქმეში აღბუღა სრულიად არ ეთანხმება არც ერთს ძველ ევროპიულ სამართალს და საკუთარს აზრს აღიარებს. კერძოდ იგი ამბობს, რომ ხელ-ფეხის მოკვეთა და თვალის წამოგდებინება სხვა-და-სხვა დანაშაულია და

²⁹⁹) Совр. Об. и Др. Зак. II. 137.

არც ერთი მათგანი ნახევარ სისხლის ღირსი არ არისო – „თუ ხელი ანუ ფეხი მოკვეთოს ანუ ერთობ დაუშავდეს, სისხლის მესამედი დაუურვოს, თუ თვალი წამოაგდებინოს, სისხლის მეოთხედიო“ (მუხ. 3).

მაგრამ ზოგჯერ ათაბაგი მაინც ევროპიელთა სამართალს ჰბაძავს. ეს მაშინ, როცა ასოთა მოკვეთა და თვალის წამოგდებინება წარმოსდგება ისეთი საშუალებითა, რომელიც თვითვე ავი საქმეა: ასეთი ავი საქმეა, მაგ., წაპარვაა და ამიტომ აღბუღაც აწესებს – „წაპარვით თვალისა, ცურა *) ხელ-ფეხისი... სისხლისა ნა-

ხევარი არისო“ (მუხ, რკე). წაპარვა დანაშაულს ამძიმებს, უაღრესად ჰხადის. იგი კვალივიკაციას შეადგენს და სისხლს სიმატეც იმის შედეგია. ხოლო ევროპიელთა სამართალი წაუპარავადაც სისხლის ნახევარს აჩენდა. ეს კიდევ არაფერი. საყურადღებო

*) ყველგან ცურა (თუ ცერი?) სწერია და ჩვენ არ ვიცით, რას ნიშნავს ეს სიტყვა.

– 334 –

უფრო ისაა, რომ ათაბაგი ერთს შემთხვევაში ასოთა მოკვეთას სრულს სისხლს უურევებს, მოკვეთას და მოკვლას თანასწორად აყენებს, სწორედ ისრვე როგორც ევროპიელთა თითო-ოროლა სამართალი აჩენდა. აღბუღა ამბობს“ „ვინც ქრისტიანემან კაცმან ძმას... ცხადად ანუ ღალატად მოკვეთითოს რამე ასოთანი, სისხლი სრული... დაუურვოს“, წყევა და კრულვა სხვა იყოსო (მუხ. რდგ). აშკარაა, რომ აქაც ათაბაგს აზრად სამძიმო გარამოება აქვს, რადგანაც ძმა და გარეშე ადამიანი სხვა-და-სხვაა სამსჯავროს წინაშე. ყოველ შემთხვევაში, აღბუღა უფრო ღმობიერად ეპყრობა ასოთა მომკვეთელს და დამშავებელს, ვიდრე ევროპაში ყოფილა და თუ ხანდისხან სასტიკად სჯის დამნაშავეს, ამის მიზეზი ჟამთა ვითარებაშია. ეს უნდა ითქვას თვალის დამწველზე. ძველად საქართველოში თვალის დაწვა გახშირებული იყო. ჩვენი მატთანე სავსეა ამ ბოროტების აღწერით. არა თუ დიდე-

– 335 –

ბულნი, თვით მეფენიც-კი არ თაკილობდნენ ამ ბოროტებას. კაცთ-მოყვარე ათაბაგი შეებრძოლა ბარბაროსულ ჩვეულებას და დიდი ზღვარი გაავლო თვალის წამოგდებინებასა და თვალის დაწვას შორის – უკანასკნელი მეტად ძმძმე ბოროტებაა პირველზედაო: „თუ კაცმან კაცს თვალნი

დასწვნეს... მისსა სისხლსა ოცი ათასი სხვა ემატოს, ამიტომ რომ ნიადაგ სასჯელსა და სირცხვილში არის და ერთხელ სიკვდილი სჯობს“ (მუხ. რნბ). „ოცი ათასი სხვა ემატოს“ ცხადად ჰლალადებს, რომ ათაბაგი აქ მაღალწოდების კაცებს ჰგულისხმობს. და თუ რა გახშირებული ყოფილა თვალის დაწვა, ამას სისხლის დიდი რაოდენობა ამტკიცებს. თვალის დაწვისათვის გაჩენილი სისხლი სჭარბობდა მოკვლისათვის გაჩენილსა და თვალის წამოგდებინაზე ხომ უფრო მეტი იყო (... „თუ თვალი წამოაგდებინოს, სისხლის მეოთხედი დაუურვოს“, მუხ.

– 336 –

ვ.³⁰⁰). თუ ვინმე ძმას თვალებს დასწვადა, სისხლს გარდა, სანახშიროც უნდა გადაეხადა, თუმცა-კი არა სჩანს რამდენი (მუხ. რდგ). დასასრულს უნდა შევნიშნოთ, რომ თვალის დაწვას სასჯელადაც ხმარობდნენ. მხოლოდ მეფესა და ათაბაგს შეეძლო ეს სასჯელი გაეჩინა და ისიც დიდ დამნაშავესათვის (მუხ. რნგ).

ალბულა უყურადღებოდ არც თითებსა

სტოვებს, თუმცა-კი მარტო ხელის თითებზე ბჭობს და ფეხისაზე-კი არა. არც ევროპიელთა სამართალი სწყალობდა ფეხის თითებს, – ალბად იმ დროს ხელი ფეხზე უფრო საჭირო ყოფილა... მაგრამ შესანიშნავი უფრო ისაა, რომ, ათაბაგის სიტყვით, თითები სამართლის წინაშე თანას-

³⁰⁰) Lex Salica თვალის წამოგდებინებისათვის ახდევინებდა სისხლის მესამედზე ცოტა მეტსა – 62 სოლიდს. სოლიდი 16 ფრანკი იყო და მთელი სისხლის ღირდა 200 სოლიდი, Beoko, 138. მაშ თუ ასეა, ბ-ნი კოვალსკი ანარიშში სცდება. შეადარე Совр. Об. и Др. Зак. II. 137.

– 337 –

წორნი არიან და თითოეულს მათგანს ერთი და იგივე ფასი სძევს.

ევროპაში-კი სხვაფრივ იყო: იქ ცერს მეტი სისხლი ეურვებოდა და ნეკი ყველა თითზედ ნაკლებად ფასობდა. ცერის მოკვეთა საზოგადოდ სამის შუათანა თითის სისხლი უღირდა დამნაშავეს ³⁰¹). ფრანგები ამბობდნენ, ცერი და სალოკი თითი ყოვლად საჭიროა მშვილდ-ისრის სახმარებლად და ამიტომ მეტი ჰღირანო ³⁰²). მშვილდ-ისარს არც საათაბაგოში ჰქონდა ნაკლები პატივი, მაგრამ ცერსა და სალოკ თითს მაინც დიდება არ მიანიჭეს. თვით მშვილდოსან-მეისრე ათაბაგი ამას ჰმოწმობს და ყველა თითზე საერთოდ ადგენს - „თუ ხელის თითი მოკვეთოს, ხელის გერშის მეხუთედი დაუურვოს. თუ ორნი მოკვეთნეს, თუ რაზომნიცა, ამავე წესითა დაუურვონო" (მუხ. ვ). მაგრამ რად?..

³⁰¹) Совр. Об. и Др. Зак. II. 137, 138.

³⁰²) Беко, 138.

სხვაა დაკოდვა, поранение (დაკოდვა - დაწყვლაა, გეერში - ნაკოდთა მცირე სისხლიო, განმარტებს ს. ს. ორბელიანი). დაკოდვა აწინდებურად ეწოდება ისეთს ჭრილობას, რომლითაც ასო არ უნდა დაშავდეს და მხოლოდ დაკოდვის კვალი დარჩეს - „თუ ასეთი რამ დაეკოდოს, რომ არ დაუშავდეს, დააჩნდესო“. მოკვეთა და დაშავება ასოთა სივრცით შემოზღუდულია და ამ პატარა სივრცეზეა გაშლილი მათი სავარჯიშო ასპარეზი. ხოლო დაკოდვის სამფლობელო დაშორებით უფრო ფართო და განიერია - სამფლობელოს მთლად ტანი და სხეული შეადგენს. ამიტომ ძველადვე ევროპიელნი დიდს ზღვარსა სდებდნენ დაკოდვასა და ასოთა მოკვეთას შორის და ერთს მეორისაგან განასხვავებდნენ ³⁰³). თუმცა ალბულაც განასხვავებს, მაგრამ არ აღნიშ-

³⁰³) *ibid.* См. также Совр. Об. и Др. Зак. II. 136.

ბისაა დაკოდვა და თითოეულს რამდენი გერში უნდა დაეურვოს. ევროპაში სხვაფრივ ყოფილა. იქ დაკოდვას ჰზობავდნენ და ზომის კვალობაზე გერშს აურვებინებდნენ დამკოდველსა. ასეთს ჩვეულებას ვპოვებთ ფრიზების სამართალში ³⁰⁴). ხოლო მაჰმადიანთა სჯული აწესებდა – და ეხლაც აწესებს – დამლოდველს თანასწორი დაკოდვა უნდა მიესაჯოსო (*ius talonis*), ³⁰⁵).

ათაბაგი გერშის დასაურვებლად არც ზომასჰხმარობს და არც მაჰმადიანთა საწყაოს, – საპატიო კაცნი მოიყვანონ და როგორც იმათ შეატყონ, დამნაშავეს ისე გარდაახდევინონო: „საპატიოთ კაცთა შუა შემოსვლითა შეტყობით მოიყვანენ, დაურვებინონ ვითარცა მართებდესო“ (მუხ. ზ). ნაჩვენები არაა, საპატიო კაცთა რით უნდა ეხელმძღვანელათ, რომ

³⁰⁴) *Совр. Об. и Др. Зак. II. 139-40.*

³⁰⁵) *Зак. и Об. на Кав. II. 217-18, 237-8.*

დამკოდველისთვის დაურვებინათ, ვითარცა ჰმართებდეს. შემდეგში-კი ვახტანგ მეფემ ქერის მარცვლით გაზომა შემოიღო და ევროპიელთა უძველესს ჩვეულებას მიმართა. საყურადღებოა, რომ ეხლაც ხევსურნი და კავკასიონის სხვა მკვიდრნი მტკიცედ ადგანან ამ ჩვეულებას.

ათაბაგი ამბობს, თუმცა ბუნდად, რომ დაკოდვა ორად განიყოფებაო: „თუ უჩინარს ადგილს იყოს, მას გერში მართებსო“ (მუხ. რკვ.) რასაკვირველია, თუ უჩინარს ადგილს გერში

ეკუთვნოდა, საჩინარის უგერშოდ და-
ტოვება ხომ არასოდეს არ შეიძლე-
ბოდა. სამართალიც ამ აზრისაა. მა-
გრამ საუჩინარო გერშის დასახელება
და ისიც ზოგადად, საკმაო არ არის.
ევროპიელთა ძველი სამართალი ამ
საგანს დაწვრილებით იძიებდა – უნდა
განიხილოთ, ნაკოდი მძიმეა თუ მსუ-
ბუქი, რა ადგილას სჭირს კაცსა, რა
იარაღით მოხდა ვისიმე დაკოდვა და
სხვა. ყველა ეს საჭიროა, რადგანაც

– 341 –

დაკოდვა მრავალ გვარია და თითო-
ეულს საკუთარი გერში სძევსო ³⁰⁶).
ხოლო აღბუღა ყურადღებას აქცევს
სხვა გარემოებას და დაკოდვის საკუ-
თარს თვისებასა და ხასიათს-კი ივი-
წყებს. ასეთი გარემოებაა, მაგ., ზედ-
დასხმა: თუ ზედ-დამსხმელმან ვინმე
დაკოდოს, ორკეცი გერში გარდუ-
ხადოსო (მუხ. იგ). მეორე ადგილას
ნათქვამია, როცა ვინმემ თავის მა-
მულში კაცი შეიპყრას, სცემოს, შეკ-
რას, დაკიდოს, სისხლის ნახევარი
დაუურვოს და დაკოდვის გერში
სხვააო – „თუ დაკოდილი აჩნდეს, იგი
სისხლსა შიგან არ მიეფასოს და აგ-
რევე დაუურვოსო“ (მუხ. ით). ეს
და ამ გვარი გარემოება ნაკლებად ეფე-
რება თვით დაკოდვის ბუნებას. და-
კოდვის საქმის საცნობლად საჭიროა
მისის თვისების განმარტება და ამას-
კი აღბუღა უყურადღებოდ სტოვებს.

საზოგადოდ არიელებისა და კერ-
ძოდ ინდოელებისა, ბერძნებისა და

³⁰⁶) *ibid.* 279.

– 342 –

გერმანელების ძველი სამართალი აწე-
სებდა, პირი-სახის დაკოდვა ცალკე
დანაშაულია და სხვა დაკოდვისაგან
განირჩევაო ³⁰⁷). საათაბაგოს სამარ-
თალიც არიელებისა და ევროპიელე-
ბის აზრს ადგია. აღბუღას განსხვა-
ვებულ დანაშაულად მიაჩნია პირის

ნაკრავი, პირის დალი და დასძენს, იგი დაკოდვაზე მძიმეაო – „თუ პირსა ნაკრავი იყოს და ესრე აჩნდეს, ათასხუთასი თეთრი დაუურვოს“ (მუხ. ვ), „წაპარვითა პირისა დალი სისხლისა ნახევარი არისო“... აშკარაა, თუ რად: პირის ნაკრავი და დალი ადამიანს ასახიჩრებს, სილამაზეს უკარგავს, და სილამაზეს ხომ ყოველთვის დიდი ფასი ჰქონია. ათაბაგიც მფარველობდა ადამიანის სილამაზეს. ამას კბილების გერშიც ამტკიცებს. კბილი მარტო ჭამისათვის არ არის საჭირო, – სილამაზითაც ამკობს კაცსა. ამიტომ გერმანელები ამბობდნენ, კბილის ჩაგდებინება ასოთა მოკვე-

³⁰⁷⁾ *ibid.* 280.

– 343 –

თასა და დაშავებას უდრისო ³⁰⁸⁾. ლაზათისა და შნოს მოყვარული ფრანგნი კბილის ჩაგდებინებისათვის თხუთმეტს სოლიდს ახდევინებდნენ, რუსები კიდევ თორმეტ გრივენს ³⁰⁹⁾. როგორ ბჭობს ალბულა? – ათაბაგის სიტყვით, კბილი სილამაზისათვისაც საჭიროა და ჭამისათვისაც. პირველი თვისება წინა კბილსა აქვს, ხოლო მეორე – უკანასა: ვინც წინა ანუ უკანა კბილი ჩააგდებინოს, ერთის თითის ოდენი გერში გარდიხადოს, „ამად რომ წინა სახიჩარია და უკანა ჭამას დააკლებსო“ (მუხ. თ). აქ წინა და უკანა კბილი თანასწორია, სილამაზისა და ჯანმრთელობის საჭიროება ერთმანეთს არ სჭარბობს, მაგრამ მაინც ორსავე კბილს ცოტა ფასი სძევს, რადგანაც კბილს თითის გერში უწერია, თითის გერში ხელის მეხუთედი იყო და ხელს კიდევ სისხლის მესამედი ეურვებოდა. სხვა ადგილას ათაბაგი

³⁰⁸⁾ *Совр. Об. и Др. Зак. II.* 138.

³⁰⁹⁾ *Beко, 138. Калачевъ, 190, 222.*

– 344 –

წინა კბილს მეტს ფასს უჩენს, ვიდრე უკანას, და მაშასადამე სილამაზეს ჭამის საჭიროებაზე მაღლა აყენებს - „თუ კაცმან კაცს წინა კბილი ჩააგდებინოს, ნახევარი სისხლი დაუურვოს“ (მუხ. რმგ), „თუ უკანა ჩააგდებინოს, სისხლის მეხუთედ იო“ (მუხ. რმდ). ამ უთანასწორობას გარდა, ფასიც დიდია დანიშნული, ვიდრე ზემოდ. იქ ათაბაგი ამბობდა, კბილის გერში თითის ოდენააო, და აქ-კი ამბობს, სისხლის ნახევარსა და მეხუთედს უდრისო. განა ეს შეცდომა და გაუგებრობაა? ჩვენის აზრით, არც ერთია და არც მეორე. ათაბაგმა კარგად იცოდა - ვის კბილს რა ფასი აქვს. ეხლაც ერთი როდია, - გლახს ჩააგდებინებ კბილსა თუ ბრწყინვალე გვამს. პირველი მაგრე რიგად არც სილამაზეს დაგიდევს და არც კბილის საჭიროებას, - მცირე გერშიც მეყოფაო. სულ სხვა უნდა ითქვას თავადსა ანუ აზნაურზე: წინანდელის ფეოდალის აწინდელი მემკვიდრე ძველებურად ისევ

- 345 -

კოპწიაობს, თავ-მომწონეობს, და აბა კბილის ჩაგდებინებას ადვილად ვის აპატიებს! ჩვენს დროსაც იგი უფრო სილამაზეს აფასებს, ვიდრე სხვა საჭირო საგანს. ძველადაც ასე ყოფილა და აღბუღამაც ამის მიხედვით დაადგინა კბილების სამართალი.

თუმცა ამ გადაბირების დროს, ცოტა არ იყოს, წვერ-ულვაშს პატივი აეყარა, მგრამ წინად სხაფრივ იყო. რუსების Правда აწესებდა, წვერის ანუ ულვაშის მომგლეჯმა თორმეტი გრივენი უნდა მისცეს ნაწყენსაო. ფრანგები ამასაც არ სჯერდებოდნენ და დამნაშავედ სთვლიდნენ, ვინც პატარა ბიჭს ან გოგოს თმას მოაჭრიდა³¹⁰). არც ათაბაგი აკლებს პატივს წვერს - „თუ კაცს წვერი მოეკვეთოს ანუ მოეგლიჯოს, ორი გერში ზღოსო“ (მუხ. რმე).

ე. ი. ორის დაკოდვის ფასიო. რად-
განაც დაკოდვის საქმე შუაკაცებს
ეკითხებოდა, წვერის მოკვეთა და
მოგლუჯაც იმათი მოვალეობა იყო.

³¹⁰⁾ Калачевъ, 190, 222. Беко, 135.

– 346 –

ევროპიელების ძველი სამართალი
ცემასაც ბრალად აღიარებდა. ზოგი
სამართალი ამბობდა, ეს ბრალი მსუ-
ბუქად უნდა გარდახდეს კაცსაო, ზო-
გი კიდევ სასტიკად ეპყრობოდა მცე-
მელს. მაგ., რუსების Правда და
ლონჭობარდების სჯული ადგენდა,
ცემა სათაკილო და სამარცხვინოა
და ამიტომ დაკოდვაზე უფრო მძიმე
ბრალიაო ³¹¹⁾. საათაბაგოს სამარ-
თალიც სწორედ ამ აზრისაა: „თუ
ხელდახელ გარჯილ სიყოს და სცეს,
სისხლისა ნახევარი დაუურვოსო“
(მუხ. რკზ).თაკილსა და სირცხვილს
რასაკვირველია, უფრო „ზემონი“
მისდევდნენ, ცემაშიაც სისხლის ნა-
ხევარი იმათ ეურვებოდათ – „ქვემოს“
ამდენს სისხლს აბა ვინ აღირსებდა!
საათაბაგოში ცემა მრავალ გვარი ყო-
ფილა და ეს გარემოება ცხოვლად
გვიხატავს იმ დროინდელ ზნე-ჩვეუ-
ლებას.

ზოგჯერ ცემა თავისებურადაც

³¹¹⁾ Зак. и Об. на Кав. II. 280-1.

– 347 –

სცოდნიათ. აი მაგალითი: „ცოტას
სამდურავისა რასათვისმე" თავის მა-
მულში მყოფს შეიპყრობდნენ, სცე-
მდნენ და ჯლებით *) სხვის მამულში
გადაათრევდნენ – „თუ კაცმანი... თა-
ვის სამამულესა შიგან მყოფი ნახოს,
იმჯნოს (ხელი აიღოს) და შეიპყრას,
სცეს, შეკრას, შეხსნას და აქვნდეს,
თუ სხვა რაცა წარაქციოს ჯლები-
თა, წინა მისი მზღვარი განვლოს და
მიიყვანოსო“. ასეთი ნაცემი „პირშა-
ვად და აუგიანად (სარცხვინელად).

იქნების კაცთა გვერდისა“ და სი-
სხლის ნახევარი უნდა დაეურვოსო
(მუხ. ით). აქ საყურადღებოა, რომ
სხვის მამულში ვისიმე ხელთ შე-
პყრობა არ შეიძლებოდა - „პატრო-
ნისა მეტი კაცი კაცისას ხელთა შე-
პყრობასა არა ღირსაო“. ზოგან
ეხლაც მამულს ასეთი პატივი აქვს
და ხშირად გაიგონებთ - სხვის მა-
მულში რა ნება გქონდა, რომ ხელი შე-

*) ჯ ლ ე ხ ა - ცხენის მიქუსვლა-მოქუ-
სვლა, ს. ს. ორბელიანი.

- 348 -

მახეო. სამდურავი საკმაო საბუთი იყო,
კაცი შეეპყრათ და დაეხუთათ. ამას
ერთი

ჩვეულება ამტკიცებს, სახელდობრ
კაცისასასა მიმავალის და ვისგანმე გა-
გზავნილის დახუთვა³¹²). მართალია,
მიმავალს და გაგზავნილს „უმტერო
კაცი კაცსა არას ემართლების“, მაგ-
რამ „როცა წყენა და ნაცვალი მისი
დანაკლისი მოიგონოს, ყველასა
ემართლებისო“ (მუხ. პა) და, მაშა-
სადამე, დახუთვასაც ემართლებოდა.
მხოლოდ საჭირო იყო, წანალები
დაებრუნებინა პატრონისათვის, და-
ხუთვა-ვი ბრალად არ ედებოდა. თუ
ხელთა შეპყრობა და დახუთვა, და
ისიც სამდურავის გამო, შესაწყენა-
რებლად მიაჩნდათ, მაშ ცხადია, რომ
საათაბაგოში პირადს თავისუფლებას
ჯეროვანი პატივი არ ჰქონდა. თვით-

³¹²) მონგოლების სამართალში ხშირად
იხსენიება მ ი მ ა ვ ა ლ ი და გა გ ზ ა ვ ნ ი ლ ი ,
посланецъ, Леонтовичъ, Ойратскій
уставъ взысканій, ст. 20, 24, 31-5,
124.

- 349 -

ნებლობასა და უწყესობას იმ ვაგლახს
დროს დიდი მოედანი ეჭირა და სა-
კვირველიც არაა, რომ ასე ყოფილა.
მონგოლების ბატონობამაც გავლენა
იქონია ზრდილობიანსა და თავაზიანს

საათაბაგოს მკვიდრზე. ამ ბატონობამ იგი გააველურა და პირადის თავისუფლების პატივი დაუკარგა. სამართალი მხოლოდ სასულიერო კაცის ხელთ შეპყრობას უკრძალავდა. მეფესაც-კი არ შეეძლო ეპისკოპოზი, მოძღვარი, მღვდელი და მონოზანი შეეპყრა, – თუ ეპისკოპოზმა მეფეს შესცოდა ანუ მეფე ეპისკოპოზს გაუწყრა „უსამართლოდ გინა სამართალითა“, „ამისდა მუქაფად“ (საპასუხოდ) შეხვეწნა და შეწყნარება უნდაო (მუხ. რბ, რგ). უეჭველია, სხვას უფრო ნება არ ჰქონდა სასულიერო კაცი მძლავრებით ხელთა შეეპყრა და სამართალი ადგენდა – „ვინც დიდმან ანუ აზნაურმან, ანუ სხვამ“ მონოზანი და მღვდელი შეიპყრას, სისხლს გარდა, ხუთი ათასი თეთრი სხვა დაუურვოს და „თუ გვარიანი

– 350 –

იყოს ანუ ხელის მქონებელი, მისსა სისხლსა ნახევარი სისხლი ემატოსო“ (მუხ. რე). მაგრამ შესანიშნავი ისაა, რომ მარტო სასულიერო წოდებას ჰქონდა მინიჭებული პირადი თავისუფლება. სამართალი ამას აღიარებს და ეს ხომ საბუთია, რომ „ერისგანს“ პირადის თავისუფლების პატივი აკლდა.

შინაური უწყესობა და არეულობაც ხელს უმართავდა თავისუფლების შებღალვას. შავსა და ბნელს სურათს წარმოადგენს იმ დროინდელი ცხოვრება. თუ რა ძლიერ გადუხჭირდა ზნე-ჩვეულება, ამას სამართალი ჰმოწმობს – ჩხუბი და ერთმანეთის თავის მტვრევა არაფერია და „ომი“ კაცს დანაშაულად არ ჩაეთვლებიო: „თუ კაცი კაცს ომით მოერიოს, გამარჯვება ეყოფის და თანა ნურას წაიტანსო“, ვითომ და თითონ „ომი“ – ჩხუბი ყურადღებად არა ღირდეს!“ ... სამართლის სატყვით, „ომი“ დანაშაული მხოლოდ მაშინ არის, თუ გამარჯვებულმა დამარცხებული თავის

სახლში მიიყვანა – „ამით არცხვენსო“ და სისხლის ნახევარი დაუურვოს, წანართმევიც უკან მისცესო (მუხ. კ). მართალია, ათაბაგი გაუპატიოებას ბრალად სდებს კაცსა, მაგრამ გაუპატიოება არა ნიშნავდა „ომს“, რომელსაც ასე სწყალობდა სჯული. გაუპატიოებას მაშინ სხვა ხასიათი და მნიშვნელობა ჰქონდა და აწინდებურს არ მიაგავდა. ჯერ ერთი, რომ გაუპატიოება „ზემოდ მჯდომით“ შეეხებოდა და „ქვემონი“ სათვალავში არ იყვნენ. მეორედ – გაუპატიოება ძალ-მომრეობით გლეჯა-წართმევასა და სააზნაურო გლეხების ცემასა ნიშნავდა: „გაუპატიოს და კიდევ წაუღოს, ხელისხელ ყმანიცა დაუხოცნესო“. გაუპატიოებას ზედ უნდა დართოდა ყმების დარბევა, მათი გალახვა და მხოლოდ მაშინ, „რაცა მას დღეს წაღებოდეს ანუ წახდენოდეს“, დაურვებინონო. შეიძლებოდა აზნაური გლეხსაც გაეუპატივებინა და მაშინ პასუხი გლეხის პატრონს უნდა გაეცა (მუხ. ლვ).

ევროპაშიაც ასე ყოფილა ³¹³). რაც უნდა იყოს, საათაბაგოში ყმების დარბევა გაუპატიოებად ცნობილია და დანაშაულად აღიარებული. მაგრამ რად? განა სამართალი საზოგადოდ გლეხის გაუპატიოებას სდევნიდა? აღბუღა ამისას არაფერს ამბობს – გაუპატიოება მარტო ბატონს შეეხება და ყმების დარბევა იმის შეურაცხებააო. ზოგჯერ ასეთის შეურაცხებისათვის სისხლში გლეხს აძლევდნენ – „თუ დარბაზის კაცსა სისხლში მცირედში კაცი ჰყვესო“ (მუხ. ჟთ). ცხადია, რომ „ქვემოთა“ პირადი თავისუფლება ადვილად ხელ-შესახები ყოფილა.

განსაკუთრებულს დანაშაულს შეადგენდა ეგრედ წოდებული საბლის მობმა, თავზე ნიფხვის მოხვევა. დანაშაულიც აშკარად ჰლადადებს, თუ რა მცირე ფასი ჰქონდა კაცის პა-

ტივისცემას. არა სწერია, როდის და რა მიზეზის გამო ჩაიდენდნენ ხოლმე ამ სამარცხვინო დანაშაულს. აღბუ-

³¹³) Совр. Об. и Др. Зак. II. 180-9.

– 353 –

და მხოლოდ აღნიშნავს, რომ საბლის მობმა და ნიფხვის მოხვევა მთელს

საზოგადოებაში ყოფილა გავრცელებული და იგი სათაკილო ბოროტება უმეტესად თავს ატყდებოდა დამაჯნებულს – ხნიერსა და მოხუცებულსაო. ალბად ბოროტება ომის ველზედ ვარჯიშობდა და საბაბად გამარჯვება მიაჩნდა. სამართალი დიდად სჯიდა საბლის მომბმელსა და ნიფხვის მომხვეველს, „ამად, რომ უფროსი სირცხვილი და კაცთაგან შესაყივარი აღარა იქნების-რა, სიკვდილსა დიდად უარეაო“ (მუხ. კბ). აღბულა მთელს სისხლს უჩენდა დამნაშავეს და სისხლის მეტობა ჰმოწმობს, რომ კაცის დამამცირებელს ჩვეულებას ფესვი ღრმად ჰქონია გადგმული ცხოვრებაში. ასე გასინჯეთ, ეხლაც-კი დარჩენილია ნაშთი ამ ჩვეულებისა და როცა ქართველი თავისს მეტოქეს მუქარით ეუბნება – „შენი ნიფხავი მეხვიოს თავზედ, თუ ასე და ისე არ გიყოვო“, ამ სიტყვებით უნებლიედ ძველს ჩვეულებას იგონებს. რასაკვი-

– 354 –

რველია, სადაც პირადს თავისუფლებას ჯეროვანი პატივი არა ჰქონდა, იქ მეზობლის გაცემაც იშვიათი ამბავი არ იქნებოდა. საათაბაგოში გახშირებული იყო მეკობრობა და მტაცებლობა, რომელსაც თან მეზობლის გაცემაც მოსდევდა. ეს დანაშაული უაღრესი უარყოფაა კაცის თავისუფლებისა და აღბულაც სასტიკად შეებრძოლა მავნებელს ჩვეულებას – „თუ კაცმან მეზობელი გასცეს, ნახევარი

წამლებმა ზღოს და ნახევარი გამცემელმან დაუურვოს საპატიჟო“ (მუხ. რლზ). მაგრამ განა აღმოიფხვრა გაცემა?

ყოველს სამართალში მოიპოვება ბევრი ისეთი ბრალი *), რომლის ქმნა მხოლოდ სიტყვით შეიძლება. ასეთი ბრალი სიტყვიერი შეურაცხებაა. გინება სწორედ ამ შეურაცხებას შეადგენს. ძველად ზოგიერთი სამართალი სრულიად არა სთვლიდა გინებას ბრალად.

*) ბრალი – მცირე რამ დანაშაულია, ს. ს. ორბელიანი.

– 355 –

მაგ., გერმანელებს, კელტებს და რუსებს გინება არაფრად მიაჩნდათ და იმათ

სამართალში გინების შესახებ არა სწერია-რა³¹⁴). ფრანგები სხვა ნაირად ჰფიქრობდნენ. იმათი Lex Salica არა თუ გინებას აღიარებდა ბრალად, არამედ საგინებელ სიტყვასაც მნიშვნელობას აძლევდა და ამის მიხედვით სასჯელს აწესებდა – ვინც სხვას ძელა უთხრას, სამი სოლიდი გადაიხადოს, თუ სიტყვა კურდღელი ჰკადროს, ექვსი სოლიდი მისცესო და სხ.³¹⁵). სჩანს, ფრანგებს ძველადვე ზრდილობიანი სიტყვა-პასუხი ჰყვარებიათ. ასეთი სიტყვა-პასუხი არც საათაბაგოში სძულდათ და ამიტომ აღბუღამაც გინება ბრალად სცნა, თუმცა-კი გინების საქმე დაწვრილებით არ გადმოგვცა. საათაბაგოს სამართალში ყოველ გვარი გინება ბრალად არაა მიჩნეული და, ამას გარდა, გინება გლეხ-კაცობას არ შეე-

³¹⁴) Совр. Об. и Др. Зак. II. 145.

³¹⁵) Беко, 139.

– 356 –

ხება – გლეხს შეეძლო, რამდენიც ჰსურდა, გლეხისათვის ეგინებინა. სამართალი მხოლოდ მაღალ წოდებისათვის აწესებდა, გინება ბრალიაო –

„თუ დიაცი აგინოს, თორმეტი გლეხი დაუურვოს... მამაკაცისა და დიაციისა საპატიოსა უნდა გამონახვას“ (მუხ. რლა). თორმეტის გლეხის დაურვება და სიტყვა „საპატიო“ ცხადად ამტკიცებს, რომ გინება „ზემოთათვის“ იყო ბრალად გაჩენილი და „ქვემონი“ გინებისათვის სისხლს მაშინ იურვებდნენ, როცა ზემოდ მჯდომებს სიტყვით შეურაცხებას აკადრებდნენ – „თუ უღირსმან საპტიოს აგინოს, მას უფროსი მართებსო“ (მუხ. რლბ). მოხსენებული არაა, რა სიტყვა უნდა ეთქვა ბრალდებულს, რომ დიაცის გინება გამოსულიყო. თვით სიტყვა „დიაცი“ ზოგადი სახელია და ყველა ქალს ეთქმოდა. საგინებელ სიტყვის გამოსაცნობლად ისევ ფრანგების სამართალს უნდა მივმართოთ. Lex Salica ამბობდა, დიაცის გინება ისაა, როცა ბოზს ეტყვიან, და გინებისათვის ბრალდებულმა თვრამეტ

– 357 –

ნახევარი სოლიდი გადაიხადოსო³¹⁶). შესაძლოა, რომ საათაბაგოშიაც დიაციის გინება ბოზობით მოხსენებას ნიშნავდა. მაინც ძველად სამართალი დიაცის ნამუსს დიდს პატივას დებდა. Lex Salica დაწვრილებით განმარტებს, კაცს რამდენი უნდა გადახდეს, თუ ქალს ამა-და-ამ ადგილას უჩქმიტა, სხეულს ხელი შეახო და სხ.³¹⁷). ბევრი სხვა სამართალიც აღნიშნავს ასეთს უწყესო ხელის ფათურსა. კერძოდ ინდოელების სამართალს ბრალად მიაჩნდა, თუ ვინმე ცუდის აზრით დიაცს სახლში შეუვარდებოდა³¹⁸, და ღირს-შესანიშნავია, რომ აღბუღასაც სწორედ ასეთი საქციელი ბრალად უწერია, – „თუ კაცი ხუცისა ცოლსა შეუვარდეს... მისსა სისხლსა სამოცი ათასი თეთრი სხვა ემატოსო“ (მუხ. რვ).

კაცის შესახებ საათაბაგოს სამარ-

³¹⁶) *ibid.*

³¹⁷) *ibid* 140.

თალი ორ გვარს გინებას იხსენიებს. პირველი ლაშქარზედა გინებაა – „თუ კაცმან კაცსა უსამართლოდ აგინოს ლაშქარზედა, ოთხი ათასი თეთრი დაუურვოსო“ (მუხ. რლ). სიტყვა „უსამართლოდ“ ნიშნავს, რომ ყველა გინება ლაშქარზედაც-კი ბრალად არ ეთვლებოდა მაგინებელსა. ამას გარდა, სისხლის რაოდენობა – ოთხი ათასი თეთრი – ამტკიცებს, რომ სალაშქრო ველზედაც-კი აღკრძალული არა ყოფილა გლეხის სიტყვით შეურაცხება. მეორე გინება კერძოდ სასულიერო კაცს შეეხებოდა. აღბულა აჩენს, თუ დიდებულმა ეპისკოპოსს აგინოს, ორმოცი ათასი თეთრი დაუურვოს, ამის ნახევარი აზნაურმაო (მუხ. რზ, რწ. – დიდი ბოდიშიც საჭიროაო) მღვდლის მაგინებლად „უქვედეც“ დასახელებულია და სისხლის მესამედი უწერია (მუხ. რთ), მაგრამ არა სჩანს-კი რომ უქვედესის სიტყვიერად შელახვა ბრალად ვისმე სდებოდეს. გინებას გარდა, სხვაფრივაც შეიძლებოდა სიტყვით შე-

ურაცხება. ასეთი შეურაცხებაა ნაპარევის დაწამება და გრძნეულობის შეყივლება.

გახშირებულმა პარვამ ნაპარევის დაწამებაც გაახშირა. რა ბრალია ნაპარევის დაწამება? არსებითი თვისება ამ ბრალისა ისაა, როცა კაცმა ნამდვილად არ იცის ნაპარევის საქმე და სხვას-კი სწამებეს – ნაპარევი შენა გაქვსო: „თუ კაცმან ნაპარევი რამე დასწამოს კაცსა, დასტურ არ იცოდეს, ავსა და უწესოს იქს და ნუ სურისო“... ასეთი დაწამება სიტყვიერია, მხოლოდ „ავი და უწესოა“ და გადასახადი არ უწერია. მეორე დაწამება უფრო მძიმე იყო, სიტყვით და საქმით ჰმოქმედობდა. რასაკვირველია,

დაწამებულს შეეძლო თავი ემართლა, ფიცისა და მოწმისათვის მიემართა. მაგრამ დამწამებელსაც ნება ჰქონდა, თავისი არ დაეშალა, „გაესაჯა, წამოეღო (ვითომდა ნაპარევი) და უბანთა ზედა გაექიქა" უბრალოდ დაწამებული. თუ შემდეგ ნაპარავი სხვაგან აღმოჩნდებოდა, მაშინ წანალებიც

– 660 –

დაუბრუნოს და „რაცა დაეწამოს, ეგ-ზომი ერთი სხვა, ამად რომ უდასტუროდ დასწამა და უბრალო გააწვილა“ (მუხ. 36).

გრძნეულობის შეყვივლება (გრძნეულობა – чародѣйство) იმიტომ არის ბრალად აღიარებული, რომ თვით გრძნეულობა დანაშაული იყო. ძველს გერმანელებს ეგონათ, რომ ყოველ გვარი უბედურება საზოგადოებას და ცალკე კაცს გრძნეულობისაგან მოსდისო. იმათის აზრით, გრძნეული სახეს იცვლის და უფრო ხშირად მგლად გარდიქცევაო. ფრანგებს კიდევ სწამდათ, რომ გრძნეულობის მისაღებად და გამოსაჩენად კაცის ხორცის ჭამაა საპიროო ³¹⁹). საქართველოშიაც მისდევდნენ გრძნეულობას. სასულიერო წოდებას ვალად ედვა, რძეულნი აღმოეჩინა და დაესაჯა. იმათ ახეიბრებდნენ, ქვით ჰქოლავდნენ ³²⁰).

³¹⁹) *ibid.* 128-9. Беко, 135.

³²⁰) 36. Зак. Вахт. 74, прим. 5.

ინგლისში მეთვრამეტე საუკუნის დამდეგსაც კი არჩობდნენ გრძნეულებს, იქ. 219, *pp.* 2.

– 361 –

რადგან გრძნეულობას ასე სასტიკად სდევნიდნენ, უეჭველია, გრძნეულობის უბრალოდ დაწამებაც ბრალად ცნობილი უნდა ყოფილიყო. მაგრამ როდის? – „თუ ვერ გატეხოს შემყილველმაო: „თუ კაცმან კაცს გრძნეულობა შეყვივლოს, სისხლის ნახევარი დაუურვოს, თუ ვერ გატეხოსო“ (მუხ. რმზ).

აღბუდა მუქარასაც *) ბრალადა

სთვლის. ათაბაგი ამბობს, მუქარა უსამართლო უნდა იყოს, თანასწორს შეეხებოდეს და მხოლოდ მაშინ იცნობების ბრალადაო. შესანიშნავია, რომ მუქარა მარტო „ზემოთათვის“ შეადგენდა ბრალსა და ალბად იმიტომ-რომ იგი სარცხვინელი ამბავია და ყველა ფერი სარცხვინელი კიდეც უფრო მაღალ წოდებას მიაჩნია ბრალად. მუქარა ორ გვარი იყო – დიდის, დიდებულის მუქარა და უქვემოესისა: „თუ უსამართლოდ დიდმან კაცმან თავის ამხანაგს მუქარა სთხოვოს, ათი ათა-

*) მ უ ქ ა რ ა – სხვათა ენაა, გაქადებასავით, ს. ს. ორბელიანი.

– 362 –

სი დაუურვოს“, თუ უქვემოესმან – ხუთი ათასიო (მუხ. რკწ, რკთ). რასაკვირველია, უქვემოესი მსახურს ან გლეხ არ ეთქოდა, – სისხლის რაოდენობა ამტკიცებს, რომ უქვემოესი მაღალის საზოგადოების კაცი იყო.

XVII

აღბუღას სამართალში ნაჩვენებია ბევრ გვარი ისეთი დანაშაული, რომელსაც სამამულო და სასაქონლო ზიანი და ზარალი მოაქვს (Имущественное преступление). მეცნიერება ამტკიცებს რომ პირვანდელს დროს სამამულო და სასაქონლო დანაშაული განმარტებული არაა და საზოგადოდ თითოეულს ასეთს დანაშაულს საკუთარი ხასიათი და თვისება არა სძევს. ძველი სამართალი ყურადღებას მხოლოდ ზიანსა და ზარალს აქცევს და არ-კი იძიებს, სახელდობრ რა გვარმა ბოროტ-მოქმედებამ მოუტანა სხვას ზიანი და ზარალი. რასაკვირველია, იმ დროს

– 363 –

არც ბოროტს წადილსა აქვს მნიშვნელობა. ეხლაც კავკასიონის მკვიდრნი აგრე ბჭობენ სამამულო და სასა-

ქონლო დანაშაულზედ ³²¹). სხვაფრივ იყო საათაბაგოში. ჯერ ერთი, რომ აღბულა სხვა-და-სხვა სამამულო და სასაქონლო დანაშაულს აღნიშნავს. მეორედ, მარტო ზიანსა და ზარალს არა სჯერდება და დამნაშავის წა-დილსაც უყურადღებოდ არა სტო-ვებს. ეს გარემოება ჰმოწმობს აზრის განვითარებას და მის ახალს მიმდინა-რეობას. მაგრამ ახალს მიმართულე-ბას მაინც ისევ ძველი კვალი ამჩნე-ვია. აი რად. ძველ დროს ერთი სა-მამულო და სასაქონლო დანაშაული მეორეს მიაგავს. ათაბაგიც ზოგჯერ ორს, სხვა-და-სხვა დანაშაულს, მაგ., ძარცვას და ზედ-დასხმას ზღვარს არ ავლებს, ერთს მეორისაგან არ აცალ-კევებს. ამას გარდა, აღბულას სი-ტყვიით, ზარალი და ზიანი მაინც უმ-

³²¹) Зак. и Об. на Кав. II. 298 и слѣд.

თავრესი ზომაა, რომლითაც დანაშა-ული უნდა აიწონოს სამართლის სა-სწორზედ. თუ ერთი რომელიმე სა-მამულო და სასაქონლო დანაშაული უფრო მძიმეა მეორეზედ, ეს იმი-ტომ-რომ პირველს ზედ ემატება სხვა ბოროტება, მაგ., შეიძლება ძარცვას ზედ დაერთოს მოკვლა, დაკოდვა და ძარცვა დაამძიმოსო. კავკასიონის მკვიდრთა აწინდელი ადათიც სწო-რედ ასეთს ზომას ჰხმარობს ³²²) და ეს გარემოება ამტკიცებს, რომ ათა-ბაგი პირვანდელ აზრის მიმდინა-რებასაც სრულიად არ უარჰყოფს.

ზედ-დსთზ (вооруженное нападе-ние) მძიმე დანაშაულად ითვლებო-და. ამ დანაშაულს უმეტესად ში-ნაური უწყესობა ჰბადავდა. შემა-ძრწუნებელს სურათს წარმოადგენდა იმ დროინდელი ზედ-დასხმა. ხშირად მთელი ბრბო, ეგრედ წოდებული ლაშ-ქარი ერთად დაპარპაშობდა და თავ-ლაშქრის (начальникъ шайки) მე-თაურობით უსაზღვრო უბედურებას

აყენებდა ქვეყანას. ზედ-დამსხმელს ლაშქარს თავისი წყობილება ჰქონდა, თითქო მეომარი რაზმიაო. მოთავე ხომ თავ-ლაშქარი იყო. ხოლო ლაშქარს ასაბიები *) შეადგენდნენ, – „ასაბია თუ მოკვდეს... რომლისაცა ასაბია იყოს, მან უზღოს სისხლი და გერშიცა, თუ რადმე მოყვრობისათვის **) არ გაუშვასო“ (მუხ. ივ). ასაბიას წინაშე თავ-ლაშქარი იყო პასუხის-მგებელი და ასაბიად ხშირად მოყვარე მიდიოდა. ცხადია, თუ რა მჭიდრო კავშირი არსებობდა ლაშქარში და რა ძალას შეადგენდა ავაზაკებრივი ბრბო. რასაკვირველია, ასაბიად, მოყვარეს გარდა, გარეშე კაციც შეიძლებოდა, რომელსაც „ასეთი რამე არა სჭირდეს, რომ ემართლებოდესო“. ე. ი. მტრობა არ ჰქონდეს იმისი, ვინც ლაშქარმა ნიშანში ამო-

*) ა ს ა ბ ი ა – მტერზედ მიმყოლი შემწე, ს. ს. ორბელიანი.

**) მ ო ყ ვ ა რ ე – მზახალი, ცოლეურნ, გინა კეთილის მოქმედი, იქვე.

ილოო. ასეთს ასაბიას „დამსხმელისა მიბაძვითა სისხლი და გერში“ უნდა დაეურვა – „თუ მოკლას ანუ დაკოდოს, საპატიო საურვებელი ორად შეკეცოს“ (მუხ. იწ), დასხმის სისხლი კიდევ სხვააო. მაგრამ თავ-ლაშქარს ასაბიად უფრო მოყვარე მისდევდა და ზედ-დასხმა მოყვარეთა მტერზე გალაშქრებასაც ნიშნავდა. ეხლაც მთაში ერთ გვარი მეორეს თავს ესხმება და ლაშქრობა საგვარეულო ბრძოლაა.

აღბუღამ გადმოგვცა რამდენიმე სურათი ამ ლაშქრობისა. ათაბაგი იხსენიებს, მაგ., სახლსა ზედა დასხმას. ასეთს ზედ-დასხმას დიაცის წასაგვრელად მისდევდნენ. სამართალი

ამბობს, ცოლის წაგვრას, სისხლს გარდა, „დასხმულობისა წესითა დასხმულობა დაუურვონო“ (მუხ. მწ). და მაშასადამე დასხმას საგნად დიაცის მოტაცება ჰქონდა. და რომ ასე იყო, ზედ-დასხმის განმარტებისაგან სჩანს, – თუ მოკვლა არ მოხდეს, „დედა-წულთა აფარვისათვის და შე-

– 367 –

რცხვენისათვის საპატიოს კაცისა სისხლის ნახევარი დაუურვოს“ ზედ-დამსხმელმაო. ამას გარდა, თავისებური სასჯელიც ჰმოწმობს, რომ საათაბაგოში სახლზე ზედ-დასხმას დიაცის წასაგვრელად მისდევდნენ. სახლის პატრონი შეიძლება „კაცთა შუა შემოსვლითა“ ზედ-დამსხმელს ცოტას დასჯერდეს, საპატიო კაცის სისხლის ნახევარზე ნაკლები გამოართვას დამნაშავეს – „არც არა საკვირველი ესეაო“, მაგრამ თუ ნაწყენმა სისხლი არ ინდომა, მაშინ დამნაშავე ნიფხვითა ოდენ გამოშვლებულად ზოლოთა (სანეხვე) შვიდთა ბიჯთა ჩათრიონ და მის კაცისა მეხრემან სამი შოლტი ამოჰკრას... საჩინოდ ერისა უნდა ესეო“ (მუხ. იდ). ამ დიდად სამარცხვინო სასჯელს „ჩათრევა“ ეწოდებოდა და შესაფერი იყო დიაცის წაგვრისა, „დედა-წულთა აფარვისა და შერცხვენისა“. სხვაგანაც სამარცხვინო სასჯელს ჰხმარობდნენ ასეთის დანაშაულისათვის. საათაბაგოშიაც რომ სწორედ ასე იყო,

– 368 –

ამას „შვილის მოწყვეტა ასაბუთებს – „თუ ზედა-დასხმასა შიგან დედაკაცსა შვილი მოსწყდეს“, გვარსა ზედა სრული სისხლი დაუურვონო (მუხ. იე). საყურადღებოა, რომ ეხლაც მთაში სახლსა ზედა დასხმა უფრო დიაცის წასაგვრელად იციან, თუმცა „ჩათრევას“ და გამოლტას-კი აღარ ჰხმარობენ.

სხვა დანაშაულია აგრედ წოდე-

ბული საჯდომისა სიახლოესა გლესა ზედა დასხმა. ყველა ბატონს თავისი საჯდომი ჰქონდა და საჯდომის ახლოს გლესები ესახლა. თუ გლესები ისეთს სიახლოზე ესახლნენ, რომ ბატონს „ხმა მისწვდებოდეს“, გლესის დარბევა ზედ-დასხმას შეადგენდა და დამნაშავეს სისხლი ამ დანაშაულის კვალობაზედ უნდა დაეურვა, მით უფრო, რომ „საჯდომისა სიახლოესა მისისა გლესისასა“ ზედ-დამსხმელი ჰლამობდა ალაფი *)

*) ა ლ ა ფ ი – საფანელი და ჭურჭელი ნატყვენავი, ს. ს. ორბელიანი. აღბუღას სამართალში ალაფს უფრო ვრცელი მნიშვნელო ბა აქვს.

– 369 –

წაელო და ბატონისათვის ზარალი მიეცა (მუხ. ლწ). საზოგადოდ ყოველ გვარი ზედ-დასხმა დიდ ბოროტებად სწამდათ და იგი ბოროტება ეხლაც მძიმე დანაშაულად მიაჩნიათ საქართველოში ³²³). იმ დროსაც, როგორც ეხლაც, თავ-ლაშქრისა და მისის ლაშქრის სილაღესა და თავ-გასულობას თითქო საზღვარი არ ჰქონია. თავ-ლაშქარი ჰლახვიდა ყოველ გვარ დაგრკოლებას, „ზღუდესა შიგნით“ ეჭრებოდა თავისს მსხვერპლს და „ზღუდეს გარეთ“ ხომ მოსვენებას არასოდეს არ აძლევდა. აღბუღა ასეთს ზედ-დასხმას კერძოდ ზღუდესა შიგნით ჩახდომას და ზღუდეს გარეთ მორბევას უწოდებს და თითოეულს მათგანს საკუთარს სისხლს უჩენს (მუხ. რია, რიბ).

სასაფლაოსა ზედა დასხმაც განსხვავებული დანაშაულია. ძველად ევროპაში ეს დანაშაული დიდ ბოროტე-

³²³) ეხლაც მთაში და კერძოდ სვანეთში სახლში ჩახდომა დიდი დანაშაულია, Зак. и Об. на Кав. II. 33, 38.

– 370 –

ბად მიაჩნდათ. ცხადია, თუ რად: სასაფლაო წინაპართა სავანე და სალოცავია. იგი წმიდათა წმიდაა. წინაპართა თაყვანის-ცემა (культъ предковъ) ამ საღმრთო ადგილას ჰღალადებს, მსხვერპლიც აქ იწირვის. აქაა მიზეზი, რომ ინგლისელ-საქსონელები სასტიკად სჯიდნენ, ვინც სასაოფლოს ზედ-დაესხმოდა, - დამნაშავე საუკუნოდ უნდა განიძოს, მამული ჩამოერთვას და ყოვლად უმწეო შეიქმნესო. ფრანგები უსაზღვრო შურისძიებას უქადდნენ სასაფლაოს შემლახველს. იმათი სამართალი ამბობდა, ისეთის დამნაშავის მოკვლის ნება ყველას მინიჭებული აქვსო³²⁴). საათაბაგოს სამართალიც ჯეროვანის პატივით ეპყრობოდა წინაპართა სააქაო სადგურსა და აღბუღამ დიდი სასჯელი გაუჩინა სასაფლაოს ზედ-დამსხმელს... ეს ზედ-დასხმა ორ გვარიაო: პირველი და უფრო

²³⁴) Совр. Об. и Др. Зак. II. 34, 130-2.

მძიმე ისაა, როცა ვინმე საფლავს გასთხრის, მკვდარს გამარცვავს და ალაფს წაიღებსო. დამნაშავემ პატრონს „ორთა უთავადესთა“ სისხლი უნდა დაუურვოს, ე. ი. ორის საუკეთესო მკვდრისა, „რომელიცა მის სახლსა შიგ საჭირისუფლოდ სდებოდეს“ და ალაფიც დაუბრუნოსო. ხოლო თუ დამნაშავეს „სასაფლაოს ხელი არ მიეყოს“, მაშინ ერთის „უთავადესის“ სისხლი გარდახდესო. ხელის მიყოფას და არაგ მიყოფას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. უკეთური და მაცდური მარჯვენა აორკეცებდა დანაშაულს. სხვაგანაც ასე ყოფილა და კერძოდ გერმანელები უფრო მეტს სასჯელს სდებდნენ სასაფლაოს ხელის მიმყოფსა. რასაკვირველია, ზედ-დასხმის დროს დამნაშავეს შეეძლო „სასაფლაოსა ეკვლესიასა შერაცხებით მი-

ჰყოს ხელი ანუ წარმართულად კარითა შეღეწითა, ანუ სხვაგნით რითმე შერღვევითა“. მაშინ საერო სამართალს მსჯავრის დადება არ ეკი-

– 372 –

თხოდა, დამნაშავე „მეცნიერთა და ქრისტეს სისხლის მცნებულთა“ განსაჯონო (მუხ. კვ.). საკუთრივ მოხსენებულია ეკკლესიასა ზედადასხმა: საუპატიოდ ხუთი ათასის თეთრი გარდახდეს ზედ-დამსხმელსაო (მუხ. რივ). როგორც სხვა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, ისე საათაბაგოშიაც ქარავანი იცოდნენ. უეჭველია, თავ-ლაშქარი ქარავანსაც დაესხმოდა ხოლმე. აღბუღამ ასეთი ბოროტება განსაკუთრებულ დანაშაულად სცნო და უწოდა ქარავანსა ქურდად თავსა ზედა დასხმა. ალაფის შოვნა ჰსურდა ლაშქარს, როცა ქარავანს თავს ესხმოდა, და ათაბაგიც ამბობს, დამნაშავემ წანაღები და წახდომილი უზლოს პატრონსაო (მუხ. ძვ). რასაკვირველია, სისხლის დაურვება კიდევ სხვა იყო.

ზედ-დასხმას ალაფის საშოვნელადაც მისდევდნენ, მაგრამ საალაფო ძარცვა, მტაცებლობა მაინც ცალკე დანაშაული იყო და სახელად მეკობრობა ერქვა (მეკობრე – მტაცებელია, ს. ს. ორბელიანი). არსებითი გან-

– 373 –

სხვავება ზედ-დამსხმელსა და მეკობრეს შორის ისაა, რომ პირველს შეიძლება ალაფის მოპოება აზრადაც არ ჰქონდა, მაგრამ მეკობრე მიუცილებლად ალაფს დაეძებდა და მტაცებლობა მიაჩნდა თავის ხელობად. რადგანაც ზოგჯერ ზედ დამსხმელიც ალაფის შესაძენად ვარჯიშობდა, ამიტომ იგი და მეკობრე ერთი-ერთმანეთსაც მიაგვანდნენ. იურიდიულად იმათი სეხნია, თუ ასე ითქმის, მპარავიც იყო. ეგრედ წოდებული წანაღების შექცევა სამსავე დამნაშავეს სავალდებულოდ ეწერა. სა-

მართალი აწესებდა, ზედ-დამსხმელმა, მეკობრემ და მპარავმა ორკეცად უნდა დაუბრუნოს პატრონს წანალებიო (duplum). მაგრამ მაინც აღბუღამ ჯეროვანი ზღვარი ვერ დაუდვა ზედ-დასხმას, მეკობრობას და პარვას, თუმცა-კი მკრთალად აღნიშნა მათი განსხვავება. ეს ნაკლი სხვა ძველს სამართალსაცა სჭირს. მაგ., რომის ძველ სამართალში მეკობრობა პარვის სახელით იხსენება (furtum). რაც უნდა

– 374 –

იყოს, საათაბაგოში მეკობრობა განცალკევებულს დანაშაულს შეადგენდა და ცხადად მტაცებლობას ნიშნავდა. ძველად ევროპაში, მაგ., რომსა და საბერძნეთში, მეკობრობა სავაჟკაცო და საღმრთო საქმედ მიაჩნდათ, საპატივცემო ხელობად ჰხადიდნენ³²⁵). ჩვენი მთიელნი ეხლაც ამ აზრისანი არიან. ხევსურნი ქება-დიდებით ამკობენ სახელოვან მეკობრებს და თავის საერო გმირებად ჰსახავენ. იმათ ლექსებში ხშირად შეხვდებით – ხატი ბრძანებს სამეკობროდ წადითო... საათაბაგოში მეკობრობა თუმცა გახშირებული ყოფილა, მაგრამ ძველებური დიდება და პატივი დაუკარგავს. ოდესმე თაყვანცემული მეკობრე მძულვარე მძარცველად გარდაქმნილა და, არა თუ ხატისა, სამართალის წყალობაც-კი ხელიდგან გამოსცლია, – ათაბაგი ამბობს, მეკობრე უნდა გარდიხვეწოს და საზოგადოებას მოსწყდესო (მუხ. 48), მე-

³²⁵) Р. Герингъ, 96-7, 101.

– 375 –

კობრის სისხლი არ არისო (მუხ. რულთ).

იმ დროინდელ მეკობრობას ვაჟკაცობის უნარიც-კი აღარ ემჩნია. მართალია, თითქო ვაჟკაცობას ნიშნავდა – „თუ კაცი კაცსა ომით მოერიოს, გამარჯვება ეყოფის და თანა ნურას წაიტან-

სო“. მაგრამ საქმე ისაა, რომ გამარჯვებას არ სჯერდებოდნენ, გამარჯვებული ხშირად ჰმარცვიდა დამარცხებულს, აბჯარს ჰყრიდა, შესარცხვენად სახლში მიათრევდა, გლეხებს ურბევდა (მუხ. კ). ეს კიდევ არაფერი. თუ როგორ დაწვრილმანდა ძველი რაინდული მეკობრობა, ამას „ხელთა დარჩენილის“ ძარცვა ამტკიცებს. აი ამ ძარცვის სურათიც: სტუმარს ჯერ უმასპინძლებოდნენ, ალხენდნენ, აქეიფებდნენ და მერე-კი ძარცვავდნენ – თუ ვინმემ თავის გლეხის სახლში და „რასა გინდა სახლსა შიგან სატყუად პური აჭამოს“, სისხლი დაუურვოს და წანაღებიც მისცესო (მუხ. კა). და საყურადღებოა, რომ სტუმრობას და პურ-მარილს მაღალი წოდებაც-კი პატივს არა სცემდა. მე-

– 376 –

კობრობა იქამდე დაემხო და ვაჟკაცობის სახელი აეყარა, რომ სახლიდგან ხელად გამოთრევასაც არ თაკილობდნენ – „თუ გამოითრიოს და ხელად გაძარცოს, სისხლის ნახევარი უზლოს და ალაფიცაო (მუხ. რკდ). ყველა ეს აშკარად ჰმოწმობს, რომ მეკობრობა უბრალო ძარცვად გარდაქცეულა და რაინდული ხასიათი დაუკარგავს. ერთის მხრით, ეს გარემოება მოქალაქეობის წარმატებას ამტკიცებს, მაგრამ ისიც ცხადია, რომ „ხელთა დარჩენილის“ და „გამოთრეულის“ ძარცვა-გლეჯა მეტყველებს დაცემულს ზნე-ჩვეულებას, – რაც უნდა იყოს, აწინდელი მთიელი მეკობრე იმდენად პატივს სდებს თავის ვაჟკაცობას, რომ სტუმარს არ გაძარცვავს, სახლიდგან არავის „გამოითრევს“ ... სითამამე და კადნიერება-კი არც საათაბაგოში აკლდა ძარცვას. მძარცვავე არაფერს ერიდებოდა, არც „დიდს სალაროს (ხაზინას) და არც ეკვლესიას. სამართალი ჰლაგმავდა ასეთს თავ-გასულობას და

– 377 –

მძარცავს თვალთა დაწვას უჩენდა (მუხ. რნგ), მაგრამ განა სასტიკს სას-ჯელს ძალუმს ადადგინოს დაცემუ-ლი ზნე-ჩვეულება?!

ძარცვის საქმეც „ზემოქვემო-ებაზე“ იყო დამოკიდებული და დამნაშავეს გამარცხულის ვინაო-ბის მიხედვით უნდა დაეურვა სისხლი, - „მონოზანთა, ხუცესთა და დიაკონთა ნაძარცვი ორკეცია“, აგ-რეთვე ჯარის-კაცისა, „მეომრისაო“ (მუხ. რკგ, რფზ). ორ-კეცი ნაძარცვი გაჩენილი ჰქონდა „გზას მიმავალსა ან წამავალსა ვააჭარსაც“ (მუხ. ჟჰ) და ეს იმიტომ-რომ ათაბაგი ალებ-მიცემო-ბას და ვაჭრობის აღორძინებას დიდს მნიშვნელობას აწერდა. არც ყმა დაჩაგრული. პატრონს სასტიკად აკრ-ძალული ჰქონდა ყმის გამარცვა, - „თუ უსამართლოდ პატრონმა ყმა გა-ძარცოს, თორმეტი გლეხი დაუურ-ვოსო“ (მუხ. რმთ), ე. ი. თორმეტი გლეხის ფასიო. ეს ფასი შეიძლებო-და ორ-კეც ნაძარცვზედ მეტიც ყოფი-ლიყო და ნაკლებიცა, მაგრამ, ყო-

– 378 –

ველ შემთხვევაში, მაინც დიდს გადა-სახადს შეადგენდა. სიტყვა „უსამართ-ლოდ“ ძარცვის უაღრესობას აჩვენებს და დიდი ფასიც ამის შედეგია. რადგა-ნაც ყმა პატრონის ხელქვეითი იყო, „პატრონსა მისსა გავლენა მართებ-და“, ყმისთვის თითონ უნდა გადაე-ხდევინიებინა ნაძარცვი, ხოლო „თუ არ შეაქცევინოს და არ გაუვლინოს“, პატრონმა გასცეს პასუხი გამარცულ-საო (მუხ რლჭ). ასე ბჭობდა სამარ-თალი საზოგადოდ პატრონის ყველა ხელქვეითზედაც. ცოცხლებს ვინ-ღა ინალვლიდა, სავალალო უფრო ის იყო, რომ საათაბაგოში მძარცვავი მკვდრებსაც არ ასვენებდა. რასაკვირ-ველია, მკვდრის გამარცვა ცოცხლი-საზედ უფრო მძიმე და დიდ დანაშა-ულად ითვლებოდა - „თუ მკვდარი გაცარცოს, თორმეტი ათასი სისხლ-

სა ემატოსო“ (მუხ. რით). სჩანს, მარტო ალაფის სიხარბით არ ხელ-მძღვანელობდა მკვდრის მძარცველი, - ხშირად პირადი მტრობაც აქეზებდა ამ უკეთურეს არსებას. მაგრამ

- 379 -

მტრობა დამნაშავისათვის პატივსაღები მიზეზია და ამიტომ აღბუღამ დააწესა, თუ მძარცველმა ფიცოს, რომ მკვდარი ნამტერებიაო, ხუთი ათასი მართებს გარდასახდელიო (მუხ. რკ).

ჯოგის წასხმაც ძარცვაა. როცა აღბუღა თავის წინასიტყვაობაში მეკობრობას მოგვითხრობს, უნჯეთა *) მტაცებლობასაც აღნიშნავს და ამბობს, საქონლისა და ცხენების წამსხმელნი უსასჯელოდ რჩებოდნენო (მუხ. ძზ). ჯოგის წასხმას დიდი ზარალი მოჰქონდა მეურნოებისათვის და ამიტომ ათაბაგი სასტიკად მოეპყრო ჯოგის წამსხმელს - სასჯელად თვალთა დაწვა გაუჩინა. ხოლო ეს სასჯელი მარტო მძიმე დანაშაულისათვის იყო დაწესებული, მაგ., დიდის სალაროს, ეკვლესიის გამარცვის, ღალატისათვის. მეფესა და ათაბაგს გარდა, თვალთა დაწვას დამნაშავეს ვერვინ გაუჩენდა და თუ ჯოგის წამსხმელსაც გაუჩინეს (მუხ. რნგ), მაშ ცხა-

*) უ ნ ჯ ი - საქონელია, ს. ს. ორბელიანი.

- 380 -

დია, რომ ჯოგის წასხმაც დიდ დანაშაულად იცნეს. მაგრამ ჯოგშიაც განსხვავებაა, - თვალებს მხოლოდ იმას სწვავდნენ, ვინც მეფისა და დიდებულის ჯოგს წაასხავდა. აშკარაა, თუ რისთვის: ჯერ ერთი, რომ ამ ჯოგის წასხმა მეფისა და დიდებულის (ათაბაგი, მაწყურელი) გაუპატიობაც იყო და „საპატიჟო“ შესაფერი უნდა გადაეხადა დამნაშავეს. მეორედ, მეფესა და დიდებულს დიდი ჯოგი ჰყავდათ და სწორედ ამიტომ იმათ ჯოგის წამსხმელს

სასჯელიც დიდი და სასტიკი და-
უწესეს. მართლაც-და, ვინც ერ-
თად დიდს ჯოგს იტაცებს, ძირსა და
ფესვს უთხრის ერის მეურნეობას, მე-
ტადრე თუ მეურნეობა უმეტესად პი-
რუტყვთა მოშენებაზეა დამყარებუ-
ლი. სხვაგანაც თითქმის ასე ბჭობ-
დნენ. საფრანგეთში, მაგ., სამართა-
ლი უფრო სასტიკად სჯიდა მთელის
ჯოგის წამსხმელს, ვიდრე იმას. ვინც
დიდის ჯოგიდგან რამდენსამე თავს
საქონელს წაასხავდა, თუნდაც ზოგ-

– 381 –

ჯერ ამ წასხმულ საქონლის რიცხვი
პატარა ჯოგის ოდენაც ყოფილი-
ყო ³²⁶). დიად, მთელის ჯოგის და
მეტადრე დიდის ჯოგის წასხმას
ყველგან მძიმე დანაშაულად ჰხადიდა
მეურნეობის მიმდევარი საზოგადოე-
ბა!

ათაბაგი სხვა გარემოებასაც ყურა-
დღებას აქცევს – „თუ ქური *) ჯოგი
წაასხან შოთს, თორმეტი გლეხი დაუ-
ურვონ მართლის სახსრითაო **). შორს
წასხმა ალბად საათაბაგოს საზღვარ-
გარეთ წასხმას ნიშნავდა. რასაკვირ-
ველშია, ამ შემთხვევაში პატრონს დი-

³²⁶) Бекo, 139.

*) სამს ხელ-ნაწერში, რომელსაც ჩვენ
ვხმარობთ, ქ უ რ ი სწერია. არ ვიცით-კი,
რას!ნიშნავს ეს სიტყვა. ს. ს. ორბელიანის
ლექსიკონში იგი არაა მოხსენებული. რუ-
სულად ნათარგმნია „табунъ лошадей“,
მაგრამ შეცდომით. ჯოგი ზოგადი სახელია
და კერძოდ ცხენის ჯოგს რ ე მ ა ეწოდება.
იხ. ს. ს. ორბელიანის ლექსიკონი.

**) ს ა ხ ს ა რ ი – ცხოველთ ნაწევარი, გინა
ტყვედ გამოსახსნელი. ნაწევარი სახსართ
შედგმულობა, იქვე.

– 382 –

დი ჯაფა და უსიამოვნობა მოსდიო-
და ჯოგის საპოვნელად და დასაბრუ-
ნებლად. ამიტომ პატრონს სისხლი-
ცა და საპატიჟოც მეტი უნდა რგე-
ბოდა – „პატიჟმან და სისხლმან ჰმა-

ტაო“ (მუხ. რიზ). აქ აღბუღას სახეში მაღალი წოდება ჰყავს: თორმეტს გლესს „მართლის სახსრით“ დაბალ კაცს არავინ აღირსებდა და საეჭვოცაა, რომ საამისო ჯოგი ყველა დაბალს კაცს ჰყოლოდა... არ უნდა დავივიწყოთ, რომ, თორმეტ გლესს გარდა, წამსხმელს ჯოგიც უნდა დაებრუნებინა. და რომ მართლა დაბალ წოდებისათვის საჯოგო საქმე სხვა იყო, აი საბუთიც: ათაბაგი პატარა ჯოგს საკუთრივ იხსენიებს, – „თუ ჯოგი წაასხან, რაზომიცა სულისა იყოსო“... რაზომიცა სულისა იყოს პატარა ჯოგს ნიშნავდა და უმეტესად ასეთი ჯოგი მოეპოებოდა გლესკაცობას. ამიტომ წამსხმელს „საუპატაო“ ცოტა უნდა დაეურვა – მამაკაცს ორი ათასი დაუურვოს, დიაცს სამი ათასი თეთრიო და „უკლებლად“

– 383 –

ჯოგიც დაუბრუნოსო (მუხ.რმბ). ეს ორი და სამი ათასი თეთრი დაშორებით ნაკლებია თორმეტ გლესის ღირებულობაზედ და თუმცა მაინც დიდი ჯარიმაა, მაგრამ ჯოგის წასხმა საზოგადოდ მძიმე დანაშაული იყო და დამნაშავეს გლესისათვისაც დიდი საუპატაო უნდა დაეურვა. როგორც სჩანს, „ხელდახელ წასხმა“ კიდევ სხვა ყოფილა. ეხლაც იციან, მწყემსს ხელდახელ წაართმევენ ხოლმე საქონელს. ათაბაგის სიტყვით, „თუ ხელდახელ წაუსხან, ნახევარი სისხლი დაუურვონ“, საუპატაოს გარდა.

XVIII

აღბულა ამბობს, ჩემს დროს ერთი თავ-ლაშქარი, „დიდი მოავე კაცი“ იყო, ასაბიები ჰყავდა, ხშირად იპარავდა, ჩვენ ვიწყინეთ და ესა-და-ეს გავაჩინეთო. რა გააჩინეს? – „განაჩენი ძველსავე მივაყოლეთო“... მაგრად ძველად პარვას რა ჰქონდა გაჩენილი? თავდაპირველად, როცა სა-

გვარეულო ცხოვრება არსებობს, პარვას დანაშაულად მაშინ სთვლიან, თუ თავის გვარისეულს ჰპარვენ. სხვა გვარის კაცს რომ მოჰპარონ, დანაშაულად-კი არა, საქებურ და სავაჟ-კაცო საქმედ მიაჩნიათ. რადგანაც გვარის კაცის შურისძიებად აღება არ შეიძლება და ჩვეულებაც არ ჰყაბულობს გვარისეულის მპარავი გვარს უნდა მოსწყდეს და გარდიხვეწოსო. ამ აზრს ადგენენ ინდოელები, კელტები და ბევრნი სხვანიც³²⁷). ამას გარდა, პირვანდელ დროს პარვა განკერძოებული დანაშაული როდია, პარვას ზოგადი მნიშვნელობა აქვს და რა გზითა და საშუალებითაც უნდა მოიპოვოს კაცმა სხვის სასაქონლო, მპარავია, მხოლოდ-კი მოპოება უსამართლო იყოსო. ამიტომ მპარავს უწოდებენ იმასაც. ვინც ძარცვით, ცეცხლის წაკიდებით და ამ ნაირ უსამართლო ღონისძიებით სხვის სარჩო-

³²⁷) Совр. Об. и Др. Зак. II. 160.
Зак. и Об. на Кав. I. 41-2.

საბადებელს იძენს³²⁸). საათაბაგოს საგვარეულო ხანა განვლილი ჰქონდა და სამართალი ყველა მპარავს სჯიდა, სულ ერთია მპარავი თავის გვარს მოჰპარავდა, თუ სხვისას. მაგრამ პარვის „განაჩენს“ მაინც ძველი ხასიათი შერჩა. ჯერ ესა, რომ სამართალი ბძანებდა, ზოგჯერ მპარავიც უნდა გარდიხვეწოს და ქვეყანას მოშორდესო. მეორედ კიდევ, იგივე სამართალი ზღვარს არა სდებდა პარვასა და სხვა დანაშაულს შორის: მპარავმა და მეკობრემ თანასწორად, ორკეცად გადიხადონ წანალებიო (მუხ. ძზ), ცხადად მპარავისა, მეკობრის და მეჯურმუცეს სისხლი არ არის, იმათი მოკვლა დაუსჯელად შეიძლებაო (მუხ. რდვ). თუმცა მპარავი, მეკობრე და მეჯურმუცე სხვა-და-სხვანი

³²⁸) Совр. Об. и Др. Зак. II. 156-

7. ხევსურეთსა და თუშეთში ეხლაც პარვას განსხვავებული ხასიათი არა აქვს, Зак. и Об. на Кав. II. 120.

განსხვავებას არა ჰხედავდა. შესანიშნავია, რომ საათაბაგოში პარვის განაჩენზე დიდი გავლენა იქონია რომაელებისა და ბიზანტიელების სამართალმა; აღბუღამ პარვის განაჩენი თითქმის სრულიად იმათ სჯულიდგან გადმოიღო. აი საბუთიც: ათაბაგი ადგენს – „ნაპარევისა პირველი ასე განაჩენილა და ასე იქმნას აწცა, რომ თუ ცხენი და რაგინდარა კაცმან მოიპაროს“, ორკეცად უზღოს პატრონსაო (მუხ. ძგ). ასეთს გარდასახადს უჩენდა მპარავს რომაელებისა და ბერძნების სამართალიც ³²⁹). სხვა ადგილას აღბუღა ამბობს – „კაცმან რაგინდარა მოიპაროს და გამოჩნდეს, ორნივე თვალნი დაეწვნენ ანუ ხელფეხნი დაეჭრასო“ (მუხ. რძწ). ბიზანტიაშიაც ღამით მპარავს თვალებსა სთხრიდნენ და ხანდახან ხელებსაც სჭრიდნენ ³³⁰). მართალია, აღბუღა არ ამბობს ყველა მპარავს

³²⁹) Зак. и Об. на Кав. I. 130.

³³⁰) *ibid.*

თვალეზი დასწვან და ან ხელ-ფეხი დასჭრანო, მაგრამ ეს ხომ არ შეიძლებოდა და არც ბიზანტიაში ყოფილა ეგრე განაჩენილი. თვალთა დაწვას და ხელ ფეხთა მოჭრას საათაბაგოშიც მხოლოდ ღამით მპარავს და მრავალ გზის ქურდს უწესებდა სამართალი, უბირს მპარავს-კი ორკეცად ახდევინებდა წანალებსა. მხოლოდ მაჰმადიანთა სჯულმა დააწესა, ყოველ გვარ მპარავს ხელ-ფეხი დაეჭრასო ³³¹). მაგრამ საათაბაგოს სამართალსა საერთო არა ჰქონდა რა ამ

სჯულთან და პარვის საქმე ისე და-
ადგინა, როგორც რომსა და ბიზან-
ტიამი „პირველ გაჩენილ არს“ ...

ათაბაგი დასძენს, ღამე მპარავის მო-
კვლა შეიძლება დაუსჯელად, იგი მპა-
რავი და მეკობრე სწორნი დამნაშავენი
არიანო (მუხ. რდე). რომაელებისა და
სხვა ძველ ევროპიელების სამართა-
ლიც აწესებდა, პატრონს ნება აქვს
მპარავი მოკლას, თუ პარვაზედ მია-

³³¹⁾ Зак. и Об. на Кав. II. 285.

– 388 –

სწროო ³³²⁾. ხოლო ბიზანტიის სა-
მართალი ღამე მპარავს და მეკობრეს
ერთიერთმანეთის სწორ დამნაშავედ
ჰხადიდა და ამბობდა, ორისავე მო-
კვლა შეუძლიან პატრონსაო ³³³⁾. და
რადგანაც ათაბაგიც ასე ბჭობდა, მამ
ცხადია, პარვის განაჩენი რომაელე-
ბისა და ბერძნებისაგან შემოიღო.
საყურადღებო კიდევ ისაა, რომ არც
შემდეგ ასცდა ქართული პარვის სა-
ქმე უცხოელ სამართლის გავლენას.
ვახტანგ სჯულ-მდებელმა მოსპო ნა-
პარევის ორკეცად დაურვება, რაიცა
რომაელების duplum-ს შეადგენდა.
და გააჩინა, ქურდობისა „საზღაური
შვიდეული არისო“ (მუხ. რნდ). მა-
გრამ ახლად გაჩენილი „შვიდეული
საზღაური“ ქართული არასოდეს არა
ყოფილა, იგი მოსეს სჯულის წესს
შეადგენდა ³³⁴⁾ და ჩვენმა დიდებულ-

³³²⁾ Совр. Об. и Др. Зак. II. 27-8,
157.

³³³⁾ Зак. и Об. на Кав. I, 130.

³³⁴⁾ *ibid.* 157.

– 389 –

მა მეფემ ებრაელთა სჯულ-მდებელს
მიჰბაძა. ერთის სიტყვით, არც სა-
ათაბაგოში და არც მთლად საქარ-
თველოში პარვის საქმეს თავისებუ-
რობა არა ჰქონია და იგი საქმე უც-
ხოეთიდგან გადმოინერგა ქართულს
ნიადაგზედ. ძნელი სათქმელია, თუ

რად. მხოლოდ უნდა შევნიშნოთ, რომ ეხლაც ჩვენს მთაში პარვა იშვიათი მოვლენაა, ხევსურს ბარგისა თითქმის არა გაეგება-რა და ადათიც ამ დანაშაულის საზღაურს არ აჩენს... სხვაგან აგრე არ ყოფილა: ევროპაში ბევრი სამართალი საკუთარს საზღაურს ჰხმარობდა ნაპარევის გადასახდელად. მაგ., Русская Правда აჩენდა, საზღაური მრავალ გვარია, ხან მეტია და ხან ნაკლები სხვა-და-სხვა ნაპარევისათვისო³³⁵). ფრანგების Lex Salica და ბურგუნდელების სამართალიც ამ აზრისა იყო. ბურგუნდელები მეტად უდიერად და სასტიკად უფრო ქორის მპარავს ეპყრო-

³³⁵) Калачевъ, 153-8, 197 и слѣд.

– 390 –

ბოდნენ: დამნაშავემ ექვსი სოლიდი გადაიხადოს და თუ გადახდა არ შეუძლიან, მოპარულს ქორს გულ-მკერდი მიუშვიროს და ნისკარტით ამდენი და ამდენი ხორცი ამოაწიწკნიროსო³³⁶). საათაბაგოს მკვიდრნი-კი ყველა ნაპარევისათვის ორკეცს საზღაურს ჰხმარობდნენ და ეს საზღაურიც იმათის ჩვეულების ნაყოფი არა ყოფილა. შესანიშნავია კიდევ, რომ საათაბაგოში არც მრავალ გვარი პარვა იცოდნენ. თვით ალუბუდა პარვაში მაგრე რიგად განსხვაებებს არ ჰპოვებს და მხოლოდ ცხადად მპარავს და ცხენის ქურდს აღიარებს დიდ დამნაშავედ³³⁷). სხვაფრივ იყო ევროპაში: იქ სამართალი პირდაპირ ამბობდა, პარვა მრავალ ნაირია და მრავალ გზით შესაძლოაო.

როცა ვისმე ხელქვეითი, მაგ., ყმა

³³⁶) Беко , 137,139.

³³⁷) საქონლისა და ცხენის პარვა გერმანელებსაც დიდ დანაშაულად მიაჩნდათ, Совр. Об. и Др. Зак. II. 158.

– 391 –

სხვას რასმე მოჰპარავდა, „პატრონ-

სა მისსა გავლენა მართებს, თუ არ შეაქცევინოს და არ გაუვლინოს“, პატრონმა ზღოსო, ამბობს ათაბაგი (მუხ. რლწ. – ძარცვისათვისაც ასე იყო). ამ შემთხვევაშიაც საზღაური ორად უნდა შეეკეცა პატრონს. მაშასადამე, სამართალი მპარავ ყმასაც ლმობიერად ეპყრობოდა. სხვაგან ასე არ ყოფილა. ფრანგების Lex Salica მპარავ მონას დასაჭურისებას უჩენდა და მპარავ მონა-ქალზედ ამბობდა, გაწკეპლეთ, ას ორმოცი წკეპლა დაარტყითო ³³⁸).

დამნაშავედ ითვლებოდა, ვისაც ნაპარევი გამოაჩნდებოდა ³³⁹). ათაბაგის თქმით, თუ ნაპარევის მქონე ფიცით ვერ დაამტკიცებდა, მპარავი არ ვიცი და ჩემს ხელში იმის მეტი

³³⁸) Бекo , 142.

³³⁹) Русская Правда აჩენდა, რომ ნაპარევის შენახვისათვის შემნახველს ჯარიმა გარდახდეს „კნიაზის“ სასარგებლოდაო, Калачевъ стр. 157.

არ მოსულა, რაც გამომაჩნდაო, მაშინ ორკეცად უზღოს პატრონს, რასაც ედავებო (მუხ. დდ). ამ ნაპარევის ცნობას მიაგავდა მპარაობის რამე მაგიერი საქმე. სამართალი აწესებდა, პატრონს დანაკარგი უნდა გამოუჩინონ და „მსგავსიერი საპოვნელო“ გამოართვანო. მაგრამ უკეთუ ვინმემ დაკარგული სასაქონლო დამალა და „უკანის-და გამოჩნდეს“, საპოვნელო არ ერგების, – „მპარაობის რამე მაგიერი საქმე იქნებისო“. რასაკვირველია, შეიძლებოდა ნაპარევის მქონეს „პირუტყვი დაემჭლოს და გაეცუდოს“ ან არა-და, „თუ სასაქონლო იყოს, გაეცვითოს და გაექირაოს“. მაშინ? – პირუტყვისა და სასაქონლის გარდა, ზარალიც ზღოს დამნაშავემაო. ამასთან სამართალი იმასაც ადგენდა, რომ ლაშქარში საპოვნელას ალება არ შეიძლება და „დამკარგავმან მრუდი არა დასწამოს-რაო“ (მუხ. ჟგ).

საათაბაგოში დაწვაც განცალკე-
ვებულს დანაშაულს შეადგენდა. პი-

– 393 –

რვანდელ დროს, როცა საგვარეუ-
ლო წეს-წყობილება არსებობს, და-
წვა ისეთივე დანაშაულია, როგორც
ძარცვა, პარვა და სამსავე ერთ ნაირი
სასჯელი სძევს, – დამწველმაც ზარა-
ლი უნდა გადუხადოს პატრონს და
გარდიხვეწოსო. ასე აწესებდა Рус-
ская Правда³⁴⁰). ეხლაც ამას
აწესებს კავკასიონის მკვიდრთა ადა-
თი³⁴¹). ათაბაგი დამწველს გაძევებას
არ უჩენს და მხოლოდ საპატიჟოსა
და ზარალის დაურვებას სდებს სა-
ვალდებულოდ. საათაბაგოს სამართა-
ლი ორ გვარ დაწვას იხსენიებს, –
ერთი დაწვა შეეხება ეკკლესიას და
იმის სამამულო-სასაქონლოს, მეო-
რე – კერძო კაცის საქონებელსა. პირ-
ველი დაწვა მეორეზედ უფრო მძი-
მეა. ანგარება და მტრობა ჰზადავდა
ეკკლესიის და იმის სამამულო-სა-
საქონლოს დაწვას. ამას თითონ აღბუ-
და ამბობს — „რომელმანცა კაცმან...

³⁴⁰) *ibid*, 176-7.

³⁴¹) *Зак. и Об. на Кав. II. 300-1.*

– 394 –

რასაგინდა ნივთიანსა საქმისათვის
(ანგა-
რება, *корыстолюбие*), დამტერები-
სათვის, სისხლისა და ვალისა
გარდახდი-
სათვის“ დასწვას ეკკლესია, „რაცა
ამის ეკკლესიისა დასაურვებელი ეწე-
როს და გაჩენილი იყოს, ორკეცი
დაუურვოსო“ (მუხ. რდთ.) მაგრამ
ორკეცი დასაურვებელი არ კმარო-
და, მცირე იყო და დამწველს წა-
ნაღები უნდა ეზლო და ამასთანავე
„წმიდათა მოციქულთა და წმიდათა
კრებათა კრულვა, წყევა და შეჩვენება“
ეზიდნა. ცხადია, რომ დაცემულმა ზნე-
ჩვეულებამ შელახა თვით სარწმუნოე-

ბრივი გრძნობაც, რომელიც ოდე-
სმე ძლიერი იყო საათაბაგოში. თუ
რა ღრმად აღორძინდა ანგარება და
სხვა უქვენაესი თვისება, ამას ამტკი-
ცებს ის მოვლენა, რომ ეკკლესიას
მარტო „იდუმალ“-კი არა, ცხადადაც
სწვავენ, რიდი და შიში აღარ
ჰქონდათ... სჩანს, თუ ყველა ეკკლე-
სიას არა, ზოგიერთს მაინც საკუთარი
„დასაწერვებელი პატიჟი ეწერა და
გაჩენილი ჰქონდა“. იქ, სადაც „ზე-

– 395 –

მო-ქვემოება“ ცხოვრების ქვა-კუთხედი
იყო, ეკკლესიაც ვერ ასცდებოდა
ღირსების მეტ-ნაკლებობას და საყუ-
რადღებოა, რომ ეხლაც ამ აზრისაა
ქართველი კაცი: ერთი ეკკლესია და
ხატი უფრო მაღლიანად მიაჩნია, ვიდ-
რე მეორე, ზოგს ტამარს დიდს პა-
ტივსა სცემს და ზოგს მცირეს. ასე-
თი აზრი ნაშთია იმ ძველის დროი-
სა, როცა ფეოდალობა ეკკლესიის
სამირკველს შეადგენდა. საათაბაგო-
შიაც ასევე იყო და ამიტომ აღბუ-
ლა ამბობს, ვინც საყდრის საქონე-
ბელს, სენაკს, აგარას *), მარანსა
და სხ. „ცეცხლი შეუდოს“, „ვითა-
რიცა ადგილი იყოს, სისხლი და პა-
ტიჟი გარდაიხადოს და დანაკლები
უზღოსო“ (მუხ. რო). ნაჩვენები არაა,
დამნაშავეს რამდენი სისხლი და პა-
ტიჟი უნდა გარდაეხადა – რაოდენო-
ბა ეკკლესიის პატივსა და დიდებაზედ
იყო დამოკიდებული. ამას გარდა, არც

*) ა გ ა რ ა – სადგური საზაფხულო, ს. ს.
ორბელიანი.

– 396 –

ყველა ეკკლესიას მოეპოვებოდა სე-
ნაკი, აგარა, მარანი... დიდი ნივთიე-
რი შეძლება უფრო სახელოვანს ეკ-
კლესიას ჰქონდა და „დასაურვებელი
პატიჟიც“ შეძლებისა და დიდებისა-
და გვარად იყო გაჩენილი. ერთს
ადგილას აღბუდა ამბობს, ვინც

„რასა გინდა საქმისა დამტრრებისათვის საყდარსა და საყდრისა საქონელსა მალვით ანუ ცხადად ცეცხლი შეუდგას, დაწვას“, საყდარს პატიჟად ოც-და-თორმეტი თეთრი დაუურვოსო (მუხ. როა). აქ საპატიჟოს რაოდენობა პირდაპირ ნაჩვენებია და ეს გარემოება თითქოს არღვევს ზემოდ დადგენილს მთავარს აზრს, მაგრამ საქმე ისაა, რომ ოც-და-თორმეტი ათასი თეთრი შეადგენდა საპატიჟოს მხოლოდ იმ ეკკლესიისას, რომელსაც საკუთარი „დასაურვებელი პატიჟი არ ეწერა და გაჩენილი არა ჰქონდა“. ყოველს შემთხვევაში იგი საპატიჟო მაინც დიდი საზღაურია, – ღვთის მოსავს ათაბაგს ჰსურდა სასტიკის სასჯელით აღედგინა და-

– 397 –

ცემული სარწმუნოებრივი გრძნობა... ამიტომაც ათაბაგმა უმთავრესი ყურადღება ეკკლესიის დაწვას მიაქცია და კაცის „მოსახმარებელთა“ დაწვა მოკლედ და ბუნდად გადმოგვცა. იქ, სადაც „საყდრისა საქონებელთა, სენაკთა, აგართა და სხ. დაწვა სწერია, იმან მხოლოდ ორიოდე სიტყვა ჩაურთო... „სხვათა კაცისასა მოსახმარებელთა“ დაწვის აღსანიშნავად. დამნაშავეს, „რომლისაცა საქმისათვის ქნას იგი საქმე (დაწვა), გარდახდეს... დანაკლები უზლოსო“ (მუხ. რო). კაცის საქონებელის დამწველიც ხელმძღვანელობდა „სისხლის მტერობით, გულის ტკივილით და მოვალეობით“...

საათაბაგოს სამართალში ნაჩვენებია თითო-ოროლა ისეთი ბრალი, რომელიც ეხლაც იშვიათი არაა. იმ დროსაც სცოდნიათ „ცხადად ანუ იდუმალ“ სხვის ყანის გათიბა, ვენახისა და ნაყოფიერ ხეთა დაჭრა „სი სხლისა გულის ტკივილისათვის“... (მუხ. რო). აღბუღა მარტო წყევი-

– 398 –

თა და კრულვით იხსენიებს ბრალ-
დებულს და სასჯელს არ უწერს,
მაგრამ რატომ?.. სცოდნიათ აგრე-
თვე პირუტყვის მოკვლა „ყანასა,
ვენახსა, ბოსტანსა და რასაგინდა სა-
ვანოსა შიგა“. თუ პატრონმა განგებ
შეუშვა პირუტყვი სხვის მამულში –
„განგებ ეყოსო“, – პირუტყვის მო-
კვლა ბრალად არ დაედება კაცსაო.
რად? – პირუტყვი განძრახ შეუშვა –
„მტროგით იქნების“ და დავა უნდა
გათავდესო. მაგრამ თუ „უმეცრად
შესრული მოკლას, ნაწყენმა (მამუ-
ლის პატრონმა) უზღოს შუათა და-
ხედვითაო“. ზღვევა აი როგორ იცო-
დნენ: „თუ ხორცი პირუტყვისა პა-
ტრონმა წაიღოს, ნახევარი უზღოს,
და თუ მამკვლელსა მისცენ, ერთო-
ბილი უზღოს, როგორაცა მეზობელთა
დააფასონ“. შეიძლებოდა პირუტყვის
ხორცი საჭმელად არ ვარგებული-
ყო, „უხამსი ყოფილიყო“. მაშინ? –
ხორცს ნუ იანგარიშებთ – „არად
შემოიღებისო“ (მუხ. ნგ).

თავისებური დანაშაულია ნაბჭო-

– 399 –

ბის სისხლის დაჭერა. დაჭერა იმას
ნიშნავდა, როცა ვინმე სისხლს არ
დაიურვებდა და ამით ბჭობას ძალა-
სა და მნიშვნელობას უკარგავდა.
ამ გვარი თვითნებლობა აზნაურების
საქმე ყოფილა, – აღბულა მარტო
აზნაურის საკუთრებად სთვლის ნა-
ბჭობის სისხლის დაჭერას: „თუ აზნა-
ურმან კაცმან აზნაურს ნაბჭობის სი-
სხლი დაუჭიროს, ათი ათასი თეთრი
კიდევ სხვა დაუურვოსო“ (მუხ. რმჭ).
თუ ნაბჭობის სისხლის დაჭერა საა-
ზნაურო დანაშაული იყო, ნიფხავ-პე-
რანგის მოხდა ცნობილია საყოველ-
თაო დანაშაულად. საათაბაგოში
ბრძოლის ველზედ მოკლულს კაცს,
აბჯარსა და ტანსაცმელს გარდა, ნი-
ფხავ-პერანგსაც გახდიდნენ ხოლმე,
აღბად თავიანთ სახმარებლად. აღბუ-
ლამ ეს ჩვეულება იწყინა და დაა-
დგინა, „ბრძოლათა შინა მოკლულს

ნიფხავ-პერანგს ნუ ვინ მოხდის“, თუ მოხადა, იყავნ „კრულ და შეჩვენებულ ღვთისა პირითაო“ (მუხ. რდდ). რაკი ყმა ბატონის საკუთრებას შეა-

– 400 –

დგენდა, უსამართლოდ პატრონისაგან ყმის წასვლაც სამართალს დანაშაულად მიაჩნდა, – უსამართლოდ წასულმა ყმამ თორმეტი გლეხი შეუკაზმოს პატრონსაო, ამბობს ათაბაგი (მუხ. რნ). არც ძალად მამულისაგან გაძევება მოსწონდა სამართალს: მოხდებოდა ხოლმე, რომ ვინმე ძმას ან მეყვისს საერთო მამულისაგან გააგდებდა. გაგდებულმა „რაგინდარა გარეთით აწყინოს“ გამგდებელს, „არ ეზღვების, არ მიეთვლების“, და როცა მამულში დაბრუნდეს, წესიერი საუწყესო მიიღოსო (მუხ. მთ). არა სჩანს, რა იყო წესიერი საუწყესო და არც ჩვენ ვიცით. რუსულად „беззачетие“ -დ ნათარგმნია, მაგრამ ვერც ეს თარგმანი ჰშველის საგნის გაგებას.

XIX

აღბულამ მკრთალად და თითქო უნებურადაც აღნიშნა თითო-ორო-ლა ისეთი დანაშაული, რომელიც სახელმწიფოს და მეფის წინააღდეგ

– 401 –

მიმართულია (государственное преступление). თუ რად მოიქცა ასე აღბულა – მიზეზი ჟამთა ვითარებაშია: საათაბაგო დამოუკიდებლობის გზას ადგა და არც ფეოდალობა უწყობდა ხელს მეფისა და სახელმწიფოს უფლების აღორძინებას. საქართველოში, მეტადრე ძველად, მეფეს არასოდეს არა ჰქონია განუსაზღვრელი უფლება. მართალია, მეფე თავის ვასსალებზედ მალლა იდგა, მაგრამ მათ შორის დიდი განსხვავება არ ყოფილა³⁴²). ევროპაშიც ეგრე იყო და ამიტომ კოროლის მკვლეელი

ისეთ დამნაშავედ მიაჩნდათ, როგორც სხვა მკვლელი: ინგლისელ-საქსონელებისა და ბავარელების სამართალი აწესებდა, კოროლის მკვლელმა ორკეცედ და ორკეცად დაიურვოს სისხლი და საქმე ამით გათავდესო ³⁴²). ათაბაგი მეფის მოკვლას

³⁴²) იხ. გუჯრები“ ა. ხახანაშვილისა, გამოცემა დეკ. დ. ღამბაშიძისა, 1891 წ. გვ. XV-XXIV.

³⁴³) Совр. Об. и Др. Зак. II. 127
примѣч.

– 402 –

არ იხსენიებს, მხოლოდ მეფის წინაშე „შეცოდებას“ აღწერს და ისიც იმ „შეცოდებას“, რომელსაც მართო სასულიერო კაცი სჩადიოდა, – თუ ეპისკოპოზმა, მოძღვარმა და სხვა სასულიერო კაცმა მეფეს „შესცოდოს“, დამნაშავის ხელთ შეპყრობა არ შეიძლება. „შეკაზმა მართებს ეპისკოპოზსა მეფისა“, „მიზეზსა უნდა გამონახვა და გარდახდევაო“ (მუხ. რბ, რდ). როგორც „შეკაზმა“, ისე „გარდახდევა“ ჩვეულებრივს სისხლის დაურევებას ნიშნავდა. მაგრამ სისხლის რაოდენობა ნაჩვევები არაა, თუმცა-კი ნამდვილია, რომ მეფეს ყოველთვის მეტი სისხლი სდიოდა, ვიდრე იმის ვასსაღსა. მეფე განმარტოებით სუფევდა, უპირატესობით აღჭურვილი იყო და საკუთარი „სჯულის საქმე“ ჰქონდა მინიჭებული – „თუ მეფე ეპისკოპოზს გაუწყრეს, გინდა უსამართლოდ, გინდა სამართლით... რაცა მეფესა სჯულისა საქმე აქვს, აგრე შეიწყნარნენო“ (მუხ. რგ). არც ეს „მეფის სჯუ-

– 403 –

ლის საქმეა“ განმარტებული. თუ არ დავივიწყებთ, რომ მეფეს ეპისკოპოზისა და სხვა სასულიერო კაცის ხელთ შეპყრობის ნება არა ჰქონდა, მაშინ ცხადი იქნება, რომ მეფის „სჯულის საქმე“ სრულიად არ მოა-

სწავებდა იმის განუსაზღველს უფლებასა. ფეოდალურს სამთავროში მეფეს თითქმის ისეთივე მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორც ათაბაგსა. სხვათა შორის, ამას ის გარემოებაც ამტკიცებს, რომ დიდის დანაშაულისათვის თვალთა დაწვა მეფესაც შეეძლო გაეჩინა და ათაბაგსაც (მუხ. რნგ). იმათ გარდა, ამ სასჯელის ნებას სამართალი არავის აძლევდა.

რაკი ფეოდალობა სახელმწიფოს უფლების აღორძინებას აფერხებდა და წინ ეღობებოდა, უეჭველია ფეხს ვერ მოიკიდებდა ისეთი დანაშაული, რომელიც სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართულია. აღბუღა არც განმარტებს, თუ რაა ეგეთი დანაშაული, რითი განირჩევა იგი სხვა დანაშაულისაგან. მოხსენებულია ღალატი, დი-

– 404 –

დის სალაროს ძარცვა. მაგრამ ამ ორსავე დანაშაულს განკერძოებული ხასიათი და თვისება არ ამჩნევია და გვერდით უდგიათ ჯოგის წასხმა და ეკვლესიის ძარცვა (მუხ. რნგ). შეიძლება მხოლოდ დავასკვნათ, რომ საათაბაგოშიაც სახელმწიფოს წინააღმდეგ დანაშაულად ისეთი ბოროტი მოქმედება მიაჩნდათ, რომელიც მთლად საზოგადოებას შეეხებოდა. სხვაგანაც თავდაპირველად ასე ყოფილა. რომში, მაგ., ღალატს უწოდებდნენ ყოველ გვარს დანაშაულს, რომელიც სამშობლოს წინააღმდეგ იყო მიმართული და საზოგადო მტრობას ნიშნავდა, თუნდა დანაშაულს კერძო ხასიათიც ჰქონოდა³⁴⁴). ამას ვხედავთ საბერძნეთშიაც, სადაც მოღალატეს სიკვდილით სჯიდნენ და მამულს ართმევდნენ³⁴⁵). გერმანელებს მოღალატედ მიაჩნდათ ყველა, ვინც მტერს მიემხრობოდა, და და-

³⁴⁴) Майнцъ, стр. 32.

³⁴⁵) Совр. Об. и Др. Зак. II. 128.

– 405 –

მნაშავეს ხეზედ არჩობდნენ. მხდალი მეომარიც მოღალატეაო, რომელიც ჭაობიანს ტალახში უნდა ჩაჰფლანო³⁴⁶). საათაბაგოშიაც ღალატს ზოგადი და ფართო მნიშვნელობა ჰქონდა და სასჯელიც ამისდა გვარად გაუჩინეს – „რაცა ავი იქნების, ყველა უყოს პატრონმა შეზახებულთა კაცთაო“ (მუხ. მა). თუ პატრონი მოღალატეს შეუნდობდა, ან არა-და, მოღალატე თავს იმართლებდა, „რაცა კაცისაგან ავი საზიანო მოიგონების, ყოველთა მტერობასა ემართლების“ იმას. ვინც ღალატი დასწამაო. შეიძლებოდა კაცს ღალატი ჩაედინა კერძოდ თავის „პატრონის“ წინააღმდეგ. ასეთი ღალატიც მძიმე დანაშაულს შეადგენდა და როცა „ღალატის შესმენა“ – დაბეზლება, ეს-და-ეს მოღალატეაო, არ დამტკიცდებოდა, – „სრული სისხლი მართებს“ შემსმენელსაო. რადა? – „ამად, რომ მისით გამოიმეტაო“ (მუხ. რღგ). მაგრამ,

³⁴⁶) Бекo, 121.

უკეთუ „ღალატის შესმენა“ მართალი გამოდგებოდა, პატრონმა „რაცა ავი იქნების, მიაგოს შეზახებულ კაცსაო...“

ეკკლესია სახელმწიფო დაწესებულებად იქმნა აღიარებული და რა უპირატესობაც ჰქონდა მინიჭებული, თავის ალაგას ვუჩვენეთ. უეჭველია, ის დანაშაული, რომელიც ეკკლესიის წინააღმდეგ იყო მიმართული, სახელმწიფოს შეურაცხებასაც ნიშნავდა და დიდად უნდა დასჯილიყო. მაგრამ ყველა საეკკლესიო დანაშაულზედ ეს არ ითქმის, რადგანაც ზოგჯერ ეკკლესია კერძო პატრონისა და ბატონის საკუთრებას შეადგენდა და სისხლი ნაკლები სდიოდა. ამას გარდა, ყველა ეკკლესია თანასწორის ღირსებისა არა ყოფილა და თითოეულს მათგანს სისხლი „გვარსა ზე-

და“ ეურვებოდა. სისხლის რაოდენობა დამოკიდებული იყო, სხვათა შორის, ხატის ვინაობაზე. როცა ხატი «სამცველოდ ქვეყნისა ესვენა» და მაშასადამე ეკკლესია სამთავროს საკუ-

– 407 –

თრებად ითვლებოდა, მაშინ ერთი და იგივე საეკლესიო დანაშაული განსხვავდებოდა იმისდა გვარად, თუ რომელს ხატს შეურაცხყოფდნენ. ალბუღა ამბობს, მაცხოვრის ხატი ყველა ხატზე მაღლა სდგასო, «საუპატიოდ» ოც-და-ათი გლები მართებს, ხოლო სხვა ხატს, მაგ., ღვთის-მშობლისას, ნათლის-მცემლისას, წმიდა გიორგისას – თორმეტი გლებიო (მუხ. რკბ). რადგანაც ხატთა შორის «ზემო-ქვემოება» დაარსდა, ეკკლესიასაც უნდა დაურვებოდა, «რაცა დაწესებული პატიჟი ეწეროს და გაჩენილ იყოს»... დაწესებული და გაჩენილი პატიჟი იმის მაჩვენებელია, რომ ზოგიერთს ეკკლესიას საკუთარი სამართალის გუჯარი ჰქონდა ნაბოძები და სამართლის ქმნას განთვისებით აწარმოებდა. საყურადღებოა, რომ ასეთს მოჭვლენას, საათაბაგოს გარდა, საქართველოს სხვა სამთავროშიაც

– 408 –

ვხედავთ³⁴⁷). მაგრამ ყველა ეკკლესიაზე ეს არ ითქმის, – ზოგი მათგანი საათაბაგოს საერთო სამართალს ექვემდებარებოდა. როცა ეკკლესია ბატონს ეკუთვნოდა, მაშინ სისხლი თავის პატრონის «გვარსა ზედა» ეურვებოდა – „თუ კაცმან კაცი გვემოს (გალახოს) და ეკკლესია გაუტეხოს, რაცა გვარისა იყოს, სრული სისხლი დაუურვოსო“ (მუხ. რი). ეს კიდევ არაფერი. შეიძლებოდა ეკკლესია სხვა-და-სხვა „მოზარის“ საკუთრება ყოფილიყო, ანუ, ალბუღას თქმით, „იგი ეკკლესია სანახევრო იყოს, ანუ სამესამედო, ანუ სამეოთხედო, ანუ სამრევლო“. მაშინ? –

„ანგარიში ქნან და აგრე დაუურვოს, რაცა წილი იდვას, ვისითაცა მიზეზითა დამართებოდესო“ (აქ ეკკლესიის გატეხასა და დარბევაზეა ნათქვამი). „მოზარენი“ გვერდით უნდა მო-

³⁴⁷⁾ ა. ხახანაშვილი, „გუჯრები“, გვ. 122-37, სადაც ბიჭვინტის გუჯარია მოყვანილი.

– 409 –

სდგომოდნენ დამნაშავეს, რომელიც ვერც ერთს მათგანს უარს ვერ ეტყვის დაურვებაზედაო. ერთის სიტყვით, ზოგი ეკკლესია „ზემოდ“ იდგა და ზოგი „ქვემოდ“. პირველს თავისი „დასაურვებელი პატიჟი ეწერა და გაჩენილი ჰქონდა“, მეორეს-კი პატრონის „გვარსა ზედა“ სდიოდა სისხლი. ყოველ შემთხვევაში, საეკკლესიო დანაშაული დიდ ბოროტებად სწამდათ და, სისხლს-გარდა, დამნაშავეს სხვა სასჯელსაც, ახდევინებდნენ. ამას მკრეხველობა ამტკიცებს (მკრეხველობა – ეკკლესიის სახმართ მძარცველობაა, ს. ს. ორბელიანი). აღბულა ამბობს, თუ ეკკლესია გაძარცვონ, ალაფი „შეუქციონ“ და „მეკობრე ხელთა მისცენ, რა გინდა უყონ, ნუ დაემდურებისო“ (მუხ. რიდ, რიე). გუჯრებში ხშირად შეხვდებით, რომ მკრეხველს მაინც სიკვდილით სჯიდნენ, თუნდა მცირე ეკკლესიაც გაეტეხა და გაეძარცვა.

რამდენიმე სიტყვა სასჯელზედაც. აღბულას სამართალში უმთავრესი

– 410 –

ადგილი სისხლის დაურვებას უჭირავს. მაგრამ აქა-იქ სხვა სასჯელიც მოიპოვება. აი მაგალითები: როცა ცოლიანი კაცი ქმრიანს დიაცს უნამუსოდ გაჰხდიდა, დამნაშავეს ყელზედ საბელს მოაბამდნენ და შიშველს უბან-უბან ატარებდნენ (მუხ. კდ) ³⁴⁸⁾. თითქმის ასეთივე სასჯელი მოელოდა ზედ-

დამსხმელს, რომელიც ჰლამობდა დიაცის წაგვრას, – შიშველს, ნიფხვის ამარა, სანეხვეზე ათრევდნენ და ჰშოლტავდნენ (მუხ. იდ)³⁴⁸). თვალთა დაწვაც ხმარებაში იყო (მუხ. რნგ), აგრეთვე ხელ-ფეხთა დაჭრა (მუხ. რდჭ). თუმცა პირდაპირ მოხსენებული არაა, მაგრამ შეიძლება დავას-

³⁴⁸) ძველად გერმანიაში ასეთი სასჯელი გაჩენილი ჰქონდა ქალსა და არა კაცს, Бекко, 121.

³⁴⁹) ცემით დასჯა რუსებმა მონგოლები-საგან შემოიღესო. დ. ბაქრაძეს ჰგონია, ეს სასჯელი საქართველოში არ იცოდნენ ვახტანგ სჯულ-მდებლამდე, თუმცა განსვენებულს მეცნიერს თითონაც არა სჯერა, რასაც ამბობს, Сб. Зак. Вахт.71, прим. I.

– 411 –

კვნათ, რომ საათაბაგოში ზოგიერთს დიდს დამნაშავეს სიკვდილითაც სჯიდნენ. ასეთი დამნაშავე იყო ათაბაგის მოღალატე (მუხ. მა) და მეკობრე, რომელსაც ეწერა: «ხელთა მისცენ, რაგინდა უყონ, ნუ დაემდურებისო»³⁵⁰). რაც უნდა იყოს, საათაბაგოში მაინც იშვიათად იცოდნენ სიკვდილით დასჯა და ისეთი სასჯელი, რომელიც სხეულს სტკენს (тѣлесное наказание). შემდეგ ქართული სასჯელი მეტად სასტიკი შეიქმნა და იქამდე მიაღწია, რომ ეკლესიაც-კი ზოგჯერ მცირე დანაშაულისათვის სიკვდილითა სჯიდა.

³⁵⁰) შემდეგაც ეკლესია ასე სასტიკად ეპყრობოდა მეკობრეს, ა. ხახანაშვილის „გუჯრები“, გვ. 130-4.